พงศาวดารเวียงจันทน์

สมัยเจ้าอนุเวียงจันทน์ต้นครราชสีมา

ต้นฉบับใบลานอักษรไทยน้อย ภาษาลาว

แปลเป็นภาษาไทย

ສຸທິນ ບຸນຍາວ)

คำนำ

พงศาวดารเวียงจันทน์นี้ เดิมเป็นอักษรไทยน้อยภาษาลาว เป็นคำกลอนอ่านเรียกว่า "อักษรสังวาส" ชนิดร้อยกรอง ฉันฉบับเป็นหนังสือใบลาน มี ๔๔ ใบลาน ๑๔๘ หน้าจบเรื่องพอดี ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ แต่สันนิษฐานว่า ผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุ เพราะสังเกตจากถ้อยคำที่ใช้กล่าวถึงธรรมสอดแทรกเป็นคติสอนใจอยู่หลายตอน ถ้อยคำที่ใช้สละสลวยอ่านสนุกเพลิดเพลิน เป็นการรวบรวมว่างไทยกับลาว ไทยกับญวน ญวนกับลาว สลับซับซ้อน ได้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วรรณคดีและได้รู้ถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อันเป็นวัฒนธรรมสมัยโบราณ

หลังนี้แต่งเมื่อไร ที่ไหน ใครเป็นคนแต่งไม่ได้บอกไว้ แต่เข้าใจว่า แต่งเมื่อสงครามสงบลงแล้วไม่นาน สงครามเกิดปีจุลศักราช ๑๑๘๘ – ๑๑๘๕ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๐ ๒๓๖๗) นับถึงปัจจุบันได้ ๑๓๖ ปี 1817-1824 2360-2367

ภาษาที่ใช้เก่าแก่พอสมควร เพราะกวีได้นำคำเก่า ๆ มาใช้นับถอยหลังไปอีกไม่รู้กี่ปีมีไม่น้อย บางแห่งจึงสุดวิสัยที่ผู้แปลจะเข้าใจถ้อยคำหรือความหมายได้อย่างลึกซึ้ง ตำราที่ใช้ประกอบการแปล มีพจนานุกรม, ไทย, ไทยเหนือ, ลาว และบาลี ก็ยังไม่เพียงพอ ถามที่ผู้รู้ ท่านก็จนปัญญาเหมือนกัน จึงคงศัพท์เดิม ความเดิมไว้ก็มี แปลเทียบเคียงตีความหมายเอาเองก็มี ได้พยายามแปลจนสุดความสามารถที่จะทำได้ หากเนื้อความใดแปลยังไม่ถูกต้องเพราะผู้แปลรู้ไม่ถึง หรืออาจจะไม่ถูกต้องนัก ขอท่านผู้รู้ได้ทักท้วงด้วย จะเป็นประโยชน์แก่อนุชนรุ่นหลังมิใช่น้อย

ความยุ่งยากในการแปลหนังสือเรื่องนี้ ก็คือภาษาที่เขียนไว้กระทัดรัดมาก แต่กินเนื้อความกว้าง บางแห่งกว่าจะแปลได้ ต้องอ่านแล้วอ่านอีก ตีความหมายไปได้หลายแง่หลายมุม จึงพยายามอ่านทบทวนจนจบเรื่องไม่น้อยกว่า ๒ – ๓ เที่ยว แล้วจึงกลับมาพิจารณาข้อความที่จะแปลอีกครั้งหนึ่ง อ่านไปข้างหน้าแล้วทบทวนดูข้างหลัง ถ้าสุดวิสัยจริง ๆ ก็ต้องแปลเทียบเคียงหรือคงศัพท์เดิมเอาไว้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีน้อยที่สุด

สถานที่ซึ่งกล่าวถึงในหนังสือพงศาวดารเวียงจันทน์เล่มนี้ พร้อมด้วยชื่อบ้านเมืองประมาณ ๔๐ % มีปรากฏในแผนที่ทั้ง ๓ แผ่น ซึ่งได้นำมาประกอบน้อยางพร้อมมูล

สถานที่และชื่อบ้านเมืองบางแห่ง บางเมืองนั้น เนื่องจากว่าเป็นเวลานานลวงเลยมาเป็นเวลาร้อยกว่าปี ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย จึงไม่ปรากฏเป็นหลักฐานในแผนที่หรือร่างไปตามกาลสมัยก็มี

ในการถ่ายถอดจากฉบับซึ่งหอสมุดแห่งชาติคัดลอกไว้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ (1930) นั้น ตัวหนังสือบางแห่งก็เลอะเลือนไปบ้าง กระดาษขาดไปบ้าง ก็ต้องคัดจากฉบับเดิมอีกครั้งหนึ่ง ในใบลานที่ท่านคัดลอกต่อ ๆ กันมานั้น เนื้อความบางแห่งก็ตกหล่นขาดหายไปบ้าง

เนื่องจากฉบับมีชุดเดียว เราก็หาบไม่ได้แน่ชัดว่า ถูกต้องทุกแห่งหรือไม่ อนึ่งผู้แต่งหนังสือเรื่องนี้ แต่งได้ไพเราะมากและคงเป็นผู้คงแก่เรียนมากที่เดียว การแต่งก็มีความลำเอียงเข้าข้างตัวเองน้อยที่สุด

ในพงศาวดารเวียงจันทน์นี้ ตอนต้นพูดถึงเจ้าอนุรุทธราชครองเมืองเวียงจันทน์

แต่ส่วนมากเรียกเพียงพระนามย่อ ๆ ว่า เจ้าอนุเวียงจันทน์ ตัดคำว่า "รุทธราช" ออกเสีย พระนามว่า "เจ้าอนุรุธธราช" ซึ่งเป็นพระนามเต็มจึงไม่ใคร่มีใครรู้จัก หรือรู้จักก็น้อยมาก ดังนั้นอนุรุทธราชหรืออนุเวียงจันทน์ก็เป็นพระนามเดียวกันนั่นเอง

อันราชโอรสของเจ้าอนุเวียงจันทน์นั้นที่ปรากฏในพงศาวดารนี้ ก็มีเจ้าแก้วซึ่งเรียกว่า "วังหน้า" ครองนครจำปาศักดิ์ และองค์อื่น ๆ อีก แต่ไม่ทราบแน่ว่ากี่องค์

คำว่านครจำปาและจำปาศักดิ์ นี้ บางแห่งก็หมายเอานครจำปาศักดิ์อันเดียวกัน บางแห่งก็แตกต่างกัน คือนครจำปานั้นเคยเป็นดินแดนลาวส่วนหนึ่งมาก่อน "แต่เขียนเป็น" อาณาจักรจัมปา" อยู่ในแดนอันหนำของญวน นครจำปาหรือจัมปานี้มิใช่นครจำปาศักดิ์

คำว่า "บ้านด่านเมืองโขง" มีอธิบายย่อ ๆ ดังนี้

๑. บ้านด่าน ปัจจุบัน อ.บ้านด่าน จ.อุบลราชธานี

๒. เมืองโขง เป็นเมืองเก่าแก่ (ต่อมาเป็น อ.โขงเจียม) อยู่ในตำบลนาโพธิกลาง อ.บ้านด่าน จ.อุบลราชธานี ตั้งขึ้นเป็น อ.โขงเจียมในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๖ ตราพระราชพงศภักดีอพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ต่อมาลดเป็นกิ่งอำเภอ ขึ้นต่ออำเภอพิบูลมังสาหาร ภายหลังเมื่อย้าย อ.วารินชำราบ ไปตั้งขึ้นใหม่ที่ ต.ชาตุ นอกเขตท้องที่เดิม (คือ อ.วารินชำราบเดี๋ยวนี้) จึงได้รวมตำบล บางตำบล ขึ้นอยู่กับ อ.วารินชำราบเข้ากับตำบลที่รวมอยู่กัน อ.โขงเจียมขึ้นเป็นอำเภอ ย้ายไปตั้งที่ปากน้ำมูลให้ชื่อว่า อ.สุวรรณวารี ตามชื่อเดิมของเจ้าอุปฮาดนครจำปาศักดิ์ ซึ่งย้ายมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในคราวเดียวกันกับพระราชพงภักดี เปลี่ยนชื่อเป็น อ.โขงเจียม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ถึง ๒๕๐๐ แล้วย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่ตำบลนาคำ เปิดทำการเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๐

เขมราฐ สันนิษฐานว่าเป็นเขมราฐ (เขม – ของแหลมใช้ศัพท์ลายลูกกอกยิงสัตว์สำเนียงลาว "ห" เป็น "ข" ได้) เขมราฐ ตำบลและอำเภอขึ้น จ.อุบลราชธานี อ.เขมราฐ เดิมเป็นหมู่บ้านบ้านเรียกว่า บ้านโคกกงพะเนียง ยกขึ้นเป็นเมือง เขมราฐบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดตั้งเป็นอำเภอแล้ว เมืองเขมราฐบุรี มีอำเภอขึ้น ๖ อำเภอ คือ ๑. อุทัยเขมราฐ ๒. อำนาจเจริญ ๓. วารินทร์ ๔. ปัจฉิมเขมราฐ ๕. โขงเจียม ๖. คำเขื่อนแก้ว

เมื่อเกิดพวกผีบุญขึ้นในมณฑลอีสาน เจ้าเมืองเขมราฐบุรี ไปเข้ากับพวกผีบุญ ต้องรับพระราชอาชญา ต่อมาปี ๒๔๕๒ ยุบเมืองเขมราฐบุรีลงเป็นอำเภอเขมราฐ

เมืองแปะ เมืองปัก เมืองแปะ ปัจจุบันเป็นบ้านเก่าหมู่หนึ่งเรียกบ้านโนนแปะใกล้ จ. นครราชสีมา

เมืองปัก คือ อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา

เมืองภูขัน สันนิษฐานว่าเป็น อ.ขุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ ในปัจจุบัน

เมืองนคร ปัจจุบัน คือ จ.นครพนม

ชื่อบุคคล เช่น พระยามุนินทรเดชาสันนิษฐานว่าจะเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชามากกว่า เพราะแม่ทัพไทยสมัยนั้นอาจจะไม่บอกชื่อจริงให้ฝ่ายข้าศึกรู้ก็ได้ ถ้าที่แต่งก็ต้องแต่งตามบันทึกไว้หรือได้ยินมา

ชื่อบ้านเมือง แม่น้ำ,ภูเขา ยังมีหลักฐานอยู่อีกมากมาย ไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ได้หมด จึงขอนำมากล่าวพอเป็นอุทาหรณ์เท่านั้น

การถ่ายถอดออกจากต้นฉบับเดิมที่หอสมุดแห่งชาติรักษาไว้นั้น ได้แปลงเป็นคำคำในภาษาไทย มิพยัญชนะ และวรรณยุกต์ตามที่นิยมกันในสมัยนั้น

ข้าพเจ้าจึงได้จัดวรรคตอนคัดลอกเสียใหม่ ให้ตรงตามหลักภาษาไทยในปัจจุบัน พร้อมทั้งใส่ตัวเลขกำกับบทกลอนไว้ด้วย รวมทั้งหมดมี ๑,๕๗๑ บท, กลอน ที่คัดใหม่นี้ตามความเข้าใจก็เพื่อให้ถูกต้องยิ่งขึ้นนั่นเอง และการคัดใหม่นี้ก็ไม่ได้คิดราคาค่างวดอะไร เพื่อหวังให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษากันเท่านั้น การที่ใส่ตัวเลขไว้นี้ก็เพื่อช่วยในการค้นคว้าให้ง่ายขึ้นเท่านั้นเอง

อีกประการหนึ่ง การคัดเลือกใหม่นี้ ข้าพเจ้าได้แปลงคำลาวบางคำที่เห็นว่าออกเสียงเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันกับภาษาไทยเสียใหม่ ให้ถูกต้องตามอักขระสมัยปัจจุบัน เพื่อผู้อ่านที่เป็นคนไทยมีความประสงค์จะอ่านคำกลอนเดิมดูบ้าง จะได้เข้าใจง่ายขึ้น ที่แปลงมานี้ ก็ไม่หมดทุกคำ ส่วนมากเป็นพวก ร. ล. กล้ำ

การที่แปลงเป็นคำไทยปัจจุบัน ก็มิใช่ข้าพเจ้าจะชำนาญหรือเชี่ยวชาญอะไร แต่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่ต้องการให้ผู้อ่านรู้เรื่องดียิ่งขึ้นดังกล่าวแล้ว จึงได้แปลงใหม่ดังนี้

คำเดิม	ลาวแปลงเดิม	ลาวแปลงปัจจุบัน	คำเดิม	ลาวแปลงเดิม	ลาวแปลงปัจจุบัน
กอมกิง	ก่อมกิ้ง	กล่อมกลิ้ง	คากเคียน	คาดเคี่ยน	คลาดเคลื่อน
เกีย,กัว	เกือ,กัว	เกลือ,กลัว	คอบคัว	คอบคัว	ครอบครัว
กาง,ทำกาง	กาง,ทำกวง	กลาง,ทามกลาง	นำคอง	น้ำคอง	น้ำคลอง
มาไก	มาไก,มาไก้	มาไกล,มาใกล้	ควมจิง	ควมจิง	ความจริง
กุมใจ	กุ้มใจ	กลุ้มใจ	ปูปา	ปูปา	ปูปลา
ทางไก	ทางไก,ทางไก้	ทางไกล,ทางใกล้	สาง	ส้าง	สร้าง
คองกอง	ค้องกอง	ฆ้องกลอง	สาง	สาง(ผี)	สวาง(ผี)
ควย	ควย	ควาย	ทง	ทง	ทรง,ธรง
สมชีเจา	สมชีเจ้า	สมณชีเจ้า	ยาโกกกา	อย่าโกกก้า	อย่าโกรธกล้า

คำที่เปลี่ยนแปลงมาใหม่นี้ โดยมากเป็นอักษรกล้ำที่เขียนอย่างนี้ เข้าใจว่าองไม่เสียหาย

มีนักปราชญ์บางท่านอาจคำหนิได้ว่า คำภาษาลาวเขาไม่มี ร,ล,ควบกล้ำ อันนี้ก็จริง เป็นคำนารักษาไว้ แต่บังอาจเขียนอย่างนี้ก็เพราะมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าดังกล่าวมาแล้วข้างต้น คืออยากให้อนุชนรุ่นหลัง ๆ ได้เข้าใจบ้างเท่านั้น

ถ้าจะเปรียบเทียบข้อความใหม่กับเก่าแล้ว ก็มีทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีก็คือให้ผู้อ่านสมัยใหม่เข้าใจได้ดี ผลเสียก็คือ ก็ทำให้คำเดิมคลาดเคลื่อนไป

ลาวเดิม	ลาวใหม่	
ความเดิม,คำเดิมแท้	ความใหม่	คำใหม่
เขาก็ลากโกสเจาลงจากโฮงขวง	เขาก็ ลากโกศเจ้าลงจาก	โฮงขวาง
แซวแซวนันแผนหินหาขว่ำ	แซวแซวนันแผ่นดิน	คาคว่ำ
เทวิเคาดีทวงกิงเกียน	เทวิเค้าดีทวง	กลิ้งเกลือน
ทกทกไหเสียงเอาหัวเมิง	ทกทกไห้เสียง	เสียงเอ้าหั่วเมือง
ทักทักกันผมคิวหลายลง	ทักทักกลั้นผมคิว	หลายลง
โรทันแถวเพิกฟายฟูมนำ	โรทันค์แถวนฟือกพาย	ฟูมน้ำ
โสโกกกันกันแสนทีสวาท	โสโกกลั้นกันแสน	ทีสวาท
เลยเลาคายถองเฟิงโขเขาเกียวกำ	เลยเล่คายถองเฟื้อง	โบเข้าเกี่ยวกำ
ทอยังคามคนไทตังแตสินทาน ทันแลว	ท่อยังคามคนไก้ตั้งแต่	ศีลทาน หั้นแล้ว
เพียรยอมนำคนไปสูสวานเมิงฟา	เทียรย่อมนำคนไปสู่สวรรค์	เมืองฟ้า
ยุคิกาแลวคองทำสอนสัง	ยุคิกาแล้วคลองธรรม	สอนสั่ง
เป็นดังผางปรทีปแกว ยวงไหธุงทางหันแลว	เป็นดั่งผางประทีปแก้ว	ยวงให้ธุงทาง นั้นแ

เท่าที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ก็ทำให้ท่านผู้อ่านได้รู้แล้วว่า ภาษาลาวเดิมนั้นรูปวรรณยุกต์ไม่มีแต่เสียงวรรณยุกต์มีอยู่ เคยได้เอาคำถ่ายถอดคำลาวเดิมให้เพื่อนครูที่สอนภาษาไทยดูแล้ว อาไปได้นิดหน่อยก็สั่นศีรษะไม่อยากอ่านอีก ดังนั้นก็เท่ากับเอาใบลานมาให้เขาอ่านอีกนั่นเอง

ประโยชน์ทางอักษรสมัยโบราณเป็นการรักษาวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้นั้นดีถูกต้อง แต่ประโยชน์ที่เกิดจากการรู้เรื่องนั้นเห็นว่ามีน้อยอยู่ ผู้แปลจึงลองเขียนเป็นคำไทยปัจจุบัน

ความจริงคำไทยปัจจุบันนี้ นักปราชญ์ทางอีสานท่านก็เคยเขียนมามากแล้ว ทำให้ผู้อ่านทางอีสานสนใจอ่านกันมาก หนังสือลาวที่เขียนเป็นคำไทยสมัยใหม่มีหลายเล่มด้วยกัน เช่น สังข์ศิลป์ชัย, ขุนทึง, ศศิ/ศศุ/ฟ/กาฬเกก, แตงอ่อน, กาคำ, ลินทอง จำปาสี่ต้น หอมดู เสียวสวาสดิ์ ผาแดงนางไอ่ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นลาวแปลงทั้งสิ้น สุดแต่ใครจะแปลงมากแปลงน้อยกว่ากันเท่านั้นเอง -

ลักษณะการประพันธ์

ท่านกวีแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง "กลอนอ่าน" (๑) สำนวนไพเราะมาก เต็มไปด้วยเนื้อหาสาระที่น่ารู้ กล่าวถึงการรบระหว่างไทยกับลาว ลาวกับญวน ยุ่งกันไปหมด เริ่มสมัยเจ้าอนุเวียงจันทน์และรัชกาลที่ ๓ ของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ปี พ.ศ. ๒๓๖๐ - ๒๓๖๗ (จ.ศ. ๑๑๘๘ - ๑๑๙๕)

การแต่งแต่งเป็นกลอนอ่านอักษรสังวาส ที่เรียกว่าอักษรสังวาสนั้น คงเป็นเพราะกลอนประเภทนี้แต่งแปลก คือ เป็นกลอน ไม่นิยมสัมผัส แต่นิยมเอกโท แบบโคลง ๔ หรือโคลงอื่น รวมเอาทั้งกลอนและโคลงไว้ด้วยกัน จึงเรียกอักษรสังวาสกระมัง ? (สं = รวม, วาส = อยู่) คือเอาโคลงและกลอนรวมกัน นิยมสัมผัสอักษรและสัมผัสใน/ / เป็นส่วนมาก กลอนอักษรสังวาสนี้ นักปราชญ์นิยมแต่งเป็นกลอนอ่านมากที่สุด รองลงมาก็เป็นกลอนสัมผัสธรรมดาที่แบบหมอลำใช้แอ่วกันในภาคอีสานปัจจุบัน อันดับสามก็ได้แก่กาพย์ โคลงต้นและอื่น ๆ อีก เช่น โคลงต้นวิวิธมาลี เป็นต้น แต่ไม่ขอนำมากล่าวในที่นี้ เพราะมีหลายแบบเหลือเกิน ลำพังกลอนอ่านอย่างเดียวก็มีหลายแบบ เช่น อักษรสังวาส งัวเทียมแอก งัวเทียมคู่ ซึ่งนี้มิใช่ชาวเจ้าตั้งเอง แต่เป็นชื่อของโคลงกลอนที่มีมาแล้วแต่สมัยโบราณ

๑. หมายเหตุ ถ้าสัมผัสอักษรได้มากเท่าไรยิ่งไพเราะมากเท่านั้น

1991
- 1174
1817

2534
2360
1817 - 1824
1774

แผนผังการแต่ง

อักษรสังวาสมีวิธีแต่งดังต่อไปนี้

เสริม		สร้อย
(o o - - -)	o o o o o o o	(o o - - -)
		(o o - - -)
(o o - -)	o o o o o o o	(o o - - -)
(o o - -)	o o o o o o o	(∞ - -)
(o o - -)	o o o	

o เกือนแจ่มแจ้งเพ็ญศาสท ฉายแสง
กลางเวหาเดนดวง กาวล้อม
อวนใจให้แผนชน แซมชื่น
(ไผผู้) แล หล้าฟ้า หายเศร้า ชุ ยาม
เสริม

o อันว่า เจ้าเกดโง้งธรงเพศ (ไบรพิมาฬ) เปนีสมณ (สิ่งนั้น สร้อย)
ก็บอ ละคลองวัดจากองค์ ศีลแก้ว
เหตุว่า โลโภล้นพลเมือง แสนสิ่ง
นาอกนั้น บอมีไค้อาวเถิง แท้แล้ว

(ที่ยกมานี้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น หากต้องการอ่านพิสดารเชิญอ่านจากคัมภีร์สังวาสการเวียนจันท

คำอธิบายการแต่งกลอนอักษรสังวาส

ลักษณะคำประพันธ์ อย่างสมบูรณ์แบบคือบทหนึ่ง มี ๔ บาทประธาน ไม่บังคับสัมผัส (แต่หากสัมผัสอักษรในได้ยิ่งดี ทำให้กลอนไพเราะยิ่งขึ้น) แต่บังคับเอกโท ในบทหนึ่ง ๆ กำหนดไว้ ๒๘ คำ อาจมีคำเสริม คำสร้อยเพื่อให้เนื้อความสมบูรณ์ได้ บาทหนึ่ง ๆ อาจจะมีคำเสริมหน้า ๒ คำถึง ๔ คำ สร้อยหลังอีก ๒ คำถึง ๔ คำ หรืออาจจะมากกว่านี้ก็ได้ แต่ไม่ไพเราะ เพราะจะทำให้ยืดเยื้อ ที่นิยมใช้กันมากได้แก่ เสริมหน้า บาทละ ๒ คำ สร้อยหลังอีกบาทละ ๒ คำ

กำหนดเอก,โท คำเอกหรือคำตายแทนเอกมี ๖ คำ คำโทหรือโทโทษแทนคำโท มี ๕ คำ

กลอนบทหนึ่ง มี ๔ บาท ๒ คำกลอน มีบาทละ ๗ คำ รวม ๒๘ คำ แบ่งออกเป็น ๔ วรรค

บาทที่หนึ่ง ถึงบาทที่สาม มีบาทละ ๒ วรรค วรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ

บาทที่สี่ มี ๒ วรรค วรรคหน้า ๙ คำ วรรคหลัง ๔ คำ

บาทที่หนึ่ง คำที่สองและคำที่ห้า เป็นเสียงเอกหรือคำตายแทนเอก คำที่สาม เป็นเสียงโท หรือโทโทษแทนโท

บาทที่สอง คำที่สี่เป็นเสียงเอกหรือคำตายแทนออก คำที่เจ็ดเป็นเสียงโทหรือโทโท แทนโท

บาทที่สาม คำที่สามเป็นเสียงโทหรือโทโทษแทนโท คำที่เจ็ดเป็นเสียงเอกหรือคำ ตายแทนเอก

บาทที่สี่ คำที่สองและคำที่หกเป็นเสียงเอกหรือคำตายแทนเอก คำที่สามและคำที่ห้า เป็นเสียงโทหรือโทโทษแทนโท

เอก ๖ โท ๕ เป็นคำบังคับ นอกนั้นเป็นคำสุภาพ จะเป็นคำเป็นหรือคำตาย หรือเอก โทก็ได้ตามแต่เนื้อความ ถ้าเป็นคำเป็นที่มีสระ หรือคำเป็นที่มีตัวสะกดในแม่กง กน,กม,เกอว,เกย คือมีเสียง ง,น,ม,ว,ย สะกดจะไพเราะมาก หากเป็นคำตาย รัสสสระ หรือคำตายที่มีตัวสะกดใน แม่ กก,กด,กบ คือมีเสียง ก,ก,บ สะกดไม่สู้จะไพเราะ

ในการแต่งคำประพันธ์อักษรสังวาสนี้ กวีท่านนิยมแต่ง ๒ วิธี คือถ้าต้องการอ่านในจังหวะเร็ว มักจักแต่งตัดเอาครั้งบทคือหนึ่งคำกลอนเท่านั้น คือตัดเอาเฉพาะบาทที่ ๑ และที่๒ หรือตัดเอาเฉพาะบาทที่ ๓ และที่ ๔ อย่างใกอย่างหนึ่ง จะตัดเอาบาทที่สองกับบาทที่สามไม่ได้ ให้มีสร้อยน้อยที่สุด

อีกวิธีหนึ่งแต่งตัดเอาเหมือนวิธีแรก แต่มีคำเสริมและคำสร้อยมากขึ้น หรือแต่งให้ครบบททั้ง ๔ บาทเลย และมีคำเสริมคำสร้อยมากขึ้น อย่างนี้อ่านในจังหวะช้า เช่น ชมธรรมชาติเป็นต้น

อนึ่ง แผนที่ซึ่งนำมาประกอบนี้ นับว่าเป็นประโยชน์มากในการอ่านพงศาวดารเรื่องนี้ แผนที่ซึ่งผู้อ่านควรดูประกอบได้แก่ แผนที่จัดพิมพ์โดยกรมแผนที่ทหารบกเป็นดีที่สุด หรือแผนที่ซึ่งมีตามห้างร้านที่เชื่อถือได้ ซึ่งเขาได้คัดลอกมาจากแผนที่ทหารบกอีกครั้งหนึ่ง อันนี้ก็ดีเหมือนกัน

อนึ่ง ในการแปลพงศาวดารเวียงจันทน์นี้ ได้รับความร่วมมือในด้านการใช้ภาษาไทยจาก อาจารย์กนิษฐา ฆองฤกษ์ พ.ม. กศ.ย. อาจารย์หัวหน้าสายภาษาไทย ร.ร.วัดน้อยใน เป็นอย่างดี อีกท่านหนึ่งคือ อาจารย์แอบ เทอดสุวรรณ พ.. กศ.บ. ก็ได้แนะนำการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องและอาจารย์สมพงษ์ สิทธิสมาน ก็ได้ช่วยเขียนแผนที่ประกอบให้ด้วย จึงขอขอบพระคุณท่านทั้งสามไว้ ณ โอกาสนี้ด้วยเป็นอย่างสูง

ฉะนั้น หนังสือพงศาวดารเวียงจันทน์ที่แปลออกมานี้ ผู้แปลหวังใจว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใดการศึกษาเป็นอย่างมาก และหวังว่าพงศาวดารที่แปลออกมานี้จะเป็นกุญแจทองเปิดตู้ประวัติศาสตร์ไทยให้ผู้ไฝ่ใจได้รับความรู้และแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในหนังสือนี้ไม่น้อยทีเดียว

๓๑ มีนาคม ๒๕๑๖

1973

พงศาวดาร เวียงจันทน์

ต้นฉบับเป็นใบลานตำนานคำกลอนอักษรไทยน้อย

แปล เป็นภาษาไทยร้อยแก้ว สำนวนไทยปัจจุบัน

กล่าวถึงเมืองเวียงจันทน์

บัดนี้ ข้าพเจ้า(๑) จักเขียนตำนานเจ้าอนุเวียงจันทน์ พรรณนาเปิดเผยข้อเท็จจริง ให้ท่านได้รู้ ได้เห็นและได้อ่านฟังกัน ว่าบ้านเมืองและนครเวียงจันทน์นั้น พินาศล่มจมไปด้วยเหตุประการใดบ้าง ถ้าจะพรรณนาไปให้จบสิ้นทุกกระบวนความ เรื่องราวก็จะกว้างขวางมากเกินไป จึงขอพูดเอาเฉพาะแต่หัวข้อที่สำคัญ ๆ เพียงโดยย่อเท่านั้น

จงพากันตั้งใจฟังเถิด หญิงชายเฒ่าแก่และหนุ่มสาวทั้งหลาย จงฟังเรื่องราวอันเก่าแก่นี้ ถ้าพวกท่านพากันจดจำไว้ได้ดีแล้ว หากมีอายุยืนนานต่อไป ก็จะได้นำไปเล่าให้อนุชนรุ่นหลังได้ฟังกัน จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังไม่น้อย เพราะคนรุ่นหลัง ๆ ก็อยากฟังเรื่องราวเก่า ๆ ที่ล่วงมาแล้วอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เรื่องเก่านั้นดังจะพรรณนาต่อไปนี้

ยังมีเมือง ๆ หนึ่งชื่อเมืองเวียงจันทน์ มีป้อมปราการสูงเรียงรายล้อมรอบเป็นขอบเมือง สำหรับระวังป้องกันข้าศึก อันปราการด้านหนึ่งนั้นเรียงรายยาวยึดติดต่อกันไปตามริมฝั่งแม่น้ำ เมืองนี้มีประตูเข้าออกอยู่ ๔ ด้าน พระราชวังตั้งอยู่กลางใจเมือง มีหอปรางค์ปราสาทราชมณเฑียรสูงตระหง่าน ทาทองประดับแก้ว(๒) ส่องแสงแวววับระยิบระยับจับสายตาดูเรืองเรืองเหลืองอร่ามสวยงามมาก อันปราค์ปราสาทราชมณเฑียรนั้น มีกระดิ่งแขวงห้อยย้อยอยู่ทั่วไป เวลาลมโชยพัดมา กระดิ่งต้องสายลมกระทบเข้า จะได้ยินเสียงกระดิ่งนั้นดังไพเราะจับใจวิเวกวังเวงยิ่งนัก เปรียบประดุจดังเวชยันค์ปราสาทของอินทราเทวราชในดาวดึงส์เทวโลกเช่นเดียวกัน

อันพระมหากษัตริย์ผู้ครองเอกราชสมบัติในเมืองนี้ ทรงพระนามว่า "พระเจ้าอนุรุทราช" พระองค์ทรงมีพระราชเทวีฝ่ายขวา พระนามว่า "คำปอง" พระราชเทวีฝ่ายซ้ายพระนามว่า "คำจัน" ทรงมีนางสนมกำนัลใน จำนวนร้อยกอยแวดล้อมเป็นบริวาร มีช้างสารสามพันเชือกเป็นช้างอาจมงคลมีม้ามิ่งต้นสามร้อยตัวล้วนประดับด้วยเครื่องทองคำทั้งนั้น มีเสนาชายฉกรรจ์ผู้กล้าหาญประมาณสามหมื่นคนคอยระวังรักษาอยู่เป็นชั้น ๆ เสนาเหล่านั้นล้วนเก่งกล้าสามารถสมชาติชายทั้งสิ้น แม้นข้าศึกทั้งหลายจะมาจากทิศานุทิศ ก็ไม่สามารถจะพิชิตฆ่าฟันให้ตายได้เลย มีหญิงสาวนางระบำรำฟ้อนร่างอ่อนแอ้นอรชร(๓) คอยรำฟ่อนขับกลอม ถวายพระองค์อยู่ตลอดเวลา สวมชฎามงกุฎปักปิ่นเกล้าที่เมาลี ร่ายรำ

---

(๑) ข้าพเจ้า หมายถึงผู้แต่งตำนานเรื่องนี้

(๒) แก้ว หมายถึงกระจกหรือเศษกระจก, หมายถึงชวดก็มีหมายเอาแก้วชำรงค์ก็มี

(๓) ขับเสภะ ขับกลอม,

ขยับตามเสียงดนตรีงามเพริศพริ้ง แต่ละนางร่ายร่อนอ่อนระทวยสวยยิ่งนัก คู่นารักเหมือนยูงทองย่างเยื้องรำแพนหาง ทำท่าทางย่างเยื้องกรายตามเพลงขับ ดีดกระจับปี่ซอสีคลอตามกะสิง, โขน, มโหรี ปี่แถมีสลับเข้ารับกันเป็นพัลวัน ๆ พิณพาทย์ฆ้องส้องเสพแกมสวนไล คลอขลุ่ย, ไผ่, แคน, สังข์, ประสานจะเสียงส่งสำเนียงเสียงดังอยู่อึงมี่ ซุง, ซอ, สีดีดประดังในวังเวียง สนุกเพียงเสียงสวรรค์มาบรรเลง เหล่านารีร้องเพลงขับเข้ารับเสียง นางลดร่อนเอียงกายซ้ายขวาพ้อนรำขับย้ายขยับเหยาะย่องร้องประสาน สร้อยสังวาลประดับพริ้งสะอิ้งคาด เกินนวยนาดอ่อนช้อยอรชร กำไลทองใส่กรแหวนสรวมกอย งามหยดย้อยเหมือนนางฟ้ามาแดนดิน เหมือนดังอินทร์แต่งส่งมาในหล้าโลกเช่นเดียวกัน อันเวียงจันทน์ดังสวรรค์ไม่มีผิด จอมปถพิทรงสถิตย์สุขเกษมอยู่สำราญ บริพารไพร่ฟ้าหน้าย่องใส ไม่เกรงกลัวเมืองใดมาเบียดเบียน การค้าขายเหล่าประชาไปมาก็แคล่วคล่อง ต่างยิ้มย่องย่องใสทุกถ้วนหน้า อันวัดวาศาสนาก็เรืองรุ่งด้วยศรัทธา เหล่าประชาต่างทำบุญสุนทรทานมิได้ขาด มหาเจดีย์ชาตุพนมเป็นหลักโลกเหลืองอร่ามราวด้วยทองคำ งามเลิศล้ำหาทองคำแต่เชิงจนถึงยอดดลอกทั่ว หญิงชายสาวสุขเกษมเปรมปรีดิ์ไม่หมองมัว ต่างแต่งตัวออกเที่ยวเตร็ดจ่ายของโอ่อวดกันทุกวันคืน เที่ยวดีดกันเวลาหลั่นมีน้อยคอยแต่เที่ยวจนลืมนอน อยู่นานมาลางสังหรณ์ความเดือดร้อนก็ปรากฏทั่วไปหมดทั้งบ้านน้อยเมืองใหญ่ทุกแห่งหน เทพยดาอินทร์บันดาลให้เห็นซึ่งลางร้าย สิ่งทั้งหลายนิรมิตรให้เห็นเป็นนานาเพราะเหตุว่าชะตาเมืองเวียงจันทน์จวนจะขาด มหาเจดีย์ชาตุพนม องค์ประเสริฐก็บังเกิดให้ฟ้าผ่าเทพสังหรณ์ อันว่าคอนขอนช้างอยู่ไกลเมืองออกไปมาก ก็ได้เคลื่อนออกจากที่เดิมเข้ามาใกล้ในเวียงวัง ฝั่นแผ่นดินแตกพังร้าวเป็นทางยาวทั่วเวียงไชย พายุใหญ่โหมกระหน่ำเข้าซ้ำเติมพัดแปรปรวนปั่นป่วนหนัก บ้านเรือนหักพังพินาศอยู่กลากเกลื่อน อันนี้เป็นเพราะพระอินทร์เตือนส่งสัญญาณบอกให้แจ้งแห่งเหตุการณ์ ว่าอีกไม่นานบ้านเมืองจะอาเพศเกิดเหตุร้าย เพื่อจะแนะอุบายให้แก้ไขเสียแต่เนิ่นไม่เกินแรง

ยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาอาสาไปเกลี้ยกล่อม ลาว, เขมร, ข่า

บัดนี้จะได้กล่าวถึงยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาก่อน เขาผู้นี้มีปัญญาเฉลียวฉลาดมาก แต่เป็นคนประจบสอพลอ ไม่ค่อยจะซื่อสัตย์เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง เขาเป็นข้าราชการของพระเจ้ากรุงศรีบางกอกมาเป็นเวลานาน ได้เพียรพยายามไปเฝ้าจอมภูมิบาลเป็นเนืองนิตย์ สามารถศึกษาราชกิจและศาสตราเพทจนรอบรู้

ครั้นต่อมาเขาจึงกราบทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงบางกอก ขอรับอาสาออกไปปฏิบัติราชการอยู่ที่ชายแดนบ้านด่านเมืองโขง เพื่อไปเกลี้ยกล่อมคนป่าคนดง คือพวก ลาว, เขมร, ข่า ที่แข็งข้อไม่ยอมส่งส่วยแก่ไทย จะให้เขาอ่อนน้อมยอมคนมาอยู่กับไทยให้ได้

เมื่อพระเจ้ากรุงบางกอกทรงสดับคำของยกกระบัตรกราบทูลเช่นนั้น ก็ทรงเห็นดีด้วย จึงทรงอนุญาตประทานอำนาจสิทธิ์ขาดให้แล้วตรัสว่าเจ้าจงไปอยู่ที่นั่นตามประสงค์เถิด เราไม่ขัดข้องแต่อย่างใดเลย

เมื่อยกกระบัตรได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงกราบถวายบังคมลาพระเจ้าอยู่หัวขับช้างออกเดินทางมุ่งหน้ากลับนครราชสีมาต่อไป

ครั้นเดินทางถึงทุ่งกว้างเขตแก่งคอยเสาไห้ ก็หยุดพักกินอาหารเช้า มองไปข้างหน้าเห็นแต่ขุนเขาคงพระยาไฟลดโค้งกั้นทางขวางหน้าอยู่ มีหมู่ไม้นานาพันธุ์ขึ้นเขียวชะอุ่ม เป็นหุ่มเป็นต้นสูงต่ำซ้อนซับสลับกันไปเป็นทิวแถว มองเห็นแนวเทือกเขาเป็นพืดยาวยืดสุดสายตาลดหลั่นคิดต่อกันไปเป็นชั้น ๆ เทือกเขาเหล่านั้น บางเทือกก็มียอดสูงตระหง่านเทียมฟ้า บางจะมองเห็นกลุ่มเมฆาเป็นควันไหลผ่าน ไหลลงตยอดเขาและหมู่ไม้หินผาสวนกันไปมาอยู่ลิบ ๆ บางจะมองเห็นหินผาและหมู่ไม้เป็นหมอกคือควันเมฆมืดบดบังอยู่ทั่วไป

เมื่อมองลงไปทางใต้สุด จะเห็นแต่หมอกควันปนสีครามน้ำสมุทรสุดไกลเหลือ

เมื่อมองขึ้นไปทางเหนือสุดจะเป็นเขตแดนแคว้นพม่า มีปัพพตามหาศิงขรโขดเขาหลวงขวางกั้นหลายหนชั้น นับว่าเป็นแนวป้องกันระหว่างชาติระหว่างไทยกับพม่าได้เป็นอย่างดี

เมื่อเสร็จจากอาหารเช้าแล้ว ก็ออกเดินทางเข้าป่าดงพงไพรต่อไป ขึ้นโค้งใหญ่ลงโค้งน้อยโดยลำดับจนไปถึงซึ่งเชิงเขาชื่อกระบอก ออกจากนั้นรวมกำลังขึ้นภูเขาเข้าไพรสัณฑ์ ต่อจากนั้นถึงสันเขาซึ่งซับซ้อนติดต่อกันยาวยืดเป็นชั้น ๆ ได้ยินแต่เสียงจักจั่นร้องจับใจทั่วแนวไพรยามเดือนห้าอยู่อึงมี่ แล้วขับช้างข้ามดงเข้าพงหนาอีกหลายชั้น ในไพรวันหอมบุปผาผกามาลย์ที่ภูมิบานชูกิ่งก้านทั่วไพรสัณฑ์ เดินทางมาหลายวันได้ครั้งหนึ่งเหลืออีกครั้งจะถึงบ้าน จึงไปถึงทรายอันในยามเย็นแดดอ่อน ๆ หยุดพักผ่อนอาบน้ำชำระกายเย็นสบายดีแล้วหาที่นอน ได้ที่ราบลานหินเชิงศิงขร ตะวันอัสดงคืรอน ๆ จวนจะค่ำอาทิตย์ค่ำเห็นไร ๆ ทอแสงสอดหมู่ไม้ลับเหลี่ยมเขาเข้าทุกที ฝูงชะนีนางครางโอดครวญหาชู้ภูหากันอยู่โหยหวน ฝูงหมู่ลิงกังวนไล่กวดกันกระโดดเกาะกิ่งก้านเที่ยวหากินอยู่เกลื่อนกลน ได้ยินเสียงน้ำล้นตกจากผาผ่าลงเหวเขาะซอกหินอยู่โครมคราม ๆ เสียงน้ำตกลงจากผาดังวี่อวา ๆ สนั่นไพร เห็นจันทน์แดงจันทน์ได้เคียงคายทั่วแดนดง เห็นดอกดวงพวงบุปผามาลาหอมทั่วพนมแนวไพรชื่อนใจยิ่ง ในยามเย็นเห็นแดดส่องต้องหน้าผามารอนรอน คิดถึงดวงสมรเมียขวัญอยู่ทางบ้านที่จากมา ได้ยินเสียงเหล่าสกุณาเค้าดูดร้องก้องเหวผาออกหากิน คิดถึงสมถวิลกินข้าวปลาเย็นแล้วหลับนอนฯ คิดเห็นหน้าดวงสมรเมียขวัญอยู่ทางบ้านด้วยจากนานเหงาหงอยใจ รำพันไปถึงเมียแก้วว่าโอ้น้องยาของพี่ เย็นป่านนี้แล้วน้องแก้วของพี่อยู่ดีหรือไฉน พี่ได้จากดวงใจของพี่มาเป็นเวลาครึ่งเดือนแล้ว รำพันถึงเมียแก้วแล้วม่อยหลับบนที่ราบลานไศล นอนหลับไปรู้สึกตัวเมื่อไก่ป่าตบปีกท้าขานขันคิดต่อกันจวนใกล้รุ่ง แสงเงินพุ่งแสงทองพาดนภากาศปราศหมู่ดาวพ่องฟ้าขาวสว่างแล้วลุกขึ้นปากและสีฟัน แล้วขับช้างก้นเดินหลายวันจึงพ้นดง กลับถึงบ้านมูลซึ่งนครราชสีมาเมืองปลายด่านดินแดนไทยอยู่มาได้อีกหลายวันจึงจัดสรรค์เอาปืนยาคับโยธาได้พันหนึ่ง ได้ลากดึงเอาปืนยาไปตามมรรคเพื่อไปตรึงตาทัพจับเอาลาว, เขมร, ข่าที่เมืองโขง เมื่อไปถึงเมืองโขงแล้วก็ตั้งทัพคอยจับเอาพวกลาว, เขมร ข่า นั้นทันที พอมีพวกพ่อค้านาวาขึ้นล่องก็จับผูกมัดไว้ ถ้าใครขัดขืนไม่ยอมก็ต้องสู้รบกัน ยกกระบัตรมีกโลบายมากมาย เพราะถือว่าตนเป็นข้าราชการของพระเจ้ากรุงบางกอกจึงไม่เกรงกลัวใคร เป็นอันว่าการไปมาค้าขายในละแวกนั้นต้องหยุดชงักั ยกกระบัตรจึงเป็นใหญ่ในแถบนั้นแต่ผู้เดียว เป็นอันว่ายกกระบัตรตีได้ชัยชนะไปถึง ๘ (๑) เมืองของลาว จับมาเป็นบ่าวไพร่ได้มากมาย (จับได้เชลยศึก) และฆ่าฟันพวกระแก (พวกข่า) ตายเป็นจำนวนมาก พวกลาวตายในคราวนี้มากมายจนนับไม่ถ้วน

---

(๑) เมืองทั้ง ๘ ได้แก่ ๑. ตำหอง ๒. อัตตะปือ ๓. แสนปาง ๔. ภูซัน ๕. อุบล ๖. ศรีษะเกษ ๗. ยาสักดิ์ ๘. จำปา

ส่วนพระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ฝ่ายไทยไม่สามารถจะตีชนะได้ เพราะพระยาไกรตรึงตาพักพิไว้ได้อย่างเข้มแข็งและเหนียวแน่น ยกกระบัตรจึงได้ยกทัพขับช้างกวาดต้อนเอาผู้คน จับเอาชาวลาว, เขมร, ข่า, ตามหัวเมืองรายทางไปเป็นเชลยจนหมดสิ้น หากเมืองใดหรือใครไม่ยินดีไปด้วยก็ต้องสู้รบกัน การสู้รบแบบกะลุมบอนเป็นไปอย่างกุเดือก จนฝุ่นคลุ้งมืดฟ้ามัวดิน และตายกันมากที่สุด การสู้รบเป็นไปอย่างนองเลือดทุก ๆ เมือง ทั้งเมืองพระยาไกรด้วย แต่ฝ่ายไทยก็ไม่สามารถเอาชนะพระยาไกรได้ ยกกระบัตรรู้สึกโกรธเคืองพระยาไกรเป็นอันมาก จึงเก็บเอาความเคียดแค้นขมขื่นนั้นไว้ในใจไม่รู้ลืม

ฝ่ายพระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน เจ้าเมืองผู้สามารถ รู้สึกโกรธเคืองคนไทยเป็นที่สุด ที่มาข่มเหงและฆ่าฟันชาวลาวตายอย่างน่าอนาถเป็นจำนวนมาก จึงได้มีหนังสือฟ้องไปยังพระเจ้ากรุงบางกอก เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดไปถวายให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบทุกประการ

เมื่อพระเจ้ากรุงศรีบางกอก ได้ทรงรับหนังสือของพระยาไกรทรงทราบเรื่องราวทุกอย่างแล้ว จึงทรงรับสั่งให้มหาอำมาตย์เข้าเฝ้า และทรงรับสั่งให้จับเอายกกระบัตรมาถวายพระองค์โดยด่วน

เมื่อมหาอำมาตย์ได้รับกระแสพระบรมราชโองการเช่นนั้นแล้ว จึงออกเดินทางไปเมืองโขงซึ่งยกกระบัตรตั้งทัพอยู่ พอไปถึงก็ได้แจ้งข่าวให้ยกกระบัตรทราบถึงการมาของตน แต่ยกกระบัตรเป็นคนเฉลียวฉลาดสามารถพูดจาหว่านล้อมรายงานเท็จให้เป็นจริงทำให้มหาอำมาตย์เชื่อได้ นอกจากรายงานเท็จให้มหาอำมาตย์ได้เชื่อว่าเป็นจริงแล้ว ยกกระบัตรก็ยังได้ให้เงินทองหลายชั่งเป็นสินบนแก่มหาอำมาตย์อีก ทำให้มหาอำมาตย์พอใจในสินบนนั้นและเห็นดีเห็นชอบในการกระทำของยกกระบัตรทุกประการ มหาอำมาตย์ก็เลยพักอยู่กับยกกระบัตรเป็นเวลานาน

เมื่อพระเจ้ากรุงบางกอกทรงเห็นว่ามหาอำมาตย์ไปนานเกินควร ไม่นำเรื่องราวข่าวสารมากราบทูลให้ทราบเช่นนั้น พระองค์ทรงพระพิโรธให้มหาอำมาตย์เป็นอย่างมาก จึงทรงเรียกพระยาไกรสรคำแดงเข้าเฝ้า ทรงรับสั่งให้ไปจับเอาตัวยกกระบัตรมาถวายโดยเร็ว

เมื่อพระยาไกรสรคำแดงได้รับกระแสพระบรมราชโองการเช่นนั้นแล้ว ก็ออกเดินทางไปเมืองโขงโดยเร็ว ครั้นไปถึงกองทัพของยกกระบัตรแล้วพระยาไกรสรคำแดงก็ได้ถามเรื่องราวต่าง ๆ จากมหาอำมาตย์และยกกระบัตรทุกประการ แล้วก็นำคนทั้งสองกลับบางกอกเพื่อรายงานเรื่องราวให้พระเจ้ากรุงบางกอกได้ทรงทราบ

ขณะที่ยกกระบัตรเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวนั้น ด้วยความเฉลียวฉลาดของเขา จึงได้เล่าเรื่องราวถวายทุกประการ พร้อมกันนั้นยกกระบัตรก็ได้ นำเครื่องบรรณาการเป็นต้นว่า นอแรด, งาช้าง และข้าทาสหญิงชายถวายแด่พระเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงบางกอกทรงรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ยกกระบัตรเป็นพระยาพรหมภักดีไปครองเมืองนครราชสีมา พร้อมพระราชทานข้าทาสหญิงชายให้เป็นบริวารจำนวนมาก

เมื่อยกกระบัตรได้รับพระราชทานให้เป็นพระยาพรหมภักดีไปกินเมืองนครราชสีมาเช่นนั้น ก็รู้สึกว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่ง แต่ขณะนั้นเจ้าเมืองนครราชสีมาคนเดิมคือเจ้าบุญจันยังครองอยู่ พระยาพรหมภักดีจึงถวายความเห็นแด่พระเจ้ากรุงบางกอกให้ทรงทราบทุกประการ และขอไปอยู่เมืองโขงอย่างเดิม เพื่อไปตั้งทัพเป็นด่านป้องกันข้าศึกญวนที่จะมารุกรานไทยต่อไป

พระเจ้ากรุงบางกอกทรงสดับเช่นนั้นแล้วก็ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพรหมภักดีจัดเอาไพร่พลตามความพอใจให้กลับไปอยู่เมืองโขงดังเดิมได้ เพราะว่าเมืองนครราชสีมานั้นเจ้าบุญจันยังครองอยู่แต่ก็ชรามากแล้ว และทรงรับสั่งว่า หากเจ้าบุญจันสิ้นชีวิตแล้วเมื่อใด เมื่อนั้นก็ขอให้พระยาพรหมภักดีกลับมาครองเมืองนครราชสีมาสืบแทนต่อไป

เมื่อพระยาพรหมภักดีได้รับกระแสพระบรมราชโองการเช่นนั้นแล้ว ก็ถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงบางกอกกลับคืนเมืองนครราชสีมาต่อไป ครั้นกลับถึงนครราชสีมาแล้ว ก็ไปพักที่บ้านของตนตามเดิม อยู่มาได้ประมาณหนึ่งเดือน พระยาพรหมภักดีจึงได้จัดเอาหหารหาญพร้อมด้วยแม่ทัพนายกองเป็นจำนวนมาก เพื่อจะไปอยู่ที่บ้านด่านเมืองโขง พอได้มหาฤกษ์มหาไชยแล้ว จึงได้ป่าวประกาศให้ทหารผู้แกล้วกล้าสามารถทั้งหลายออกเดินทางไปเมืองโขง พระยาพรหมภักดีขับขี่ช้างนำพล ขบวนช้างที่ทรงเครื่องประดับประดาแล้วจำนวนมากออกเดินทางไปอย่างองอาจสง่างาม เสียงกระดิ่งช้างกังสนั่นหวั่นไหวไปทั่วอรัญญาราวป่า ริ้วขบวนโยธาเดินข้ามทุ่งกว้างมูนซึ่งยาวเหยียดสุดลูกตาสวยงามมาก กองทัพได้เดินทางผ่านเมืองต่าง ๆ ไปหลายเมือง และได้ผ่านป่าดงพงไพรไปหลายแห่ง ขณะนั้นเป็นฤดูร้อนหน้าแล้งไฟไหม้ป่าเตียนโล่งแล้วเป็นส่วนมาก จึงไม่ลำบากในการเดินทาง มวลหมู่นางรังกำลังออกดอกสะพรั่งหอมหวลทั่วแนวไพร ยามลมพัดหมู่ไม้ในป่า จะหอมกลิ่นบุปผามาลีมารวยรื่นชื่นจุราเบิกบานใจของไพร่พลทุกถ้วนหน้า ได้ยินเสียงสกุณาโผนระคกร่ำร้องก้องแนวไพรวิเวกวังเวงใจยิ่งนัก ฤดูนี้มี จิก(๑), แคน(๒), คอม(๓), กะยอม(๔) หอมฉุนกะบาก(๕) กำลังออกดอกเบ่งบานคุ่มเต็มต้นเป็นพวงย้อยทุกกิ่งก้านอยู่ทั่วดง หมู่สกุณินร่อนลงคลึงเคล้าดอกดวงพวงบุบผาตามภาษาของสัตว์กังวานแนวไพร ลางตัวไซ้ปีกหางคางออยยิ่งแอบอิงคู่สู่สมสอง บางพวกบินร่อนร้องลงจับกิ่งก้ามพฤกษาเที่ยวหากิน บางพวกบินหลบซ่อนแคดร่อนบนกิ่งพฤกษาเวลาเที่ยง พระยาพรหมภักดีพร้อมโยธาหยุดพักผ่อนอยู่กลางแรมกลางดงพงไพรไปหลายวัน จึงพ้นเขตภูขันเขมรด่าน ต่อจากนั้นอีกไม่นานก็ไปถึงฝั่งแม่น้ำแม่โขงอันยาวและกว้างใหญ่ จึงหยุดพักพลไว้ตั้งกองทัพไทยในเมืองโขง ไม่มีใครเมืองใดกล้าขัดขวางแข็งข้อต่อเขาเลย หากเมืองใดขัดขวางแข็งข้อขึ้น เมืองนั้นต้องได้รับความเดือดร้อนวุ่นวายไปทั่วกันทุกวันคืน และก็ได้รับความหายนะในที่สุดอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะพระยาพรหมภักดีแม่ทัพใหญ่ของไทยเข้มแข็งสามารถมากไม่กลัวข้าศึกใดแม้แต่น้อย ชื่นชื่อว่าพระยาพรหมภักดีแห่งเมืองราชสีมาแล้วใคร ๆ ก็รู้จักดี ชื่นชื่อลือกระฉ่อนไปทุกแห่งหน และพระยาพรหมภักดีกล่าวว่า อันเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ได้ปกครองฝูงประชาในแถบนี้ เป็นเพราะเราไว้ชีวิตเท่านั้นจึงอยู่ได้ทั้งเจ้านายบ่าวไพร่ทั่วทุกคน

---

(๑) จิก หมายถึง ไม้เคง

(๒) แคน หมายถึง ไม้คะเคียน

(๓) คอม หมายถึงไม้คอม

(๔) กะยอม หมายถึง ไม้พยอม

(๕) กะบาก หมายถึง กะบาก

พระยาพรหมภักดียกทัพไปตีเมืองระแก

เมื่อพระยาพรหมภักดีตั้งทัพที่เมืองโขงเรียบร้อยแล้ว จึงมีตราสาส์นบอกไปยังท้าวพระยาหัวเมืองต่าง ๆ ให้ป่าวประกาศแก่ประชาราษฎร์ทั้งหลายให้ทราบโดยทั่วกันดังนี้

หัวเมืองคชทอง ให้ชายฉกรรจ์ทุกคนเป็นทหารและเกณฑ์มาให้หมดพร้อมด้วยช้างศึก

เมืองอัตตะปือ,แสนปางให้เตรียมทหารไว้เสริมกำลังอย่างพรั่งพร้อมอย่าได้ชักช้า

เมืองภูขัน,อุบล,ศรีสะเกษ, ยาศักดิ์และจำปา ให้จัดทหารไปร่วมรบทันทีพร้อมกันทุกเมือง

ในหนังสือตราสาส์นนั้นบอกว่า เราพระยาพรหมภักดีจะไปตีเมืองระแกชักแชกถ่อนเมืองอื่น เพราะพวกระแกนี้เป็นชาวป่าที่ทุรายไม่รู้จักบาปบุญอะไรเลย

เมื่อทุกเมืองได้รับหนังสือตราสาส์นแล้ว ก็ได้เกณฑ์ทหารพร้อมกันทุกหัวเมือง เมื่อได้ทหารพอแล้ว ต่างเมืองต่างก็นำทหารไปรวมกันที่กองทัพใหญ่ของพระยาพรหมภักดีที่เมืองโขงนั้นทันที

เมื่อพระยาพรหมภักดีรวมพลเรียบร้อยแล้ว ได้ฤกษ์งามยามดีก็ได้เคลื่อนขบวนทัพมุ่งหน้าไปตีเมืองระแกอย่างพร้อมเพรียงเสียงเหล่าทหารออกทำศึกครั้งนี้ดังอึงคนึง ทหารออกเดินทัพถนนหนทางแน่นขนัด เหล่าช้างพลาย ช้างพัง หลั่งไหลไปเป็นขบวนอันยาวเหยียด เมื่อกองทัพไปถึงเมืองข่า พวกระแกพากันแตกหนีกันโกลาหลอลหม่าน ฝ่ายพวกทหารเมืองระแกบางจำพวกก็พากันไปดักซุ่มอยู่ตามริมทางที่กองทัพไทยจะผ่านเข้าไป พอกองทัพไทยผ่านเข้าไปในเขตนั้นเท่านั้น พวกทหารระแกที่ซุ่มซ่อนอยู่ก็พากันยิงหน้าไม้เข้าใส่ทหารไทยดังห่าฝน ลูกหน้าไม้ยิงกันสับสนมาทุกทิศทุกทางอย่างไม่ลดละ ข้าชะ(๑)พร้อมทั้งหมู่ยาเหิน เขาก็มวน(๒)กันมาลัดทางภูค้อย

เมื่อกองทัพไทยไปถึงที่ลาดต่ำลงสู่เชิงเขาซึ่งพวกทหารระแกคอยดักซุ่มป้องกันสะกัดกั้นทางอยู่ ทหารทั้งสองฝ่ายได้ปะทะกันขึ้นอย่างดุเดือด พระยาพรหมภักดีจึงป่าวประกาศเตือนให้ทหารฝ่ายคนทุกหมู่ทุกคนเข้าดูอสูอย่าได้ถอย ครั้นป่าวประกาศเช่นนั้นแล้ว กองทัพฝ่ายไทยก็ได้ยิงปืนใหญ่เข้าไปในกองทหารข่านั้นทันที เสียงปืนใหญ่ดังสนั่นหวั่นไหวปานประหนึ่งว่าภูเขาระเบิดพังทะลายลงเช่นเดียวกัน

พวกทหารข่าได้ยินเสียงปืนและได้เห็นข้าศึกมากเข้าเช่นนั้น ก็พากันกลัวแตกตื่นตกใจวิ่งหนีกันอลหม่าน ทิ้งปืนยาหน้าไม้ไว้เป็นจำนวนมาก พากันไปหลบซ่อนตามที่ต่างอย่างเงียบกริบ

---

(๑) ข้าชะพร้อมทั้งหมู่ยาเหิน สงสัยไม่ทราบว่าแปลเป็นไทยว่าอย่างไร แต่คงเป็นพวกทหารข่านั้นเอง

(๒) เขาก็มวนกันมาลัดทางภูค้อย เขาก็พร้อมกันมาเป็นจำนวนมาก ค้อยสะกัดกั้นป้องกันข้าศึกอยู่ที่ลาดเชิงเขา

ค้อย = ลาด, เท, เอียง

ภูค้อย = ภูเขาที่ลาดเทลงมา โคกค้อย — เนินลาดต่ำลงเรื่อย ๆ

พระยาพรหมภักดีจึงสั่งให้พวกทหารไทยเข้าโอบล้อมหมู่บ้านพวกข่าไว้อย่างแข็งแรง และสั่งให้จับทหารข่าพร้อมทั้งกวาดต้อนเอาชาวบ้านไปให้หมดทั้งสามสี่หมู่บ้านอย่าให้เหลืออยู่เลย มีพวกทหารข่าและชาวบ้านเล็กลอดหนีไปได้บ้างเล็กน้อย เมื่อพระยาพรหมภักดีตีเมืองระแดแตกพร้อมทั้งกวาดต้อนเอาผู้คนไปได้มากแล้ว พระยาพรหมภักดีจึงได้ยกทัพกลับเมืองโขงดังเดิม ท้าวพระยาทุกคนและเหล่าทหารหัวเมืองต่างๆ ที่เกณฑ์มาราบทัพครั้งนี้ ต่างก็ได้เลิกลากลับบ้านของตน ๆ เป็นอันว่าการรบเมืองระแดก็จบลงเพียงเท่านี้

ชีวิตเกตโง้งเผาเมืองจำปาศักดิ์

บัดนี้จะได้กล่าวถึงสมณะผู้ทรงศีลเป็นนักบวชก่อน ท่านผู้นี้มีเดชแก่กล้า จนคนทั้งหลายในอาณาบริเวณนั้นเกรงกลัวเป็นอันมาก นักบวชท่านนี้เป็นชาวเวียงจันทน์สืบเชื้อสายมาทางมารดา ต่อมาถูกไทยกวาดต้อนจากเวียงจันทน์ไปอยู่เขตนครจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นอาณาเขตของไทย และได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ ชื่อ บ้านหนองบัว ใกล้นครจำปาศักดิ์ จากบ้านเตาปูนซึ่งไม่ห่างนครจำปาศักดิ์มากนักก็จะมองเห็นบ้านหนองบัวได้ พระรูปนี้บวชแต่อายุยังน้อยจนแก่ มีความรอบรู้ในธรรมวินัยเป็นอย่างดีจนชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่วดินแดนข่าและลาว เดิมทีเดียวพระรูปนี้ชื่อ พระสา ตามนามที่บิดาตั้งให้แต่บัดนี้คนทั่วไปเรียกกันว่า "เจ้าเกตโง้ง" เพราะอาศัยอยู่ในเขตภูเขาเกตโง้ง เอาศิลาแห่งหินมากอปเป็นบัลลังก์แก้ว จนคนทั้งหลายได้เห็นแล้วเกิดความอัศจรรย์ไปต่าง ๆ กัน เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นนั้นเป็นอย่างมาก ทำให้คนทั้งหลายในแถบนั้นลืมความเกียจคร้าน ทุกหมู่บ้านต่างก็ขยันขันแข็งทำมาหากิน ทำบุญสุนทานเมื่อได้ขาก เจ้าเกตโง้งมีญาติโยมขึ้นมาก ประชาชนพากันลืมภิกษุสามเณรที่อยู่ตามวัดต่าง ๆ แต่เก่าก่อนจนหมดสิ้น ไม่ไปทำบุญสุนทานอย่างที่เคยเป็นมา ประชาชนต่างพากันยกย่องสรรเสริญเจ้าเกตโง้งว่าเป็นพระองค์ประเสริฐ เกิดพากันดูถูกเหยียดหยามหมิ่นประมาทพระสงฆ์สามเณรที่อยู่เก่าก่อนเสียหมดสิ้น นับแต่เจ้าเกตโง้งไปสร้างวัดขึ้นในเขตนครจำปาศักดิ์ ก็ได้ทำความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาบริเวณนั้นอย่างมากมาย ได้ปลูกต้นหมากต้นพร้าวไม้ดอกไม้ผลนานาชนิดรอบอาราม เกิดดอกออกผลเป็นพวงดกสุกเต็มต้นอยู่ทุกฤดูกาล ลานหินอันกว้างใหญ่ในอารามนั้น ก็ได้ขุดสระน้ำไว้ตรงกลางมีน้ำใสสะอาดเปี่ยมอยู่ตลอดปี มีประชาชนหญิงชายเผ่าแกและหนุ่มสาวเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ได้พากันมาสมัครเป็นข้าทาสบริวารจำนวนมากด้วยความชื่นชมยินดี ใกล้วัดนั้นได้สร้างมณฑปใหญ่ขึ้นหลังหนึ่ง ก่อด้วยศิลาล้วน มีประตู ๔ ด้าน ภายในมณฑปนั้นบรรจุรอยพระพุทธบาทเอาไว้เป็นที่สักการบูชาของประชาชนตามประเพณีนิยมที่มีมาแต่โบราณ ซุ้มประตูทั้ง ๔ ด้านได้สร้างปราสาทไว้เบื้องบน บานประตูมณฑปได้สลักรูปนาคเป็นลวดลายงดงามเกี่ยวกัน ชูคอพ่นพิษอยู่มากมายทุกบานประตูอย่างสวยงาม และได้ตั้งชื่อภูเขาที่สร้างมณฑปขึ้นนั้นอีกชื่อหนึ่งว่า "ดอยศรีวงเพชร"

เจ้าเกตโง้งได้ป่าวประกาศให้ประชาชนได้ทราบทั่วกันว่า "ที่ตรงนี้ ตัวเราได้เล็งญาณดูแล้วว่า แต่ก่อนเคยสร้างเป็นที่อยู่อาศัยมาแล้ว เราได้มาเกิดที่นี่สามชาติแล้ว ชาติก่อนเราเคยเป็นพระราชาพระนามว่า เจืองหาญ

เมื่อประชาชนได้ยินเช่นนั้น ต่างก็พากันชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง และกล่าวกันว่า บัดนี้เจ้าผู้มีบุญของพวกเราได้เกิดมาแล้ว ต่อแต่นี้ไป พวกเราจะไม่มีความเดือดร้อนกันอีกแล้ว จะมีแต่ความสุขความสบายทั่วหน้ากัน เมื่อประชาชนได้พากันทราบเช่นนั้น ต่างหลั่งไหลมารับอาสาเป็นไพร่จำนวนมาก หากว่ามีเรื่องราวอันใดเกิดขึ้นร้อยสิ่งพันอย่าง จะพากันรับอาสาช่วยเหลือทุกประการ

เมื่องานสร้างวัดและมณฑปทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าเกตโง้งก็ได้จัดเอาฝูงสาว รุ่น ๆ จำนวนมากมาหัดฟ้อนรำเบิกโรงเพื่อฉลองงานนั้น หญิงสาวที่มีสามีแล้วก็สมัครไปเป็นหญิงฟ้อนจำนวนมากเช่นกัน ทำให้สามีภรรยาเกิดทะเลาะวิวาทกันไม่เว้นแต่ละวัน เหตุที่หญิงทั้งหลายสมัครไปเป็นหญิงฟ้อน ก็เพราะความเลื่อมใสเจ้าเกตโง้งเป็นอย่างมาก และทุกคนต่างก็อยากร่วมบุญกุศลทำบุญสุนทานด้วย ขณะฝึกหัดนั้นเจ้าเกตโง้งนั่งอยู่บนบัลลังก์ พวกสาว ๆ พากันนั่งล้อมอยู่เป็นจำนวนมาก และได้สอนกายกลอนให้สาว ๆ ที่นั่งล้อมอยู่นั้นขับร้องและฟ้อนรำตามไปด้วย พวกสาว ๆพากันขับร้องและฟ้อนรำตาม ขณะที่ยกชายกแขนขึ้นฟ้อนรำนั้น บางคนได้ปล่อยเสื้อให้เลิกสูงขึ้นจนมองเห็นถันได้ถนัด เจ้าเกตโง้งได้ชำเลืองตาดูอยู่ตลอดเวลาด้วยความสนใจยิ่ง มีสาวรุ่น ๆ อยู่สามคนที่หลงลืมอาหารเช้าเย็นต้องไปปรนนิบัติเจ้าเกตโง้งอยู่ตลอดเวลา อันนี้เป็นเพราะเดชอาคมของเจ้าเกตโง้งได้กล่อมจิตใจหญิงสาวทั้งสามให้หลงลืมตน และเป็นเพราะพระอินทร์อยู่ฟ้าดลบันดาลให้หญิงทั้งสามคนเกิดความหลงลืมตน เห็นว่าเจ้าเกตโง้งดีทุกประการและตกเป็นเมียของเจ้าเกตโง้งในที่สุด

ชื่อเสียงของเจ้าเกตโง้งก็เลื่องลือไปถึงหูของพระยาพรหมภักดี พระยาพรหมภักดีจึงมาขอเป็นสหายและขอร่ำเรียนวิทยมนตคาถาด้วย เมื่อทั้งสองสนิทสนมกันดีแล้ว พระยาพรหมภักดีก็วางแผนเผาเมืองจำปาศักดิ์ทันที โดยเจรจากันเป็นความลับ นัดแนะเจ้าเกตโง้งว่า "ให้พยายามเผาเมืองจำปาศักดิ์ให้วอดวายอย่าให้เหลือเลย แล้วเราทั้งสองจึงไปสร้างเมืองจำปาศักดิ์ให้กลับคืนดีมาใหม่ ถ้าเราทำได้เช่นนี้ เงินทองก็จะหลั่งไหลมาแก่พวกเราเป็นอันมาก พวกเราก็จะร่ำรวยกันเป็นการใหญ่ เมื่อเผาเมืองจำปาศักดิ์แล้วก็เข้าชนเอาทรัพย์ในเมืองทั้งหมดไปถวายแก่พระเจ้าอยู่หัวของเรา หากทำได้ดังนี้ เราปรารถนาสิ่งใด ก็จะได้สิ่งนั้นตามปรารถนาทุกประการ อันความคิดอันนี้ แล้วแต่ท่านจะคิดอย่างไร จึงจะได้ผลดี ขออย่าให้เรื่องนี้รั่วไหลไปเป็นอันขาด เราจะเดือดร้อนในภายหลัง ขอให้ท่านจัดเอาข้าทาสบริวารของท่านมารวมไว้ที่นี่ให้หมด ถ้าพร้อมแล้วจะยกทัพเข้าเผาเมืองจำปาศักดิ์เมื่อใด ก็ขอให้บอกไปยังข้าพเจ้า เมื่อนั้น ข้าพเจ้าจะจัดกำลังทัพเข้ามาสมทบทันที"

เมื่อเจ้าเกตโง้งได้ฟังพระยาพรหมภักดีกล่าวเช่นนั้นก็เชื่อทันที เลยลืมคลองวัตรปฏิบัติของสงฆ์จนหมดสิ้น คิดว่าแต่ตนเองจะได้เป็นใหญ่ครองเมืองจำปาศักดิ์ถ่ายเดียว หากเป็นจริงอย่างคำที่พระยาพรหมภักดีบอกแก่ตนแล้ว ตนก็จะได้เป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์อย่างแน่นอน ทั้งสองพูดกันเป็นความลับ ไม่ได้แพร่งพรายความลับนี้ให้ใครได้รู้เลย

เจ้าเกตโง้งจึงได้แต่งกลลวง หลอกให้บริวารของตนมารวมกันเป็นจำนวนมาก แล้วโกหกว่า เราคือเจ้าเรืองหาญผู้มีบุญแต่ปางก่อน ต้องการบริวารสามสหสนตนเหล่านี้ ซึ่งเคยเป็นบริวารของเรามาแต่ชาติปางก่อน เรามีความประสงค์จะโปรดปรานให้บริวารทุกคนของเราได้พึ่งบุญ ได้รับความสุขกันทุกถ้วนหน้า

ขณะนั้นบริวารทั้งหลาย เมื่อได้ยินคำเจ้าเกตโง้งกล่าวเช่นนั้น ต่างก็มีความชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่งและกล่าวว่า บัดนี้พวกเราได้มาพบเจ้าผู้มีบุญของพวกเราแล้ว

เมื่อบ่าวไพร่บริวารมาพร้อมเพรียงกันแล้ว เจ้าเกกโง้งจึงป่าวประกาศให้บริวารทั้งหลายได้ทราบโดยทั่วกันว่า ท่านทั้งหลายจงฟังคำของข้าพเจ้าทุกคน บัดนี้ข้าพเจ้าจะพาพวกท่านไปเผาเมืองจำปาศักดิ์ให้วอดวายไปทั้งเมืองมิให้เหลือหลอเลยแม้แต่น้อยก่อน เมื่อทำงานเสร็จตามแผนทุกอย่างแล้ว เราก็จะครองเมืองจำปาศักดิ์ พวกท่านก็จะได้มีความสุขกันทุกคนในวันข้างหน้า ฝ่ายบริวารทั้งหลายเมื่อได้ฟังเช่นนั้นต่างมีความชื่นชมยินดีไปตาม ๆ กัน รับอาสาออกเดินทางล่วงหน้าไปก่อน และทุกคนเชื่อแน่ว่าตนเองจะได้พึ่งบุญบารมีของเจ้าเกกโง้งอย่างแน่นอน

เมื่อเจ้าเกกโง้งได้ประกาศให้บริวารของตนได้ทราบทั่วกันเช่นนั้นแล้ว จึงได้ปลอมแปลงตนรีบไปบอกข่าวให้พระยาพรหมภักดีผู้เป็นสหายได้ทราบทันทีว่า เราจะได้ยกไพร่พลออกจากที่นั้นในวันนั้นอย่างแน่นอน พอบอกข่าวให้สหายได้ทราบแล้ว (ก็รีบกลับที่อยู่ของตนทันที)

เมื่อพระยาพรหมภักดีได้ทราบข่าวเช่นนั้นแล้ว ก็ได้ป่าวประกาศให้ไพร่พลของตนได้ทราบในวันนั้นอย่างรีบด่วน และได้ให้ทหารทุกคนเตรียมตัวออกเดินทางในคืนวันนั้น และบอกให้พวกทหารทุกคนเดินทางไปรวมกับทหารสหายของตนที่วัดเจ้าเกกโง้ง เมื่อทหารได้ทราบความเป็นไปทุกประการแล้ว ทหารที่ได้รับคำสั่งเช่นนั้นก็ได้ออกเดินทางในคืนนั้น พอไปถึงกองทัพของเจ้าเกกโง้งแล้ว ก็ได้เข้าสมทบเป็นพวกเดียวกันทันที

แล้วาพระยาพรหมภักดีก็ได้แต่งกองทัพลักซุ่มไว้ด้านทางอีกพวกหนึ่งซึ่งเจ้าเกกโง้งจะยกกองทัพผ่านไปโดยไม่รู้ตัว

อันว่าเจ้าเกกโง้งนั้นยังอยู่ในเพศเป็นภิกษุยังไม่ได้สึกออกมาเลย เพราะมีความโลภอยากจะเป็นใหญ่เป็นโตนั่นเอง เลยลืมนึกถึงบาปบุญคุณโทษ ไม่นึกถึงนรกเลยแม้แต่น้อย และมีเมียอยู่สามคน เพราะเหตุว่าผู้หญิงทั้งสามคนนั้นหวังพึ่งบุญบารมีของเจ้าเกกโง้งจึงได้ยอมตนเป็นเมีย

ครั้นถึงวันรุ่งขึ้นสว่างตาแล้ว เจ้าเกกโง้งจึงได้ป่าวประกาศให้พวกไพร่พลของตนรีบออกเดินทางไปเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อไพร่พลไปถึงเมืองจำปาศักดิ์แล้ว ก็ได้กระจายกันเข้าล้อมเมืองทุกด้านและ เอาไฟเผาเมืองจำปาศักดิ์ทันที ประชาชนชาวเมืองจำปาศักดิ์ไม่ทันรู้เนื้อรู้ตัวเลย เมื่อไฟไหม้หนักแล้วจึงรู้ตัวจะเก็บข้าวของอันใดก็ไม่ทัน ต่างพากันวิ่งหนีเอาตัวรอดเป็นโกลาหล เสียงผู้ชนร้องไห้กันระงมทั่วทั้งเมือง เสียงอึงคะนึงกันไปหมด พวกบริวารของเจ้าเกกโง้งและทหารของพระยาพรหมภักดีได้พากันโห่ร้องขึ้นเสียงดังอึงมี่ทั่วทั้งเมือง ควันไฟและแสงเพลิงได้โหมเมืองอย่างหนัก เปลวเพลิงลุกสว่างไสวจดท้องฟ้า ผู้งเหล่าประชาชาวเมืองจำปาศักดิ์ ต่างพากันชนเอาข้าวของ ๆ ตนตามแต่จะได้ บ้างห้อยบ้างคอน บ้างแบกหาม บ้างสะพายมาจนเต็ม ด้วยความกลัวไฟและข้าศึก จึงพากันวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต ข้าวของที่ชนมาก็โยนทิ้งเสียหมดสิ้น หญิงบางพวกนุ่งหลุดลุ่ยเปลือยกายลอยจ้อนเห็นอะไรต่ออะไรหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยความกลัวอย่างสุดขีดวิ่งหนีเอาตัวรอดหัวซุกหัวซุน คนบางพวกวิ่งหนีไปตามริมฝั่งแม่น้ำ บางพวกก็พากันไปแอบซ่อนอยู่ตามป่าตามดอน ผู้งหญิงสาวรุ่น ๆ กำลังจะแตกเนื้อสาว ได้พากันพลัดพรากจากคู่รักของตนด้วยความอาลัยอาวรณ์อย่างยิ่ง กลาวรำพันว่า โอ้หนอ เป็นเพราะกรรมอันใดแต่ชาติปางก่อนได้มาทำให้เราได้พลัดพรากจากกันในคราวนี้

ส่วนพระราชาเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ก็ไม่รู้ตัวมาก่อนเลย มารู้ตัวก็คือเมื่อเปลวเพลิงลุกท่วงไสวเผาเมืองไปจวนหมดสิ้นแล้ว จึงรีบวิ่งหนีเอาตัวรอด ไปพบพวกบ่าวไพร่ของตนภายนอกเขตเมือง

เพราะเหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นอย่างกระทันหัน จึงไม่ได้เตรียมเอาข้าวของอะไรติดตัวไปด้วยเลย เมื่อไปพบพวกบ่าวไพร่แล้วก็รีบนำเอาบ่าวไพร่ของตนหนีไปทันที และได้ไปพบพระยาพรหมภักดีอยู่ที่ด่านทาง พระยาพรหมภักดีจึงถามว่า เหตุใดท่านจึงวิ่งตะลีตะลานมาหาเราทางนี้เล่า เจ้าเมืองจำปาศักดิ์จึงกล่าวว่า ข้าศึกเผาเมืองจำปาศักดิ์วอดวายไปหมดสิ้นแล้ว พระยาพรหมภักดีจึงตวาดด้วยเสียงอันดัง และด่าว่าเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ด้วยถ้อยคำอันหยาบช้าต่าง ๆ นานา พร้อมกับกล่าวว่า ข้าศึกจู่ไรอะไรจึงมาทำเช่นนี้ ข้าศึกพวกนี้เกิดจากที่ไหน ใครมันบังอาจทำได้ถึงเพียงนี้ ถันตัวเรามาอยู่ที่นี่ก็หวังว่าจะมาปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ข้าศึกพวกนี้ร้ายกาจมากมาลอบทำร้ายแบบไม่รู้เนื้อรู้ตัว หรือว่ามีพระยาเจ้าเมืองคนใด คิดชั่วร้ายต่อบ้านเมือง จึงมาเผาเมืองทิ้งเสีย

ขณะนั้นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ ได้ฟังคำของพระยาพรหมภักดีกล่าวเช่นนั้นแล้ว ก็รู้สึกแปลกใจเพราะตำพูดมีพิรุธเอกในหลายอย่าง จึงได้รีบพาเอาพลไพร่ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นพวกพ้องของตนหลบหนีไปและได้แยกย้ายกันไปหลายทาง บางพวกพากันหนีไปทางบุกขามาร บางพวกก็พากันไปทางเมืองพนมนคร เพื่อไปขอพึ่งบุญบารมีของเจ้านครต่อไป

ขณะนั้นกองทัพของพระยาพรหมภักดีซึ่งดักซุ่มไว้ด่านทาง ก็ได้เข้าโอบล้อมตีขนาบกองทัพเจ้าเกดโง้งอย่างไม่รู้ตัวทันที เจ้าเกดโง้งต้องต่อสู้กับพวกทหารของพระยาพรหมภักดีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง เจ้าเกดโง้งสู้ไม่ได้จึงถอยทัพแตกหนีไม่เป็นขบวน พาไพร่พลของตนรีบหลบหนีเข้าไปยังเขตภูเขากว้างซึ่งอยู่ห่างไกล จึงไปถึงภูเขาลูกหนึ่งชื่อ "ย่าปุ" ภูเขาย่าปุนี้มียอดสูง บนยอดเขามีถ้ำหินล้วน มีสระน้ำกิน น้ำอาบ เป็นภูเขาสูงชัน ขึ้นไปด้วยความยากลำบากอย่างยิ่ง

เมื่อเจ้าเกดโง้งไปถึงภูเขาย่าปุนั้น ไพร่พลที่ตามไปก็มีมากอยู่ จึงได้สั่งให้ไปตัดเอาไม้มาพากเป็น สะพาว (พะอง) ทุกด้าน เพื่อได้ขึ้นไปแล้วก็ให้พวกไพร่พลพวกหนึ่งอยู่ข้างล่างขนข้าวของ เสบียงอาหาร,พริก เกลือลำเลียงส่งขึ้นไปอย่างรีบด่วน เสร็จแล้วจึงสั่งไพร่พลที่อยู่ข้างล่างขนเอาไม้ที่นำมาพากเป็นพะองออกไปให้หมด และสั่งกำชับให้ตัดทอนไม้เหล่านั้นจนหมดสิ้น พวกไพร่พลซึ่งอยู่ข้างล่างก็ได้พากันทำตามคำสั่งของเจ้าเกดโง้งทุกประการ เมื่อตัดทอนพระองหมดแล้วก็ให้พากันรีบหนีไปที่อื่นหมด อันนี้เป็นเพราะเกณฑ์ชะตาเมืองเวียงจันทน์ใกล้จะขาดแล้ว เทวดาจึงกลบันดาลให้ตัวอุบาทว์คือ ผีบุญมาเกิด

เจ้าอนุเวียงจันทน์จับขรัวเกตโง้ง

บัดนี้จักกล่าวถึงเจ้าอนุเวียงจันทน์ก่อน เมื่อได้ทรงทราบข่าวว่าข้าศึกเผาเมืองจำปาศักดิ์เช่นนั้นแล้ว พระองค์จึงได้นำทหารพร้อมด้วยอาวุธ โล่ห์,ทวน รีบลงเรือไปเมืองจำปาศักดิ์โดยเร็ว พอกองทัพเรือเสด็จไปถึงได้เห็นแต่บ้านเมืองถูกไฟเผาย่อยยับวอดวายไปหมดแล้ว พระองค์จึงทรงพักพลอยู่ริมฝั่งโขง พวกทหารก็ได้ปลูกพลับพลาใหญ่หลังหนึ่งถวายเป็นที่ประทับ แล้วพระองค์จึงทรงรับสั่งให้พวกทหารออกเที่ยวหาผู้คนในเมืองนั้น ถ้าหากพบใครเข้าให้นำตัวมาหาพระองค์ทันที เมื่อพวกทหารได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็กระจายกันไปตามที่ต่าง ๆ ครอยค้นหาอยู่ข้างทาง จึงจับได้ข้าชาวป่าคนหนึ่ง แล้วนำไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์ทันที เมื่อชายนั้นไปถึง พระเจ้าอยู่หัวจึงตรัสถามข้าคนนั้นด้วยพระวาจาอันอ่อนหวานว่า ชายข้าเอย เจ้าอยู่ในเมืองนี้ได้รู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ้างไหม จงบอกเรามาให้ตลอดอย่าได้ปิดบังอำพรางเอาไว้ ชายข้าคนนั้น จึงกราบทูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นถวายเจ้าอนุฯ ให้ทรงทราบทุกประการว่า คนที่เผาเมืองจำปาศักดิ์นั้นมิใช่ใครอื่น คือเจ้าเกตโง้งนั้นเอง พาบริวารของตนมาเผาเมือง เวลานี้ มันก็ได้พาพรรคพวกของมันหลบหนีขึ้นยอดเขาไปแล้ว และก็ได้พาเมียสามคนของข้าไปด้วย

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงทราบเหตุการณ์และเรื่องราวจากข้าคนนั้นโดยตลอดแล้ว พระองค์จึงพร้อมด้วยเหล่าทหารออกเดินทางตามหาขรัวเกตโง้งนั้นต่อไป โดยให้ชายข้าคนนั้นเป็นคนนำทาง จนไปถึงภูเขายาปุที่ขรัวเกตโง้งขึ้นไปหลบซ่อนอยู่ ครั้นไปถึงภูเขาลูกนั้นแล้ว พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ทหารเข้าโอบล้อมภูเขานั้นไว้ทุกทิศทุกทาง จะหาทางขึ้นไปหาขรัวเกตโง้งก็ไม่มีสักทางเดียว เมื่อทหารของเจ้าอนุฯเข้าไปใกล้ พวกขรัวเกตโง้งก็ยิงปืนยาหน้าไม้ลงมา เจ้าอนุฯล้อมอยู่เป็นเวลาหลายวันก็ขึ้นไปจับขรัวเกตโง้งไม่ได้ เจ้าอนุฯ จึงทรงเรียกหมอมนต์มาทำมนต์เสกคาถาอาคมขึ้นไปเพื่อกล่อมจิตใจขรัวเกตโง้งนั้นให้งวงนอน ขรัวเกตโง้งอดนอนมาหลายวันจนร่างกายผ่ายผอมเหลืองซูบซีดอย่างเห็นได้ชัด พอถูกมนต์เข้าอย่างฉับขรัวเกตโง้งก็หลับไปโดยไม่รู้สึกตัว

ขณะนั้นพวกทหารของเจ้าอนุฯ จึงพากันไปตัดเอาไม้มาพากเพียรทำเป็นพะองได้ขึ้นไปบนยอดเขานั้นได้ พอพวกทหารขึ้นไปถึงที่ขรัวเกตโง้งนั้นอยู่ ก็พากันล้อมจับเอาขรัวเกตโง้งนั้นได้โดยละม่อม แล้วผูกมัดหย่อนลงมานำเข้าถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์

ขณะนั้นเจ้าอนุฯ จึงตรัสถามขรัวเกตโง้งว่า มึงนี่เป็นพระสงฆ์องค์เจ้าแท้ ๆ เหตุใดจึงไปเบียดเบียนบ้านเมืองให้เดือดร้อนเล่า แต่ก่อนมึงเคยอยู่อย่างไรทำไมจึงไม่อยู่อย่างนั้น เหตุใดมึงจึงมาทำบาปกรรมละเมิดพระธรรมวินัยของสงฆ์เล่า

ขณะนั้นขรัวเกตโง้งมหาเถรอุบาทว์ มันจึงกราบทูลเล่าเรื่องราวทั้งปวงที่ตนจะได้ลวงละเมิดพระธรรมวินัยนั้นถวายแด่เจ้าอนุฯ ให้ทรงทราบโดยละเอียดทุกประการว่า แต่เดิมมาข้าพระพุทธเจ้าก็ดำรงอยู่ในธรรมวินัยปฏิบัติศาสนกิจมาเป็นอย่างดี และมีความสุขสบายดีทุกอย่างแต่มีความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่พระยาพรหมภักดีมาบังคับ ให้ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าบริวารและบ่าวไพร่ของมันไปทำศึกเผาเมืองจำปาศักดิ์อย่าให้เหลือหลอ แล้วตัวพระยาพรหมภักดีเองก็จะขึ้นเป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์สืบแทนต่อไป พระยาพรหมภักดีทำกลอุบายหลอกลวง มีเล่ห์ในหลายอย่าง เพราะเหตุว่ามันเห็นแก่ได้ถ่ายเดียว เมื่อมันได้เป็นใหญ่เป็นโตแล้ว พวกข้าทาสบริวาร เงินทองก็จะ

หลั่งไหลมามากมาย และบ้านเมืองก็จะอยู่เย็นเป็นสุขกันต่อไปในวันข้างหน้า ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ทำตามคำสั่งที่พระยาพรหมบังคับ ถ้าไม่ทำตามก็จะลำบากด้วยความจำใจจึงต้องทำ

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงทราบเรื่องราวหมดแล้ว จึงทรงรับสั่งให้ใส่ คา (คา หมายความว่าเป็นไม้ยาวขนาดวา มีสองอันประกบกันสรวมไว้ที่คอพอดคร่อ) คุมตัวไปจนถึงพลับพลาที่พระองค์ประทับ เมื่อไปถึงที่ประทับแล้ว พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ทหารเอาเหล็กที่เป็นมีดเก่า ๆ มาเผาไฟจนแดง แล้วนาบลงไปที่ฝ่าเท้าและหลังเท้าของมัน เพราะกลัวคาถาอาคมของมันจะแสดงอิทธิฤทธิ์ขึ้นมาอีก ขรัวเกตโง้งได้รับทุกขเวทนาสามประการสลบไปอย่างหนัก ร้องไห้ครวญครางอยู่ไปมาด้วยความเจ็บปวด เพราะเท้าเปื่อยพองไปหมด อันนี้แหละท่านจึงกล่าวว่าบาปอยู่ใกล้บุญนั้นอยู่ไกล

ขณะนั้นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์ตามจับขรัวเกตโง้งมาลงโทษได้แล้ว จึงได้เดินทางกลับมาเฝ้า เจ้าอนุเวียงจันทน์ เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นถวายให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบทุกประการ พร้อมกับกราบทูลขอพึ่งบุญบารมีของพระเจ้าอนุฯ ต่อไป

ทันใดนั้นพระเจ้าอนุฯ จึงทรงรับสั่งให้พวกทหารรับใช้รีบลงเรือลองลงไปตามลำน้ำโขงนำเอาตัวพระยาพรหมภักดีขึ้นมาถวายพระองค์โดยด่วน

เมื่อพวกทหารได้รับพระราชอาญาเช่นนั้นแล้ว เขาก็รีบลงเรือไปตามลำน้ำโขงทันทีครั้นไปถึงดอนโขงที่พระยาพรหมภักดีนั้นอยู่ จึงพากันเข้าเชิญพระยาพรหมภักดีขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าอนุฯ โดยเร็ว เมื่อพระยาพรหมภักดีขึ้นไปถึงค่ายพักของพระเจ้าอนุฯ ก็เข้ากราบบังคมทูลรายงานกิจการให้ทรงทราบแล้วก็นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแก่ตน

ขณะนั้น เจ้าอนุฯ จึงทรงไต่ตรองรายงานของพระยาพรหมภักดีดูแล้ว จึงตรัสถามว่า อันว่าศึกที่เกิดขึ้นคราวครั้งนี้ ใครเป็นผู้ก่อขึ้น ท่านเป็นผู้คอยดูแคนทางเขตนี้ย่อมจะรู้เรื่องรายเรื่องดีที่เกิดขึ้น ท่านพอจะรู้บ้างไหม ?

ขณะนั้นพระยาพรหมภักดีจึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ ว่าศึกครั้งนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ได้เพียงแต่ทราบข่าวว่า เจ้าเกตโง้งพร้อมด้วยบริวารของมันเข้าเผาเมืองจำปาศักดิ์ว่าอย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า ผิดถูกอย่างไรขอฟ้าองค์ทรงโปรดอภัยบ้างเถิดพระพุทธเจ้าข้า ได้ยินแต่หูแต่ไม่รู้ไม่เห็นด้วยตาตนเอง ก็ทราบไม่ได้แน่ว่าจะเป็นจริงหรือไม่พระพุทธเจ้าข้า

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงตรัสว่า จะอย่างไรก็ช่างเถิด อันเมืองนี้ก็ได้จอดวายไปหมดแล้ว สุดปัญญาที่ใคร ๆ จะแก้ไขได้แล้ว และไม่มีใครจะรับอาสามาปรับปรุงให้คงสภาพเดิมได้ ใคร ๆ ก็ตามอย่าได้อวดดีว่าตนเองเฉลียวฉลาดกว่าคนทั้งหลายมากนักเลย ถึงอย่างไรก็ตาม เราก็มีพระเจ้าอยู่หัวกรุงบางกอกพระองค์เดียวกัน

ขณะนั้นพระยาพรหมภักดีจึงกราบทูลว่า นับแต่ข้าพระพุทธเจ้ามาอยู่ที่นี่มาก็นานหลายปีหลายเดือนแล้ว ก็ยังจงรักภักดีมิได้คิดร้ายต่อพระองค์เลยพระพุทธเจ้าข้า

เมื่อพระยาพรหมภักดีกราบทูลเช่นนั้นแล้ว ไม่ทราบว่าจะทรงทำอย่างไร นอกจากจะนำพระยาพรหมภักดีไปพ่องพระเจ้ากรุงบางกอกเท่านั้น เพื่อให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงตัดสิน พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ทหารทำเสลี่ยงขึ้นหลังหนึ่งแล้วก็จับขรัวเกตโง้งเข้าในเสลี่ยงนั้น เมื่อพร้อมแล้ว พระองค์จึงนำเอาพระยาพรหมภักดีและขรัวเกตโง้งออกเดินทางลงไปบางกอก ขณะนั้นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์พร้อมด้วยบริวารก็ออกเดินทางสมทบเจ้าอนุเวียงจันทน์มาบางกอกด้วย เจ้าอนุเวียงจันทน์พร้อมด้วย

เหล่าทหารออกเดินทางอย่างเร่งรีบรอนแรมมาหลายวันหลายคืนจึงถึงกรุงบางกอก ครั้นมาถึงกรุงบางกอกแล้วจึงนำพระยาพรหมภักดีและขรัวเกดโง้งเข้าเฝ้าเจ้ากรุงบางกอก กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดที่เกิดขึ้นให้พระเจ้ากรุงบางกอกได้ทรงทราบทุกประการ

เมื่อพระเจ้ากรุงศรีบางกอกได้ทรงทราบเช่นนั้นจึงตรัสว่า อันว่าพระยาพรหมภักดีและขรัวเกดโง้งทั้งสองคนนี้ สมควรชุบเลี้ยงไว้ทุกคน

ส่วนเจ้าเมืองจำปาศักดินั้น เป็นคนชั่วช้ามาก ศึกเกิดขึ้นทางเดียวก็ไม่สามารถจะป้องกันไว้ได้ รีบหนีเอาตัวรอด อย่างนี้ใช้ไม่ได้

อันว่าพระยาพรหมภักดีนี้ คุณงามความดีมันมีมาก ทำอะไรก็สำเร็จสมดังใจเราประสงค์ทุกประการ

ส่วนว่าไอ้สาเกดโง้งคนนี้ เป็นคนพระพุทธศาสนองคลองธรรม ผิดแนวทางของนักบวชให้เลี้ยงดูมันไว้ตามบุญตามกรรมของมันเถิด ไอกเกดโง้งนี้บาปหนักมากพอ ๆ กับปาณาติบาตมารดา ใคร ๆ ไม่ควรฆ่าคนมัน บาปกรรมเปล่า ๆ ปล่อยให้มันอยู่ที่นี่ไปตามยถากรรมของมัน เมื่อมีเหตุการณ์บ้านเมืองอะไรเกิดขึ้น ก็ไม่ควรไปใช้มัน เดี๋ยวจะเกิดโกลาหลวุ่นวายให้ในภายหลัง จะพาให้บ้านเมืองเสียราศีลมจมไปเปล่า ๆ

ตามประเพณีโบราณที่เคยที่เคยปฏิบัติกันมานั้น คนเห็นปานนี้สมควรเนรเทศขับไล่ไสส่งให้หนีออกจากบ้านเมืองไปอยู่เสียที่อื่น คนอาธรรมอย่างไอ้เกดโง้งนี้อย่าไปเอาเรื่องเอาราวกันมันเสียเลยดีกว่า

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงสดับพระวาจาของพระเจ้ากรุงบางกอกตรัสเช่นนั้นก็ทรงนิ่งอึ้งสักครู่หนึ่งจึงกราบทูลว่าอันว่าเมืองจำปาศักดินั้นจะให้ใครไปปกครองสืบแทนต่อไปพระพุทธเจ้าข้า

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงบางกอกจึงตรัสว่า ให้เจ้าแก้วราชโอรสของท่านไปปกครองสืบต่อไปเถิด เพราะว่าเมืองจำปาศักดินี้เป็นเมืองอุบาทว์ มีเหตุร้ายเกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เสมอมิได้ขาด เพื่อป้องกันเหตุร้ายที่จะเกิดขึ้นในวันข้างหน้า จึงควรให้เจ้าแก้วราชโอรสของท่านไปปกครองเสีย

เมื่อพระเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้รับอาญาสิทธิจากพระเจ้ากรุงบางกอกเช่นนั้นแล้วจึงได้กราบถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงศรีกลับนครเวียงจันทน์ต่อไป เสด็จเดินทางไปหลายวันจึงถึงนครเวียงจันทน์

ครั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จถึงนครเวียงจันทน์แล้ว จึงได้ป่าวประกาศเกณฑ์ประชาชนพลเมืองตามหัวเมืองต่าง ๆ มามากมาย ไปสร้างนครจำปาศักดิ์ขึ้นใหม่ ที่ปากน้ำซึ่งไม่อยู่ห่างไกลจากนครจำปาศักดิ์เดิมมากนัก เมื่อสร้างเมืองใหม่เสร็จแล้วจึงให้ราชโอรสของพระองค์ไปปกครองสืบต่อไป

พระเจ้ากรุงศรีษางกอกทรงส่งกองสักออกสักเลขหมาย

บัดนี้จะได้กล่าวถึงพระยาพรหมภักดีก่อน ท่านผู้นี้ได้พยายามหลายอย่างที่จะป้องกันพระเจ้าอนุเวียงจันทน์ไม่ให้แข็งข้อต่อไทย พระยาพรหมภักดีจึงได้ทำหนังสือขึ้นกราบทูลพระเจ้ากรุงษาฉกอกให้ทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ หลายอย่าง สาระสำคัญของหนังสือแจ้งว่า บัดนี้สมควรแล้วที่เราจะจกเลขหมายชายหญิงตามหัวเมืองต่าง ๆ ไว้ให้หมดเพราะว่า นับตั้งแต่เจ้าอนุเวียงจันทน์ปกครองบ้านเมืองแห่งลาวทั่วขอบขัณฑสีมานั้นไพร่พลก็มีมาก อาจจะกลับมาทำศึกให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย ทำให้เราต้องสูญเสียบ้านเมืองที่เจ้าอนุเวียงจันทน์ครอบครองทั้งหมดก็ได้ ดังนั้นจึงควรจกเลขหมายชายหญิงไว้ทุกเมือง เพื่อป้องกันเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปให้ก่อการกบฏอีก

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงบางกอกจึงทรงไตร่ตรองเรื่องราวที่พระยาพรหมภักดีกราบทูลมาทบทวนหลายครั้งหลายหนว่า คำที่พระยาพรหมภักดีกราบทูลมานั้นเป็นเรื่องน่าคิดชอบกลอยู่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงเห็นดีด้วย แล้วทรงให้นำเสนา ๔ เหล่าเข้ามาเฝ้าโดยเร็ว และพระองค์จึงได้ทรงประกาศให้เหล่าเสนาทั้ง ๔ ได้ทราบเรื่องทั้งหมดแจ้งแจ้งทุกประการทั่วกันทุกคน และทรงรับสั่งให้เสนาทั้ง ๔ เหล่าเตรียมตัวออกเดินทาง แล้วทรงรับสั่งให้หมื่นภักดีซึ่งเป็นคนไว้พระทัยได้รับหน้าที่เป็นหัวหมื่นกองสัก เพราะว่าหมื่นภักดีนี้เป็นคนเฉลียวฉลาดถี่ถ้วนรอบคอบพอ ๆ กันกับพระยาพรหมภักดี พระองค์ก็ได้พระราชทานรางวัลให้หมื่นภักดีคนละครึ่งกับพระยาพรหมภักดี แล้วทรงรับสั่งให้หัวหมื่นภักดีรับหน้าที่เป็นหัวหน้าคุมออกไปจกเลขหมายตามหัวเมืองต่าง ๆ ว่า เจ้าจงไป จงปราบคนตามหัวเมืองต่าง ๆ อย่าให้แข็งข้อต่อไทย ให้เขาออฉนอมต่อไทยเราให้ได้ ให้เจ้านำกองสักไปทางเมืองกาฬสินธุ์ เหมราฐ, มุกดาหาร, จนถึงเมืองอุบล เมืองเหล่านี้ให้จกเลขหมายไว้ทั่วทุกคน และทุก ๆ เมืองทำเหมือนกันหมด เว้นแต่นครเวียงจันทน์เท่านั้น นอกนั้นเจ้าอย่าได้เกรงกลัวเลย จงจกเอาชื่อทั้งหญิงทั้งชาย ให้สักเลขหมายไว้ที่แขนเป็นตัวหนังสือไทยอย่างชัดเจน ถ้าทำได้ดังนี้ เราคงกลัวเกรงไม่กล้าทำเป็นแน่

ขณะนั้นกองสักของหมื่นภักดีพร้อมด้วยพลพรรคทั้ง ๔ เหล่า ก็ได้ออกเดินทางจากบางกอกไปนครราชสีมา ครั้นถึงนครราชสีมาแล้ว ก็หยุดพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลานาน

เพราะขณะนั้นพระยาบุญจันเจ้าเมืองนครราชสีมาก็ได้ถึงแก่อสัญญกรรมลง เจ้านายขุนผู้ใหญ่จึงนำข้าวมากราบบังคมทูลให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบ พระองค์ก็ได้พระราชทานข้าวของเงินทองเป็นจำนวนมาก เพื่อนำไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้พระยาบุญจัน และแล้วพระองค์ก็ทรงรับสั่งข้ามหากคนในยกพระยาพรหมภักดีขึ้นเป็นเจ้าครองนครราชสีมาสืบแทนพระยาบุญจันต่อไป

เมื่อพวกข้ามหากคนในได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงบางกอกกลับนครราชสีมา พระยาพรหมภักดีก็กลับนครราชสีมาด้วยเหมือนกัน

เมื่อเสร็จทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้พระยาบุญจันแล้ว เขาก็ได้อภิเษก(๑)พระยาพรหมภักดีขึ้นเป็นเจ้าครองนครราชสีสืบแทนต่อไป

หมายเหตุ (๑) อภิเษก หมายถึงการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าเมือง และใช้คำว่าเสวยราชย์เพราะถือว่าเป็นเจ้าครองนครขึ้นอีก แต่ในที่นี้ยังใช้คำว่าครองเมืองหลายแห่ง ความจริงควรใช้คำว่ายกขึ้นเป็นเจ้าเมืองจะเหมาะกว่า

เมื่องานเผาศพเจ้าภูจันและการอภิเษกพระยาพรหมภักดีขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาเรียบร้อยแล้ว ก็เป็นอันว่าเสร็จพิธี พวกข้าราชการที่มาจากบางกอกก็กลับกันหมด ยังเหลืออยู่แต่เฉพาะกองสักเท่านั้น ซึ่งคอยฟังคำสั่งของเจ้าพระยาพรหมภักดีว่าจะสั่งอย่างไร เมื่อได้รับคำสั่งแล้วจึงจะไปได้

ครั้นพระยาพรหมภักดีได้ครองนครราชสีมาแล้ว จึงได้สั่งให้กองสักออกเดินทางไปเมืองกาฬสินธุ์ พอไปถึงเมืองกาฬสินธุ์แล้ว ก็ได้ป่าวประกาศให้ประชาชนหญิงชายมารับการจดชื่อและสักเลขหมาย หญิงชายที่มีครอบครัวแล้วและยังไม่มีครอบครัวให้มากันทุกคน ครั้นกองสักจดชื่อและสักเลขหมายครบถ้วนทุกคนแล้ว ก็ได้ออกเดินทางต่อไปยังสกลนคร ชาวสกลนครได้ปลูกที่พักไว้คอนรับอย่างใหญ่โต พร้อมทั้งประกาศให้คนมารับการจดชื่อและสักเลขหมายกันทุกคน

เมื่อกองสักไปถึงสกลนคร พวกเสมาข้าราชการก็ได้นำประชาชนมารับการจดชื่อและสักเลขหมายกันอย่างคับคั่ง ทำงานทั้งกลางวันและกลางคืนไม่ได้พักผ่อนกันเลย ประสบกับคอนนั้นภรรยาเจ้าเมืองสกลนครได้ถึงแก่กรรมลง ประชาชนหลั่งไหลมาในงานศพกันเป็นอันมาก ทำให้กองสักต้องทำงานหนัก เพราะประชาชนมากันมาก

เมื่อกองสักจดชื่อและสักเลขหมายหญิงชายที่สกลนครหมดแล้ว ก็เดินทางต่อไปยังเมืองอุบล และเดินทางต่อไปยังเมืองอื่น ๆ จนครบทั้ง ๘ เมือง แล้วกองสักก็ออกเดินทางกลับบางกอกต่อไป

เจ้าพระยาพรหมเผาเมืองภูขัน

บัดนี้จะกล่าวถึงเจ้าพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมาก่อน นับแต่ได้เป็นเจ้าครองนครราชสีมามาก็เป็นเวลานานได้ ๒ ปีแล้ว ก็รู้สึกโกรธเคืองเมืองจำปาศักดิ์อยู่ที่ตนไม่ได้เป็นเจ้าครองนครนั้น และคิดโกรธแค้นเคืองใจอยู่ไม่รู้ลืมว่า วันหนึ่งข้างหน้าเราจะต้องไปตีและทำลายเมืองจำปาศักดิ์ให้เป็นผุยผงลงให้ได้ เจ้าพระยาพรหมภักดีจึงทำกลอุบายหลอกให้เมืองต่าง ๆ หลงเชื่อว่า ตนเองจะไปสร้างเมืองปลายด่านชื่อเมืองปราจีน เพราะเหตุว่าเมืองนี้เป็นเมืองปลายด่านติดต่อกับเขมรมีความสำคัญมาก จึงได้เกณฑ์เอาคนตามหัวเมืองต่าง ๆ ไปตั้งค่ายอยู่ใกล้ ๆ เมืองภูขัน ในเขตของพระยาไกร ตั้งทัพขึ้นสามค่าย ปลูกค่ายด้วยไม้แก่นอย่างแน่นหนา ในการตั้งค่ายคราวนี้พวกคนลาวที่ถูกเกณฑ์ไปป่วยเป็นไข้ป่าตายกันเป็นจำนวนมาก

เวลานั้นพระยาไกรเจ้าเมืองภูขันซึ่งอยู่ติดต่อกับแดนเขมร เกิดบาดหมางใจกันกับท้าวกิ่งหล้าน้องชายผู้รวมบิดามารดาเดียวกันมา เบื้องต้นก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเป็นอย่างดี แต่ภายหลังต่อมาท้าวกิ่งหล้าเป็นแม่พันคนสำคัญเกิดคิดคดทรยศต่อพี่ชาย หวังจะฆ่าพี่ชายคือพระยาไกรเสียแล้วตัวเองก็จะเป็นเจ้าเมืองแทนต่อไป จึงได้ซ่อนกลอุบายไว้หลายอย่าง แต่พระยาไกรรู้ทันจึงทำการไม่สำเร็จ เรื่องราวก็สงบ

ครั้นเจ้าพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมาไปตั้งค่ายใกล้เมืองภูขัน ท้าวกิ่งหล้าจึงไปหาเจ้าพระยาพรหมภักดี เล่าเรื่องราวให้ฟัง ชุบชิบให้เจ้าพระยาพรหมภักดีทราบว่า การมาครั้งนี้ข้าขอร่วมด้วย ข้าขออุ้ทานไกช่วยข้าตามความประสงค์เถิด ถ้าทำการครั้งนี้สำเร็จ ข้าจะยกเมือง, ไพร่พล, ช้างม้าให้แก่ท่านทั้งหมด เพราะพี่ชายของข้าเป็นคนโกหกไม่รักษาความสัตย์ ข้าเอง

จะเป็นคนเผาเมืองให้วอดวาย

ขณะนั้นเจ้าพระยาพรหมภักดีจึงคิดถึงเรื่องราวเก่า ๆ ในอดีตที่เคยโกรธเคืองกันมา แต่ปางก่อนว่าพระยาไกรนี้เคยสู้รบกับเรามา แต่ว่าพระยาไกรนี้ก็มิได้เข้มแข็งเท่าใดนัก มันได้ขับช้างหนีเราไป และมันยังแข็งข้อต่อเราอยู่ บัดนี้สมควรแล้วที่เราจะต้องจัดการกับพระยาไกรให้ได้ เจ้าพระยาพรหมภักดีจึงได้ประกาศให้พหารของคนทุกคนได้ทราบเรื่องทุกอย่าง ให้ไปเผาเมืองพระยาไกรเสีย อย่าให้ล่วงเลยคืนนี้ได้ ให้ทุกคนเตรียมพร้อมไว้

เมื่อพวกทหารได้ทราบเช่นนั้น ในคืนวันนั้นนั่นเอง ทหารทุกคนก็ได้รับคำสั่งให้เข้าไปในเมืองภูชัน พอไปถึงก็ได้แยกย้ายกันไป เอาไฟเผาเมืองทุกด้าน ไฟไหม้เมืองทุกทิศทุกทางอย่างไม่รู้ตัวมาก่อน ขณะนั้นพระยาไกร เมื่อรู้ว่าไฟไหม้เมืองก็ตกใจตื่นขึ้นโดยเร็วอย่างตกตะลึง เมื่อรู้สึกตัวไฟก็ลุกลามทั่วบ้านทั่วเมืองไปหมดแล้ว จึงได้รีบนำเอาทหารออกจากเมืองไปได้ร้อยคนหลบหนีไป ขณะที่แสงไฟเปลวพลิงกำลังลุกโชติช่วง แสงเพลิงควันไฟกำลังลุกโหมจดท้องฟ้า เสียงเหล่าประชาร้องไห้แซดกันไปหมดทั่วทั้งเมือง พากันวิ่งหนีเอาตัวรอดอย่างขวัญหนีดีฝ่อเป็นโกลาหล ไม่มีอะไรคิดตัวไปเลย

บางพวกเปลือยกายล่อนจ้อน ผ้านุ่ง ไม่มีห่อหุ้มกายหลุดลุ่ยหมด เพราะเป็นเวลาค่ำคืน จะคว้าอะไรก็ไม่ทันจึงเปลือยกายไปเช่นว่า ร่างกายจะมีผ้าห่อหุ้มหรือไม่มีไม่ได้สนใจ ขอแต่หนีเอาตัวรอดได้เป็นพอ พวกลาว, เขมร, ส่วย ต่างร้องไห้อุ้มลูกจูงหลานหนีฝ่ากองไฟไปอย่างไม่คิดชีวิต เสียงเขมรร้องเรียกกันแปร่ง ๆ ฟังชอบกล เสียงประชาชนร้องไห้ไม่ทราบว่าเสียงใครต่อเสียงใครอึงคะนึงกลบกันแซดไปหมด ไฟไหม้ครั้งนี้ยิ่งใหญ่ที่สุดเปรียบเหมือนไฟไหม้กรุงลงกาเช่นเดียวกัน แสงไฟแดงฉานจดท้องฟ้า ประชาชนต่างตกตะลึงวิ่งหนีเอาตัวรอดเป็นจาระหวั่น วิ่งคลำทางหนีเอาตัวรอดเข้าป่าไปก็มาก สาว ๆ ได้พลัดพรากคู่รักของตนกลัวจนตัวสั่นไม่มีความรู้สึกอะไรลืมตัวหมดเหมือนคนตายไปแล้วครั้งหนึ่ง

บางพวกพลัดพรากลูกเต้าของตน วิ่งหนีเอาตัวรอดเพียงคนเดียว ผัวเมียบางคู่พลัดพรากจากกัน เพราะขณะนั้นเป็นเวลาค่ำคืน เห็นกันพอสลัว ๆ เห็นหน้ากันพอลาง ๆ เท่านั้น จึงไม่รู้ว่าเป็นผัวใครเมียใคร และไม่รู้ว่าใครเป็นใคร เลยทำให้พลัดหลงจากกันไปคนละทิศละทาง

บางคนก็คว้าเอากระบุงตะกร้า, ผ้าขาด ๆ ติดตัวไป นึกว่าตัวเองคว้าได้ข้าวของอันมีค่า เพราะความตกตะลึงและรีบร้อนจึงไม่ทราบว่าจนเอาอะไรทั้งไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร คว้าอะไรพันจับอะไรได้เอาทั้งนั้น

ชายหนุ่มหญิงสาวกำลังคุยกันอยู่เพลิน ๆ พอทราบว่าเกิดไฟไหม้ ข้าศึกเข้าเผาเมืองแล้วเท่านั้น ชายหนุ่มก็รีบคว้าแขนคู่รักลงจากเรือนไปพันที ผ้าซิ่นหลุดหลุนอย่างไม่รู้ตัว รีบหนีเอาตัวรอดอย่าไม่คิดชีวิต

หญิงชายบางพวกมือคว้าจับเอาใครต่อใคร จับเอาอะไรของใครบ้างก็ไม่รู้ หญิงสาวความสวย ความสาว ไม่ได้คำนึงถึง ถึงหญิงสาวจะสวยสักเท่าใดก็ตามชายหนุ่มเห็นแล้วไม่อยากสนเรียมและไม่สนใจเลย เพราะต่างคนต่างก็หนีเอาตัวรอดกันทั้งนั้น

ฝูงคนเฒ่าคนแก่ชราเป็นจำนวนมากไปทางไหนก็ไปไม่พ้น จึงถูกไฟคลอกตายอยู่ในบ้านในเรือนอย่างน่าเวทนาที่สุด

ขณะไฟกำลังลุกไหม้อยู่นั้น พระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ก็รีบนำทหารจำนวน ๑๐๐ คน ของคนหลบหนีเข้าป่าไปโดยเร็ว เดินทางไปถึงเมืองนางรองและไปขอพึ่งพาอาศัยเจ้าเมืองนางรองนั้นอยู่ พอไปถึงก็ได้เล่าความเป็นไปให้เจ้าเมืองนางรองฟังว่า บัดนี้เมืองภูขัน ถูกข้าศึกเอาไฟเผาวอดวายไปหมดแล้ว

เมื่อท้าวกิ่งหล้าน้องชายพระยาไกรเอาไฟเผาเมืองแก้แค้นได้สมประสงค์แล้ว ก็ได้กวาดต้อนเอาช้าง ม้า, วัว, ควาย ไปถวายแก่เจ้าพระยาพรหมภักดีจนหมดสิ้น เจ้าพระยาพรหมภักดีจึงได้ให้พวกทหารทั้งสามหน่วยค่าย พากันสานกระพองและทำกูบช้างให้ครบทุกตัวแล้วก็กวาดต้อนเอาผู้คนครอบครัว ลาว, เขมร, ส่วย, กลับนครราชสีมาโดยด่วน ครั้นมาถึงกลางทางพวกทหารของเจ้าพระยาพรหมภักดี ก็เสพสมกับหญิงที่กวาดต้อนมาได้อย่างน่าบัดสี ทำเหมือนสัตว์เดียรฉานไม่กลัวบาปกรรมจะมาถึงตัวเลย เพราะผู้คนที่กวาดต้อนมาได้นั้น ไม่มีหนทางที่จะต่อสู้ได้เปรียบเหมือนคนตายแล้ว ผู้ชนะจะทำอะไรก็ทำได้ทุกอย่าง พวกทหารของเจ้าพระยาพรหมภักดีทำกับสตรีอย่างน่าหฤหรรษ์มาก หากหญิงใดนมหย่อนยานก็ปรับไหมคนละหนึ่งบาท หากหญิงใดนมกำลังเต่งตึงเสียค่าปรับไหมคนละห้าสลึง เนื่องจากว่าบ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะคับขัน ลูกเด็กเล็กแดงต่างร้องให้กระจองอแง ไม่ได้กินนม เพราะพวกทหารของเจ้าพระยาพรหมภักดีรีบไล่ต้อนไปอย่างไม่ปรานี บอกว่าถ้าขืนช้าอยู่จะเสียการงานข้างหน้า ที่เล่ามานี้เพียงเล็กน้อยพอเป็นอุทาหรณ์เท่านั้น เรื่องน่าบัดสียังมีอยู่อีกมาก แต่ไม่อาจนำมาเล่าในที่นี้ได้

เมื่อพ้นเขตฤดูฝนแล้ว พวกนายกองสักก็พากันออกจากบางกอกไปสำรวจจดชื่อและสักเลขหมายซ้ำอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ไปตั้งกองสักอยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์ทุกหัวเมืองให้มารวมกันที่เมืองกาฬสินธุ์ทั้งหมด

ขณะนั้นเลยเกือกร้อนกันไปทุกแห่งหน พวกเสนาข้าราชการตามหัวเมืองต่าง ๆ พากันแหกเมืองหลบหนีออกจากเมืองมุ่งหน้าสู่นครเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก เพื่อไปขอพึ่งบุญบารมีเจ้าอนุเวียงจันทน์ บางแห่งก็พากันหนีไปทั้งครอบครัวเลยทีเดียว

ยังมีเจ้าเมืองคนหนึ่งชื่อพระยาสมพระมิตร เป็นคนรอบรู้ในการปกครองบ้านเมืองอย่างดี ได้หลบหนีจากเมืองกาฬสินธุ์ไปสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่หนองหาร เมื่อสร้างเสร็จแล้วให้ชื่อว่าสกลนครเมืองพระธาตุใหญ่

เจ้าพระยาพรหมภักดีวางแผนครองจำปาศักดิ์

ขณะนั้นเจ้าพระยาพรหมภักดีเมื่อไปเยาเมืองภูขันกวาดต้อนเอาผู้คน วัว, ควาย, ช้าง, ม้า มาได้สำเร็จสมประสงค์แล้ว จึงได้วางแผนเพื่อครองนครจำปาศักดิ์ต่อไป จึงได้วางกลอุบายส่งตราสารไปหลอกลวงเจ้านครจำปาศักดิ์ทั้งโกหกทั้งยุเพื่อจะให้บ้านเมืองเกิดความระส่ำระสายและล่มจมในที่สุด ในตราสารนั้นบอกไปว่า "ข้าจักนำกำลังผ่านมาทางนี้ เพื่อจะไปตีเอาพวกคนป่าคนดงที่ไม่มาออนน้อมส่งส่วย เมื่อตีได้แล้วจะนำมาถวายแก่เจ้าจำปาศักดิ์เพื่อให้เป็นข้าทาสบริวารของพระองค์ต่อไป"

ขณะนั้นเจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อได้รับตราสารของเจ้าพระยาพรหมภักดีและทราบข่าวเช่นนั้นแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์ก็ไม่ทรงยินยอมและตรัสด้วยความโกรธอย่างแรงกล้าว่า อันนครจำปาศักดิ์นี้ เราเป็นใหญ่ปกครองเพียงคนเดียวเท่านั้น ใครจะมาแข็งข้อต่อเราไม่ได้ คำพูดเช่นนี้จะจริงเท็จอย่างไรก็ตาม เราก็สมเท่านั้นจะตัดสินเองพระองค์ก็ได้ตอบเจ้าพระยาพรหมภักดีไปให้ทราบทุกอย่าง

เมื่อเจ้าพระยาพรหมภักดีได้ทราบเช่นนั้นแล้ว จึงมีตราสารไปทูลเจ้าจำปาศักดิ์อีกเป็นครั้งที่สองว่า "เป็นเพราะเหตุอะไร ท่านจึงไม่ฟังคำของข้าพเจ้าที่บอกมานี้บ้าง ข้าพเจ้าเพียงมาเตือนให้รู้เหตุการณ์ล่วงหน้าไว้เท่านั้น ทำไมท่านจึงมากล่าวคำร้ายแข็งข้อต่อข้าพเจ้าด้วยเล่า"

เจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อได้รับสารตราของเจ้าพระยาพรหมภักดี กล่าวกราวร้าวเป็นคำรบที่สองไปเช่นนั้น พระองค์ทรงรู้สึกขัดเคืองพระทัยกริ้วเป็นอันมาก เปรียบเหมือนเปลวเพลิงลุกโชนสุมหัวอกเช่นเดียวกัน

ดังนั้น พระองค์จึงนำทหารที่สามารถลงเรือพายมุ่งหน้าสู่นครเวียงจันทน์ทันที เพื่อนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระราชบิดาทรงทราบ ครั้นเจ้านครจำปาศักดิ์เสด็จไปถึงนครเวียงจันทน์แล้วก็เข้าเฝ้าทรงเล่าเรื่องราวคดีร้ายถวายให้ทรงทราบโดยละเอียดทุกประการ

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดเช่นนั้นแล้ว พระองค์ทรงขัดเคืองพระทัยโกรธให้เจ้าพระยาพรหมภักดีเป็นอย่างมาก และทรงคิดถึงเรื่องราวในอดีตที่ล่วงแล้วมาหลายอย่างว่า เป็นเพราะเหตุใด พวกคนไทยเหล่านี้ จึงคอยข่มเหงรังแกจองล้างจองผลาญชาวลาวยิ่งนัก เอาเถอะคราวนี้เราจะยอมตามไม่ได้ เราจะต้องให้เห็นดำเห็นแดงกัน เราจะต้องยกทัพไปตีเมืองของพวกมันให้พินาศเป็นการแก้แค้นเสียบ้าง

เจ้าอนุยกทัพคืนครราชสีมา

ขณะที่เจ้านครจำปาศักดิ์เสด็จไปถึงนครเวียงจันทน์นั้น โรคผีห่า (๑) กำลังระบาดทั่วนครเวียงจันทน์ ผู้คนตายกันเป็นจำนวนมาก เจ้านครจำปาศักดิ์ จึงเสด็จประทับอยู่นั่นจนโรคผีห่าสงบลงแล้ว จึงกราบถวายบังคมลาพระราชบิดากลับนครจำปาศักดิ์

ขณะนั้น เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงมีกระแสพระบรมราชโองการรับสั่งเจ้านครจำปาศักดิ์ว่า เมื่อไปถึงนครจำปาศักดิ์แล้วให้เกณฑ์ทหารเตรียมพร้อมไว้ให้มาก และจักเป็นปีกซ้ายตีตามข้างหลังไปอีกด้านหนึ่ง ส่วนเราจะเป็นปีกขวาเดินทางล่วงหน้าไปขัดตาทัพไว้ที่นครราชสีมาก่อน

อันว่าเจ้านั้นให้ยกทัพเป็นปีกซ้ายไปทางเมืองกาฬสินธุ์ กวาดต้อนเอาผู้คนในเมืองกาฬสินธุ์พร้อมด้วยกองสักอย่าเหลือไว้แม้แต่คนเดียว แม้เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ก็จงจับเอาอย่าได้ปล่อยและให้ตัดศีรษะเสียอย่าได้เลี้ยงไว้ให้เป็นห่วงผูกคอของเราต่อไป เพราะเหตุว่าเจ้าเมืองกาฬสินธุ์นี้ทำให้เราเจ็บใจมาก มันรับอาสาขอตายแทนคนไทยและขออยู่กับคนไทยตลอดชีวิต แม้ว่าพระธาตุของพระพุทธเจ้าอันสำคัญของเรามันก็ยึดเอาและกวาดทรัพย์สมบัติไปหมดสิ้น แม้นพวกชาวผู้ไทยมันก็กวาดต้อนเอาไปหมดเช่นเดียวกัน เราเคยห้ามมันหลายครั้งหลายหนแล้วมันก็ไม่เชื่อฟังเราเลย คูมันเป็นคนใจง่ายเหลือเกินที่รับอาสาตายแทนคนไทย

อนึ่ง อันว่าเจ้าเมืองเหมราฐนี้ก็เช่นเดียวกัน มันนำเอาข้าศึกมาแย่งชิงบ้านเมืองของเรา ให้เจ้าจับเอามาตัดศีรษะเสียจะได้สมใจ ถ้าขืนปล่อยไว้จะกลับเป็นภัยแก่เราในภายหลัง

เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ได้ทรงทราบเรื่องราวทุกประการดีแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาพระราชบิดาเสด็จลงเรือพายกลับนครจำปาศักดิ์ทันที ครั้นเสด็จถึงนครจำปาศักดิ์แล้ว จึงได้เกณฑ์เอาทหารทั้งหมดในนครจำปาศักดิ์มารวมกัน และได้ทรงปาวประกาศให้ทหารได้ทราบทั่วกันทุกคนว่า บัดนี้ เราจะยกทัพไปคืนครราชสีมากลับคืนมาเป็นของลาวอย่างเดิม

ฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทน์ เมื่อราชโอรสเสด็จกลับนครจำปาศักดิ์แล้ว พระองค์ก็ทรงเร่งระดมพลขึ้นที่นครเวียงจันทน์อย่างเร่งด่วน และได้ทรงรับสั่งชุนทัพนายกองทั้งหลายให้รวมทหารหาญเข้าเป็นกองทัพอย่าได้ชักช้า ชายทุกคนที่มีกำลังสามารถให้เกณฑ์เอามาให้หมด ตั้งแต่มุกดาหารไปตลอดจนถึงเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นต่อลาว สำหรับเมืองนครนั้นก็ให้จัดพลเตรียมพร้อมไว้ คอยฟังข่าวว่าถ้า วังหน้า (๒) เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์เคลื่อนขบวนทัพออกจากเมืองเมื่อใด ก็ให้รีบยกพลลงไปสมทบเมื่อนั้นทันที

อันเรานี้จะคอยเอาฤกษ์เอาชัยเสียก่อน พอได้ฤกษ์แล้วก็จะยกทัพหลวงล่วงหน้าเป็นปีกขวาไปทันที เพื่อไปขัดตาทัพไว้ที่นครราชสีมา เมื่อเราไปถึงนครราชสีมาแล้ว กองทัพกลางจงเป็นทัพหนุนยกไปสมทบกองทัพหลวง เมื่อนั้นโดยเร็ว

---

(๑) โรคผีห่า = อหิวาตกโรค

(๒) วังหน้า = หมายถึงราชโอรสพระเจ้าอนุเวียงจันทน์

อันนี้เป็นเพราะอุบาทว์รายเทเวศกัลกาล ถึงกาลเคราะห์ตาเมืองเวียงจันทน์จะขาดได้มาถึง จึงมีเหตุให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา ตรงกับปีกุนจุลศักราช (๒) ๑๑๘๘ (1188) เดือนสามฤดูหนาวเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงยกพลจำนวนมากออกจากนครเวียงจันทน์ไปตีนครราชสีมา ขณะยกพลไป มองดูหมู่ทหารเคลื่อนขบวนทัพหลั่งไหลไปกันอย่างล้นหลาม เหล่าทหารติดตามองค์กษัตริย์ยาวเหยียดสุดลูกตา ลมพัดพาโบกธงพริ้วปลิวสะบัดอยู่ไปมา ดูงามตาริ้วขบวนมวลทหารแห่กษัตริย์เขาแห่แหนแน่นขนัดหน้าหลังทั้งซ้ายขวา เหล่าโยธา เสพ (๓) กนตรึงมิมัน สารพันเครื่องกนตรีดีดสีตีเป่าเพื่อเร้าใจหมู่ทหารมีนานา เสียงโยธาอึกทึกก้องซ้องเสพไป เร้าจิตใจเหล่าทหารยกมการศึก ไม่ให้นึกหวาดหวั่นหวาดกลัวเหล่าศัตรูหมู่ไพรี เสียงกนตรีปีแตร้องเรียกลั่น เหล่าทหารรวมกองกันเป็นหมู่ ๆ คูสลอน เมื่อขบวนทัพจรเคลื่อนพลกนตรีขับ เสียงสลับรับกันกึกก้องกึกครึกครื้นยิ่งพิณพาทย์,ฉิ่ง,ฉาบ,พร้อมกลองระบำ ชลุยคลอนำ แคน,ไก่และปังออ สังข,ซึง,ซอ,กระจับปี่,ตีระนาดทั้งปี่พาทย์,ระนัง,ฆ้อง,กลองเภรี เสียงกนตรีปานประหนึ่งปฐพีจะถล่มทลายลง แห่แหนองค์จอมกษัตริย์จากเวียงไชยไปกันอย่างสนุก ต่างลืมทุกข์ลืมยากแต่ปางหลัง กนตรีดังทั้งโห่ร้องก็กึกก้องไปตลอดทาง ฟังเสียงช้างม้าร้องก้องสะเทือนกลบนคร ก่อนจะจรจากวังเวียงองค์กษัตริย์ประทับบนเสลี่ยงพระวอทอง เหวี่ยงนางเรือนหลวง เคียงข้างองค์ตามส่งพระทรงราชย์ เหล่านางนาฏหมู่สนมกำนัลใน แหนแห่ไปตามแวดล้อมจอมกษัตริย์ส่งไปศึกจากนคร เหล่าโยธาแกว่งจามรเหลืองเลื่อมหลั่งไหลตาม ได้ฤกษ์ยามกองทัพถึงซึ่งหอไชยพักพลไว้ใกล้เขตเวียงรวมพลให้พร้อมเพรียงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเหล่าทหารมาถึงซึ่งหอไชยได้ครบถ้วนทั้งมวลฤกษ์ดีแล้ว จะได้แคล้วเคลื่อนขบวนยกพลไป ฝูงโยธาหลั่งหลามไหลมารวมพลเต็มแผ่นพื้นธรณีจนลานตา หลั่งไหลมาทั่วทุกทิศดังวันฝุ่นคลุ้งมืดฟ้าและมัวดิน จอมนรินทร์ปีนกษัตริย์ก่อนจะพลัดพรากจากนครจรเดินทาง ได้เสด็จขึ้นประทับในกูบช้างคูองอาจบนหลังสาร กูบกั้นม่านไหมทองประดับดาวพราวด้วยแก้วงามแวววับ แหวกชายม่านห้อยประดับย้อยลงมาทางซ้ายขวาทั้งสองข้าง พระองค์ทรงช้างก้าวย่างเดินดำเนินไปสง่างามทั้งองอาจ ได้ฤกษ์ยามยูรยาตรเคลื่อนขบวนพลกนตรีขับ เสียงสลับเข้ารับกันกับโห่ร้องก้องธรณินดังแผ่นดินจะถล่มทะลายลงเช่นเดียวกัน เหล่าทหารแหนแห่ล้อมพระจอมธรรม์ทั้งสองข้างอย่างล้นหลามบ้างวิ่งตามขบวนช้างขนาบช้างกั้น/ระวังองค์จอมกษัตริย์ มองดูธงโบกสะบัดพัดพริ้วปลิวตามลมสลับกันไปมาอยู่ไหว ๆ เมื่อกองทัพหลวงใหญ่เคลื่อนขบวนออกไปนั้น เสียงสนั่นครั่นครื้นปานแผ่นพื้นปฐพีจะพลิกคว่ำแล้วพลิกหงาย เหล่าทหารเดินเป็นสายเรียงรายติดต่อกันเป็นแถวอย่างยืดยาว หอกและง้าว (ดาบ,ของ้าว) แขวน ยวง และพู่ห้อยงามมักหนา เหล่าทหารพลพวกม้าสรวมหมวกและถือทวนวิ่งออกหน้าพลกาย คลื่นทหารเป็นแถวยาวเรียงรายหลั่งไหลติดต่อกันไปมองไกลสุด

---

(๒) จุลศักราช ๑๑๘๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๙ (1826) ร. ๓ แห่งรัตนโกสินทร์ทรงปราบกบฏอนุเวียงจันทน์

(๓) เสพ หมายถึง บรรเลงอย่างสนุก

เบ็ดรียบสายน้ำสมุทรไหลมาเป็นละลอกเช่นเดียวกัน เหล่าทหารเคลื่อนขบวนพลไปนั้น ครงบ้างคดเคี้ยวบ้างตามเส้นทางที่เคลื่อนไป พ้นจากเขตกรุงศรีสัตนาคนหุตอันกว้างใหญ่เข้าสู่ดินแดนไทยเขตราวไพรป่าไม้สูง เห็นนกยูงเป็นฝูงยามเดือนสามฤดูหนาวร้องหากู่สู่สมกันตามภาษาของเหล่าสัตว์ หอมบุปผามาลีสาระภักในไพรสาฑ์ ทำให้คิดถึงบ้านซึ่งจะจากไปนานแล้วอ่อนใจ ถ้วยมาไกลใจโศกเศร้างห่วงหน้าคะนึงหลัง เจ้าอนุฯทรงคิดถึงเวียงวังที่จากมาแสนสาหัส สารพัดที่พระองค์ทรงคิดไป ทรงคิดแค้นไเคืองคนไทยขมเหงใจยิ่งคิดใหญ่เจ็บพระทัยลืมไม่ลงคิดไปว่าถูพระองค์ต้องแก้แค้นมันเสียบ้างทำลายล้างเมืองมันเสีย แล้วกวาดต้อนเอาลูกเมียครอบครัวไทยให้หมดสิ้นไปเป็นข้าให้สาใจ เราจะต้องทำให้ได้ดังเราคิดทุกประการ เราจะต้องเผาผลาญบ้านเมืองมันให้วอดวายจนหมดสิ้นเป็นธุลี เหตุไฉนพวกคนไทยจึงจองเวรรังแกลาวทุกปีไม่จบสิ้นสักทีเลย เห็นเราเฉยยิ่งรังแกเราใหญ่เจ็บใจนัก เราจะต้องคืนครราชสีมาให้แตกหักทำลายล้างอย่างสมใจ จอมไทจึงเร่งพลมุ่งนครราชสีมาอย่างรีบด่วน มวลทหารก็รีบรอนเดินบ้างวิ่งบ้างคึคามขบวนช้าง ขบวนม้ารุดหน้าไป

ครั้นได้เวลาแดดอ่อน ๆ พระองค์จึงทรงหักขบวนพลในตอนบ่าย ในที่มีหญ้ามีน้ำอันสบายทั้งสมบูรณ์ด้วยอาหราทุกอย่างหาได้ง่าย พวกทหารจึงตั้งค่ายรายเรียง(๑)เป็นเวียงเป็นวงกลม

ทหารบางพวกก็หุงต้มอาหารไว้กินกันและจัดสรรอาหารใส่สำรับภาชนะเสวยแด่องค์จอมราชา

ทหารบางพวกก็นำเอาช้างม้าลงอาบน้ำปล่อยกินหญ้ากินน้ำกัน ต่อจากนั้นก็ได้นำช้างม้าเข้าค่ายจัดแจงเวรยามรักษาการณ์ จนกว่าอาหารและทุกอย่างจะเรียบร้อยนั้น แสงตะวันก็มืดค่ำลับเหลี่ยมเขาลงพอดี กองทหารเหล่าคนตรีก็ได้รัดให้มีการบรรเลง,การละเล่น,อย่างหรีกครื้นเพื่อปลุกใจทหารยามจากบ้านไปการศึก ให้ทหารใจหึกเหิมไม่ลดหนีกอยากสู้ศัตรูทุกเวลาทั้งหลับและทั้งตื่น ตลอกคืนจักเวรยามรักษาการณ์ต่อยผลัดเปลี่ยนเวียนกันไประวังภัยอยู่รอบด้าน ได้เวลาเหล่าทหารต่างหลับนอนองค์ภูธรเจ้าอนุฯ ทรงไสยาสน์บรรทมหลับเช่นเดียวกัน ครั้นสว่างท้องฟ้าสางขึ้นวันใหม่ จอมผไทและทหารเสร็จอาหารมื้อเช้าแล้ว เจ้าอนุฯ ทรงประกาศให้ทหารจัดแถวเป็นแนวเป็นระเบียบเคลื่อนขบวนรีบด่วนไป มุ่งสู่ไทยนครราชสีมาเมืองปลายด่านอย่างเร่งด่วน ขบวนพลคนไปรบในคราวนี้ปานปฐพีจะสั่นหวั่นไหว เสียเล่าลือทั่วลาวไทยทั้งเหนือใต้ไปทุกแห่ง ประชาชนต่างเดือดร้อนกันไปทุกหัวระแหง เปรียบดังแสงควงอาทิตย์ในยามเที่ยงแดดร้อนเปรี้ยง ยามเดือนห้าเช่นเดียวกัน ทั่วเขตขัณฑสีมาเกรงกลัวอำนาจอาชญาเจ้าอนุฯ กันทุกเมืองทุกแห่งหน ไม่มีคนพวกใดกล้าแข็งข้อต่อพระองค์ได้เลยแม้คนเดียว ต่างก็เหี่ยวห่อใจกลัวตายจนตัวสั่นกันทั่วไป ต่างหวังพึ่งบุญสมภารจอมพระไทแห่งเวียงจันทน์กันทั่วหน้า เหล่าประชาต่างรอคอยเจ้าอนุเวียงจันทน์จะมาถึง จะได้เข้าขอพึ่งบุญสมภารจอมภูบาลอนุวงศ์กันเสียที

ขณะนั้นพระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์จะเสด็จมาตีเมืองนครราชสีมาก็ดีใจ เพราะพระยาไกรมนความขมขื่นนี้มาเป็นเวลานาน และคอยหาโอกาสอย่างนี้อยู่เสมอ คิดว่าหากเจ้าอนุเวียงจันทน์ยกกองทัพเสด็จมาถึงนครราชสีมาเมื่อใดแล้ว เราก็จะยกพลไปสมทบเมื่อนั้นทันที เจ็บใจนักที่คนไทยใจร้ายใจดำอำมะหิตเผาบ้านเผาเมืองของเราให้วอดวาย

เราจะขออาสาเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปสู้รบกับเจ้าพระยาพรหมภักดีเอง และจะสู้กับเจ้าพระยาพรหมภักดีอย่างไม่เกรงกลัว ขอเอาชีวิตเข้าแลกอย่างไม่กลัวตาย จะจับเอาเจ้าพระยาพรหมภักดีผูกมัดเผาในกองไฟให้สมแค้น เจ็บใจนักที่มันเผาบ้านเมืองเรา บัดนี้เวรกรรมได้ตามทันมันเข้าแล้วอย่างหลีกไม่พ้น

ขณะนั้น เจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ได้ทรงยกพลเสด็จเดินทางมาโดยลำดับเป็นเวลาหลายวัน กองทัพเจ้าอนุฯ จึงมาถึงนครราชสีมา พวกเจ้านายข้าราชการและประชาชนในนครราชสีมาได้พร้อมกันออกไปต้อนรับเฝ้ารับเสด็จเจ้าอนุเวียงจันทน์กันอย่างคับคั่ง และได้ถวายนางสนมกำนัลในเป็นจำนวนมากพร้อมกับกราบบังคมทูลว่า ขอพระองค์ทรงได้โปรดปรานชุบเลี้ยงไว้เป็นบาทบริจาริกาบ้างเถิดพระพุทธิเจ้าข้า และในขณะเดียวกันนั้นพวกเจ้านายข้าราชการก็ได้กราบบังคมทูลถวายตราสารแด่พระเจ้าอนุเวียงจันทน์ สาระสำคัญในตราสารนั้นแจ้งว่า "ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสว่าต่อไปนี้พระองค์จะทรงให้พวกข้าพระพุทธิเจ้าทำอย่างไรกับครอบครัวคนไทยทั้งหมดจะให้นำขึ้นไปนครเวียงจันทน์หรือว่าจะให้อยู่ที่นี่ ขอพระองค์ได้ตรัสมาเถิดพระพุทธิเจ้าข้า ข้าพระพุทธิเจ้าทั้งหลายจะขอรับสนองพระบรมราชโองการทุกประการ พระพุทธิเจ้าข้า" ขณะเดียวกันนั้น พวกเจ้านายข้าราชการที่มาเฝ้ารับเสด็จได้กราบบังคมทูลถวายรายงานต่อไปว่า ขณะนี้เจ้าพระยาพรหมภักดีไม่ได้อยู่ในนครราชสีมาได้ไปราชการงานเมืองนานแล้ว และเขาก็ยังไม่ได้ทราบข่าวเลยว่า บ้านเมืองได้เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น พวกข้าพระพุทธิเจ้าเกรงว่า ถ้าเจ้าพระยาพรหมภักดีรู้ข่าวนี้เข้ารีบกลับมา ความวุ่นวายก็จะเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองอย่างมากมายสุดที่จะแก้ไขได้ เพราะไม่มีใครจะสามารถทัดทานห้ามปรามเขาได้เลย ทางที่ดีขอให้พระองค์จงทรงรีบกวาดต้อนเอาผู้คนขึ้นไปเวียงจันทน์เสียโดยเร็ว จะได้สบายพระทัยและสบายใจของประชาชน พระพุทธิเจ้าข้า

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงทรงประกาศเตือนให้พวกเจ้านายข้าราชการพร้อมด้วยประชาชนที่มาเฝ้ารับเสด็จได้ทราบโดยทั่วกันว่า ให้ทุกคนรีบกลับไปบ้านเตรียมเอาข้าวของ, ครอบครัวทั้งหมดรีบออกเดินทางขึ้นไปเวียงจันทน์โดยเร็วที่สุดอย่าได้ชักช้า

เมื่อพวกเจ้านายข้าราชการได้รับทราบกระแสพระบรมราชโองการเช่นนั้นแล้ว ต่างก็แยกย้ายกันไปรีบกลับบ้านของตน เพื่อบอกข่าวให้ทุกคนทางบ้านได้รู้และเตรียมเอาข้าวของออกเดินทางโดยรีบด่วน

ส่วนเหล่าทหารของเจ้าอนุเวียงจันทน์ พระองค์ก็ได้ทรงประทานปืนและดาบให้ทุกคนและทรงรับสั่งว่า จงพากันไปกวาดต้อนเอาผู้คนและครอบครัวชาวนครราชสีมาทั้งหมด ให้รีบออกไปจากที่นี่เดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยด่วนที่สุด

เมื่อพวกทหารของเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้รับพระราชทานปืนและดาบจากเจ้าอนุฯ แล้วต่างก็ได้แยกย้ายกันไปเป็นหมู่ ๆ เพื่อไปกวาดต้อนเอาผู้คนและครอบครัวชาวนครราชสีมาขึ้นไปนครเวียงจันทน์ เมื่อไปถึงหมู่บ้านใดก็ได้รีบเข้ากวาดต้อนเอาผู้คนและครอบครัวอย่างเร่งด่วน ใครจะขัดขืนไม่ได้เป็นอันขาดต้องได้รับอาชญาอย่างหนัก

ขณะนั้น เสียงประชาชนแตกตื่นกันเป็นโกลาหล เสียงร้องไห้กันระงมเซ็งแซ่ไปหมดทั่วทั้งเมือง เหล่าเขมร, ไทย, มอญ ต่างพากันกลัวอาชญาเหล่าโยธาเป็นอันมาก รีบเก็บซ่อนเอาข้าวของอันมีค่าของตนซุกซ่อนไว้ในที่ต่าง ๆ มากมาย

บางพวกก็โยนข้าวของอันมีค่าลงในสระ,ในบ่อน้ำ,ตามแต่จะคว้าหนีใกล้ที่ไหนลงที่นั้น

บางพวกก็ขุดหลุมเอาข้าวของลงไปฝังไว้ในดินใต้ถุนเรือน,ใกล้บ้าน, ในสวนและใกล้หมู่บ้านก็มีด้วยความรีบร้อน

ขณะนั้นพวกทหารลาวก็รีบกรูกันเข้ากวาดต้อนเอาครอบครัวในนครราชสีมาทั้งหมดออกไปอย่างรีบด่วน ชาวบ้านชาวเมืองได้เอาเกวียนจำนวนมากบรรทุกขนเอาข้าวของออกไปฝูงคนหลั่งไหลออกจากนครราชสีมามืดฟ้ามัวดินไปหมด จำนวนคนหลั่งไหลออกจากเมืองไปคราวนี้เปรียบเหมือนสายน้ำไหลติดต่อกันไม่ขาดเช่นเดียวกัน เหล่าสงฆ์สมณชีพราหมณ์ต่างได้รับความเดือดร้อนกันไปทุกอารามอย่างแสนสาหัส จะขัดขืนก็ไม่ได้ ต้องทิ้งวัดวาอารามติดตามครอบครัวเขาไปจนหมดสิ้น ฝูงชนที่ถูกกวาดต้อนออกจากนครราชสีมาไปเวียงจันทน์คราวนี้มากมายนัก ไหลหลั่งพรั่งพรูกันไปเป็นเส้นเป็นสายอย่างแน่นขนัดไม่ขาดระยะ ทั้งพระสงฆ์องค์เจ้าเหล่าประชาชนถูกกวาดต้อน ถูกบังคับจับลากดึงให้ติดตามกันไปดูชุลมุนวุ่นวายที่สุด บ้างบ่าหาบ มือหิ้ว บ้างแบกบ้างหอบ บ้างอุ้มลูกจูงหลานดึงลากกันไปนุงนัง บ้างอุ้มลูกขนขี่หลังนั่งบนบ่า มือหอบหิ้วข้าวของพะรุงพะรังเดินบ้างวิ่งบ้าง ตลอดสายทางได้ยินแต่เสียงประชาชนร้องไห้แซดกันไปหมด ฝูงชนถูกกวาดต้อนไปรวมกันไว้ที่ค่ายแคมบูนเด้ง ซึ่งเป็นทุ่งราบอันกว้างใหญ่ไพศาล

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงได้รับสั่งให้ทหารของพระองค์สร้างค่ายพักขึ้นที่แคมบูนเด้งเป็นรูป ๔ เหลี่ยมจตุรัสกว้างขวางใหญ่โต ปักไม้เรียงรายติดต่อกันเป็นแถวสูงตลอดแนว ภายในค่ายได้สร้างหอบันที่ประทับไว้อย่างสง่างาม

เมื่อสร้างค่ายพักและทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยแล้วเจ้าอนุฯ ก็ได้เสด็จขึ้นประทับในหอบันนั้นอย่างองอาจ มีทหารแวดล้อมระวังภยันตรายอย่างเข้มแข็งอยู่รอบด้าน ทรงจัดให้พระยาทั้ง ๔ คอยควบคุมทหารเฝ้าประตูรักษาเวรยามอยู่ทั้ง ๔ ด้านตลอดเวลา ครอบครัวที่กวาดต้อนมาได้ให้เข้าอยู่ในค่ายนั้น

พระยาไกรรับอาสาเจ้าอนุฯ ตามจับเจ้าพระยาพรหมภักดี

ขณะนั้น พระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุฯ เสด็จยกทัพมาตีนครราชสีมาจึงได้นำทหารของตนไปเฝ้าพระเจ้าอนุเวียงจันทน์ที่ค่ายแคมบูนเด้งอย่างรีบด่วน ครั้นไปถึงจึงนำทหารเข้าเฝ้าทันที และได้กราบบังคมทูลถวายรายงานเรื่องราวต่าง ๆ ให้พระเจ้าอนุทรงทราบหลายประการ และขอรับอาสาเจ้าอนุเวียงจันทน์ว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับอาสาตามจับพระยาพรหมภักดี เอาตัวมาถวายพระองค์ให้ได้ เพราะพระยาพรหมนี้ มันเคยเผาบ้าน เผาเมืองของเรามาหลายแห่งแล้ว และครั้งหลังสุดท้ายนี้ มันก็ได้เข้าเผาเมืองภูขันที่ข้าพระองค์อยู่จนวอดวาย ข้าพระองค์ต้องรีบหนีเอาตัวรอด เครื่องข้าวของอะไรไม่ทันเลย จึงไปแต่มือเปล่า หอกดาบอะไรก็ไม่มี หนีเอาตัวรอดได้อย่างหวุดหวิด

แต่ว่ายังคืออยู่ที่มีพระบารมีปกเกล้า ถ้าหากข้าพระองค์มีหอกคาบเป็นอาวุธแล้ว จะขอรับอาสาพระองค์ทุกอย่างไม่ให้พระองค์ต้องทรงลำบากเลย จะตามจับเอาตัวพระยาพรหมมาถวายจนได้ พระพุทธเจ้าข้า

ขณะนั้นพระเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงทรงพระราชทานเครื่องแต่งกายและอาวุธในการสงครามให้แก่พระยาไกร แล้วตรัสสั่งว่า ท่าจงไป จงจับเอาพระยาพรหมผูกมัดมันมาให้เราอย่าได้ชักช้า ถ้าจับเป็นไม่ได้ก็ให้จับฆ่าเสียเลย หากเห็นว่าสุดวิสัยแล้ว จงรีบรายงานมาบอกเรา เราจะส่งทหารไปช่วยทันที

เจ้าพระยาพรหมภักดีปลอมตัวเข้าวางแผนแก้ไขสถานะการณ์

ขณะนั้น เจ้าพระยาพรหมภักดีซึ่งอยู่ที่เมืองภูขัน ได้ยินข่าวเล่าลือว่า เจ้าอนุฯ ยกทัพมาตีนครราชสีมาและกวาดต้อนเอาผู้คนในเมืองต่าง ๆ ขึ้นไปเวียงจันทน์จนหมดสิ้น เจ้าพระยาพรหมภักดีรู้ข่าวความเคลื่อนไหวหมดทุกอย่างแล้ว จึงได้ปลอมแปลงตัวเป็นชาวบ้านที่ยากจนแต่งกายมอมแมม ผ้าขาดกระรุ่งกระริ่ง เพื่อพรางไม่ให้ใครรู้ แล้วสั่งให้ทหารของตนทุกคนในค่ายเมืองภูขัน ทำกลอุบายหลอกพระยาไกรให้เป็นเหมือนตนเองยังอยู่ในค่ายเมืองภูขันนั้น

เมื่อเจ้าพระยาพรหมภักดีวางแผนในเมืองภูขันเรียบร้อยแล้ว จึงได้ออกรีบเดินทางกลับนครราชสีมาในเวลาค่ำคืนโดยไม่ให้ใครรู้ พอถึงนครราชสีมาแล้ว ก็เข้าไปหลบซ่อนแฝงตนอยู่ในหมู่ครอบครัวคนไทยชาวนครราชสีมา เข้าวางแผนแนะอุบายให้ชาวไทยได้รู้หลายอย่าง หลายประการ

ขณะเดียวกันนั้นเจ้าพระยาพรหมภักดี ก็ได้แต่งตั้งให้ชาวไทยผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด เข้าไปเฝ้าเจ้าอนุเวียงจันทน์ และให้กราบบังคมทูลถวายรายงานเรื่องราวต่าง ๆ ในการจะขนย้ายครอบครัวชาวนครราชสีมาขึ้นไปนครเวียงจันทน์ให้พระเจ้าอนุฯ ทรงทราบทุกประการด้วยถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานว่า "ถ้าจะขนย้ายครอบครัวชาวนครราชสีมาขึ้นไปเวียงจันทน์โดยด่วนนั้น เห็นจะไม่ทันเวลาเป็นแน่ เพราะเหตุว่าครอบครัวชาวนครราชสีมาแตกหนีกันไปหลายทาง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอผัดผ่อนไว้ก่อน จะพากันติดตามเอาครอบครัวที่แตกหนีไปนั้นกลับคืนมารวมกันก่อน ถ้าหากครอบครัวที่แตกหนีนั้นมาพร้อมกันเมื่อใด ก็จะพากันมากราบบังคมทูลถวายรายงานให้ทรงทราบเมื่อนั้นทันที และให้กราบบังคมทูลว่า เวลานี้เจ้าพระยาพรหมภักดียังอยู่ที่เมืองภูขันบ้านเมืองของพระยาพรหมภักดียังอยู่ที่ไกรโนน เป็นเวลานานจนกว่าเจ้าพระยาพรหมภักดีจะกลับคืนมาถึงนครราชสีมา พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอผัดผ่อนไว้ชั่วคราวก่อน เพื่อแต่ง ล้อ(๑) เกวียนให้เรียบร้อยและจะขนย้ายชาวของสะดวก ทั้งชาวเมืองก็ไปกันเป็นจำนวนมากจะได้เอาล้อเกวียนขนอาหารการกินไปเลี้ยงชาวเมืองด้วย" เมื่อเจ้าพระยาพรหมภักดีแนะนำกลอุบายให้คนไทยได้ทราบแล้วก็เล็ดลอดหลบหนีไปอยู่ที่อื่น

---

(๑) ล้อ คล้ายเกวียนแต่บรรทุกของหนักได้ดีกว่าเกวียน ล้อเพลาเป็นเหล็กขนาดแขน แข็งแรงมาก

เมื่อพวกคนไทยได้รับการแนะนำทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว เขาก็ได้ทำตามคำแนะนำของเจ้าพระยาพรหมภักดีทุกประการ

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ เมื่อได้ทรงสดับคำของชาวไทยกราบทูลเช่นนั้น พระองค์ก็ทรงเชื่อและทรงมีพระเมตตากรุณาทรงโปรดปรานตามใจทุกอย่าง และตรัสว่า พวกเจ้าจงพากันไปเถิดไปจัดแจงแต่งล้อเกวียนและติดตามเอาครอบครัวที่หลบหนีมาให้หมด และควบคุมไว้อย่างแข็งแรงทุกครอบครัวอย่างให้หลบหนีไปได้อีก จงไปเถิดอย่าได้รีบร้อน จงไปจัดแจงเสียให้เรียบร้อย เมื่อคนไทยที่ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าพระยาพรหมภักดีได้รับอนุญาตจากพระเจ้าอนุฯ แล้ว ก็พากันกราบถวายบังคมลากลับที่พักของตน ไปตีแคมบูนเด้งอย่างเดิม

ขณะนั้น เจ้าพระยาพรหมภักดี ก็ได้รีบหลบซ่อนตัวไปบอกครอบครัวไทยทุกหมู่ให้ทราบถึงวิธีการและวันเวลาที่คนไทยจะลุกขึ้นต่อสู้กับลาวทุกประการ และได้แนะนำกลอุบายให้ชายไทยทั้งหลายนำข่าวนี้ไปบอกกันให้รู้อย่างทั่วถึง โดยให้ขี่ม้าวิ่งกลับไปกลับมา และให้เตรียมกำลังกันไว้อย่างพร้อมพรักพร้อม ทั้งหญิงทั้งชายต้องให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สามัคคีกัน ต้องช่วยเหลือกัน ยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างในยามคับขัน ให้เตรียมซ่อน หอก,ดาบ และปืนไว้อย่างพร้อมเพรียงอย่าได้ชะล่าใจ และทุกคนพยายามปกปิดเรื่องนี้ไว้อย่าให้รั่วไหลแพร่งพรายไปเข้าหูคนลาวได้เป็นอันขาด พยายามปกปิดเรื่องนี้ไว้ให้ดี ปิดไว้เป็นความลับที่สุด ถ้าหากพวกคนลาวถามว่า ขี่ม้ากลับไปกลับมาทำไมกันก็ให้โกหกว่า พวกข้าพเจ้าไปรวบรวมครอบครัวชาวนครราชสีมาที่แตกหนี และไปจดสำมะโนครัวคนไทยไว้ทุกหมู่ เมื่อขึ้นไปเวียงจันทน์ใครหายไปก็จะได้รู้ เพราะว่าญาติพี่น้องที่มาจากเวียงจันทน์ก็มาก ใครพลัดหลงก็จะทราบได้ทันที"

พวกคนไทยก็ได้ทำตามคำแนะนำของเจ้าพระยาพรหมภักดีแนะไว้ทุกอย่าง ขี่ม้าแจ้งข่าวกัน การที่คนไทยขี่ม้าวิ่งกลับไปกลับมานั้น มิใช่เรื่องอื่น เป็นเรื่องส่งข่าวกันตามที่เจ้าพระยาพรหมภักดีแนะนำให้ทั้งสิ้น พวกลาวเห็นคนไทยโกหกว่าไปรวบรวมครอบครัวไทยและไปจดสำมะโนครัวคนไทย ต่างก็พากันเชื่อนึกว่าเป็นความจริง ชาวลาวก็คายใจ มิได้สงสัยอะไรเลย ฝ่ายครอบครัวชาวนครราชสีมาที่อยู่นอกค่าย ก็ได้จอดล้อ,เกวียน ติดต่อเรียงรายกันไปยาวยืดเป็นวงสกลม ครอบครัวไทยทั้งหมดก็ได้พากันเข้าไปอยู่ข้างใน เวลานั้นชาวไทยทั้งหมดต่างมีความสามัคคีกันเป็นอย่างดียิ่ง ทุกคนต่างเตรียมพร้อมอยู่เสมอ หากว่าฝ่ายลาวให้สัญญาเคลื่อนย้ายออกเดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์เมื่อใดแล้ว คนไทยทั้งหมดก็จะพร้อมกันจับอาวุธ เข้าต่อสู้เมื่อนั้นทันที อันนี้หากเป็นแผนการและความคิดของเจ้าพระยาพรหมภักดีผู้สามารถทั้งสิ้น และเรื่องราวทั้งหมดคนไทยทุกคนก็ได้ปิดไว้เป็นความลับไม่ให้แพร่งพรายให้ลาวรู้เลยแม้แต่น้อย

พระเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงสั่งกวาดต้อนชาวบ้านนอก

ขณะนั้น พระเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงได้ทรงป่าวประกาศให้ทหารทั้งหลายได้ทราบทั่วกันว่าให้พร้อมกันไปกวาดต้อนเอาครอบครัวที่อยู่ตามบ้านนอก แต่เมืองแปะถึงเมืองปัก เขมร,ส่วย,ไทย,ลาว, กวาดต้อนมาให้หมด ครอบครัวบ้านนอกที่อยู่ใกล้เขตเมืองตลอดถึงฟากลงพระยาไฟด้านนี้ไล่ขึ้นไปเวียงจันทน์ให้หมดอย่าให้หลงเหลือค้างอยู่เลยแม้คนเดียว

ขณะนั้น ตามบ้านนอกขอกคาเมทั้งลาวไทยแตกตื่นกันเป็นโกลาหลทุกหมู่บ้านต่างก็ขนครอบครัวหลั่งไหลออกจากบ้านของตน ๆ ไปรวมที่แคมมูนเดงทั้งหมด ปรากฏว่าพระยานครเสียมราฐแข็งข้อไม่ยอมอ่อนน้อม พระเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงสั่งให้ประหารชีวิตเสียเวลานั้น ครอบครัว ไทย,ลาว,ญวน ตั้งแต่ฟากดงพระยาไฟลงไปจนถึงเมืองสระบุรี เมื่อได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์มาตีนครราชสีมา กวาดต้อนเอาผู้คนขึ้นไปนครเวียงจันทน์ พวกไทยญวนต่างก็กลัวกัน

ส่วนพวกลาวต่างพากันดีใจเป็นอันมาก ที่จะได้กลับไปบ้านเก่าเมืองหลังของตนตามเดิม เพราะอยู่ไปก็ถูกคนไทยข่มเหง พวกลาวพากันชื่นชมยินดีต่างก็กล่าวกันว่า บัดนี้พวกเราจะได้กลับคืนไปสร้างบ้านเก่าเมืองหลังของเราแล้ว จะได้กลับคืนไปพึ่งบุญบารมีเจ้าอนุเวียงจันทน์ของพวกเราอย่างเดิมแล้ว พวกคนลาวต่างยินดีกลับคืนเวียงจันทน์กันทุกคนโดยไม่ให้ใครเร่งรัด ครอบครัว, ลาวไทย ญวน ถูกกวาดต้อนขึ้นไปนครเวียงจันทน์มืดฟ้ามัวดินไปหมด

พระยาไกรตามล่าตัวเจ้าพระยาพรหมภักดี

ขณะนั้นพระยาไกรพร้อมด้วยทหารก็ออกเดินทางกลับไปเมืองภูขันอีกมุ่งหน้าสู่ค่ายเจ้าพระยาพรหมภักดีทันที ครั้นไปถึงค่ายนั้นแล้ว ก็ได้กระจายทหารเข้าล้อมค่ายไว้ทุกด้านอย่างแน่นหนา แล้วนำทหารเข้าค้นค่ายทุกแห่ง เห็นแต่ทหารอยู่ในค่ายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อถามดูเขาก็บอกโกหกว่า เจ้าพระยาพรหมภักดีหนีไปได้ ๓ – ๔ วันแล้ว ปล่อยแต่พวกทหารไว้ที่นี่ ตัวเองหลบลี้ไปอยู่เสียที่อื่นเพียงคนเดียว และเขาบอกต่อไปว่า เจ้าพระยาพรหมคงจะหลบหนีเอาตัวรอดเข้าไปอยู่ในวังหลวงกระมัง ?

ขณะนั้นพระยาไกรจึงได้นำทหารติดตามหาเจ้าพระยาพรหมภักดีทุกแห่ง และพระยาไกรก็ไปแอบซุ่มซ่อนคอยดักจับ คอยฟังข่าวว่าเจ้าพระยาพรหมภักดีอยู่ที่ไหนแน่ พอไปถึงค่ายในวังหลวงก็ได้ยินเสียงทหารตีฆ้องกลองเป็นกลลวง เสียงดังสนั่นหวั่นไหวอยู่ในค่ายนั้น ทำเป็นเหมือนว่า เจ้าพระยาพรหมภักดีอยู่ในนั้นทันทีนั้นเอง พระยาไกรก็นำทหารเข้าล้อมค่ายหลวงไว้ เมื่อเข้าไปในค่าย ก็ไม่ได้เห็นตัวเจ้าพระยาพรหมภักดีเลย เห็นแต่ทหารอยู่ในค่ายนั้นเพียง ๓,๕ คนเท่านั้น พระยาไกรก็ถามพวกทหารว่า เจ้าพระยาพรหมมันไปไหน พวกทหารก็โกหกว่า เจ้าพระยาพรหมภักดีออกจากค่ายไปแต่วานนี้ พระยาไกรได้ฟังคำโกหกเช่นนั้นก็เข้าใจว่าเป็นความจริง ไม่นึกว่าเป็นคำโกหกแม้แต่นิดเดียว ไม่ทราบว่าจะติดตามที่ไหนจึงได้นำพลกลับนครราชสีมา เพื่อรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบ

เจ้านครจำปาศักดิ์ยกทัพไปสมทบเจ้าอนุเวียงจันทน์

ขณะนั้นวังหน้าราชโอรสของเจ้าอนุเวียงจันทน์ ก็ได้ยกพลพร้อมด้วยอาวุธหลั่งไหลออกจากนครจำปาศักดิ์เป็นจำนวนมาก กองทัพเมืองนครก็ได้เคลื่อนพลออกเดินทางเพื่อไปสมทบโดยด่วน เจ้านครจำปาศักดิ์ได้ยกพลมุ่งไปเมืองกาฬสินธุ์ จัดเป็นปีกซ้าย ท้าวพระยาหัวเมืองใกล้เคียงก็ได้นำทหารเข้ามาสมทบทุกหัวเมือง วังหน้าได้ยกขบวนทัพไปรอรับกองทัพหัวเมืองอยู่ที่บ้านส้มป่อย ริมฝั่งแม่น้ำมูล ทหารทุกเมืองไปรวมกันที่นั่นหมด ตั้งค่ายพักพลเพื่อรวมทหารอยู่ที่บ้านส้มป่อยอย่างใหญ่โต ได้จัดทหารถืออาวุธระวังภัยอยู่รอบด้านอย่างเข้มแข็ง

เมื่อทหารหัวเมืองมารวมพลพร้อมเพรียงกันเรียบร้อยแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์จึงได้เคลื่อนขบวนทัพออกเดินทางต่อไปโดยด่วน ขบวนทหารหลั่งไหลไปกันอย่างล้นหลาม พ้นเขตทุ่งเข้าเขตอรัญญาแนวป่า วังหน้าทรงคชาธารเสด็จออกหน้าเหล่าโยธาเคลื่อนขบวนตามหลัง เสียงกองทัพดังมาเข้าแนวป่าดังอึกทึกก็กึกก้องทั่วท้องธรณี ต่อจากนั้นก็เข้าเขตที่รี้ข้ามขุนเขาลำเนาป่า ควันฝุ่นคลุ้งตลบกลบกองทัพมืดไปหมดมองไม่เห็นอะไร เหมือนหมอกควันปกคลุมยอดหมู่ไม้มืดมัวไปหมดเช่นเดียวกัน เป็นเวลาหลายคืนหลายวันกองทัพจึงได้เดินทางไปถึงเมืองกาฬสินธุ์

ขณะนั้นพวกชาวเมืองกาฬสินธุ์พากันกลัวกันจนตัวสั่นสั่นเสั่น ได้ปลูกพลับพลาศาลาที่พักไว้ต้อนรับเจ้านครจำปาศักดิ์, เจ้านายและเหล่าทหารอย่างกว้างขวาง

ครั้นวังหน้าเสด็จถึงพลับพลาที่ประทับซึ่งชาวเมืองได้จัดต้อนรับไว้แล้วพระองค์ก็ได้ทรงช้างที่ประทับไปยืนที่เกย (๑) แล้วเสด็จลงจากหลังคชาธารที่เกยนั้น เข้าไปประทับที่หอไชยอย่างองอาจ มีทหารแวดล้อมระวังภัยอยู่หลายชั้น

ขณะนั้นพวกกองสักได้เห็นลักษณะท่าทางเช่นนั้นก็รู้สึกแปลกใจ ต่างพากันกลัวภัยจนตัวสั่นโศรกโศร้าเหงาหงอยไปตาม ๆ กันและทุกคนนิ่งเงียบไม่พูดอะไรเลย สักครู่หนึ่งพวกกองสักก็พากันเข้าเฝ้าเจ้านครจำปาศักดิ์อย่างนอบน้อม ทันใดนั้นเจ้านครจำปาศักดิ์จึงตรัสถามถึงเรื่องราวต่าง ๆ ทุกประการ และตรัสถามต่อไปว่า พวกเองมาที่นี่ด้วยเหตุอะไร ไฉนจึงมากอกรรมทำเข็ญกับเราทุกปีมิได้ขาดเล่า

ขณะนั้นพวกกองสักจึงกราบบังคมทูลถวายรายงานว่า ที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพากันมาที่นี่ ก็เพราะกลัวพระเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าข้า เพราะเหตุว่าพระเจ้ากรุงบางกอกทรงรับสั่งให้มาสักเลขหมายประชาชนไว้ทุกเมือง พวกข้าพระพุทธเจ้าจึงพากันมาตามที่พระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งนั้น ผิดถูกอย่างไร ขอพระองค์ทรงอภัยโทษแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าบ้างเถิดพระพุทธเจ้าข้า

ขณะนั้นเจ้านครจำปาศักดิ์จึงตรัสไปด้วยคำอันไพเราะว่า พวกเองจงพากันอยู่สุขสบายกันทั่วทุกคนเถิด อย่าได้เกือกร้อนใจกันไปเลย เป็นคราวของพวกเองแล้ว จะทำอะไรจงทำตามชอบใจเถิด เวลานี้ให้พวกเองกลับไปกินข้าวเช้าข้าวเย็นให้อิ่มหนำสำราญเสียก่อน

---

(๑) เกย คือที่สำหรับลงราชยานของเจ้านาย, หรือที่ขึ้นช้างลงจากช้าง เฉลียงเรือนเรียกว่าเกย

เสร็จแล้วจึงกลับมาสักต่อไปให้สบายใจ ตัวเรามีบุญมาทันก่อนเวลา กลัวจะไม่ทันเวลาสัก พวกเองจะกลับไปเสียก่อน บัดนี้ก็มาทันเวลาพอดีจะได้สักอย่างสมใจของเราแล้วอย่างแน่แท้

ขณะนั้นพวกกองสักได้ฟังพระดำรัสของเจ้านครจำปาศักดิ์ตรัสแล้ว รู้สึกแปลกใจจึงพากันกราบบังคมลากลับไปที่พักของตนโดยเร็ว เมื่อไปถึงที่พักแล้วทุกคนต่างก็นิ่งอยู่เหมือนคนตายแล้ว จึงพากันจัดเอาข้าวของไปถวายทานแด่พระสงฆ์ในวัด พร้อมทั้งขอศีลขอพรให้คุณพระคุณเจ้ากุศลผลทาน ขอจงได้ปกป้องคุ้มครองให้พ้นจากผองภัยอันตรายในคราวนี้บ้างเถิด

ขณะนั้นพระสงฆ์ผู้ทรงศีลฉลาดในธรรมวินัย จึงอวยชัยให้พรพร้อมทั้งกรวดน้ำแผ่กุศลให้และขอให้บุญกุศลจงช่วยคุ้มครองให้พ้นจากผองภัยในคราวนี้ด้วยเถิด

เมื่อพวกกองสักถวายทานเสร็จแล้วก็พากันอำลาพระสงฆ์กลับคืนที่พักของตน ครั้นกลับถึงที่พักแล้วต่างก็นั่งซบเซาเหงาหงอยก้มหน้าอยู่คิดกลัวตายจนตัวสั่น แม้เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ก็เช่นเดียวกัน คิดถึงเรื่องราวที่คนกระทำไว้แต่ปางก่อนมากมายหลายอย่าง ก็เกิดความกลัวจนตัวสั่นงันงก คิดแค้นเคืองอยู่ในใจเปรียบเหมือนกลืนกินขวานทั้งด้ามเข้าไปในลำคอฝ่ายเสนาทั้งทั้งเมืองก็พากันอยู่อย่างสงบเงียบ ทั่วทั้งเมืองเต็มไปด้วยเหล่าทหารและเจ้าหน้าที่ของฝ่ายข้าศึก คือทหารของเจ้านครจำปาศักดิ์ทั้งสิ้น

ครั้นถึงเวลาเย็นพระอาทิตย์ลับขอบฟ้าพอมืดสลัว ๆ เจ้านครจำปาศักดิ์ จึงทรงป่าวประกาศให้พวกทหารทั้งหมดได้ทราบทั่วกันว่า พวกทหารทุกคนให้เข้าโอบล้อมเมืองกาฬสินธุ์ไว้ทุกด้านอย่างรีบด่วน ทรงรับสั่งว่าให้จับกุมเอาพวกกองสักไว้อย่าได้ปล่อย ให้ประหารชีวิตเสียทุกคน แล้วจงพากันกวาดต้อนเอาผู้คนทุกครอบครัวในเมืองกาฬสินธุ์ขึ้นไปนครเวียงจันทน์ให้หมด อย่างให้เหลือค้างอยู่แม้คนเดียว

ขณะนั้นพวกทหารทั้งหมดก็เตรียมพร้อม รีบพากันไปโอบล้อมเมืองกาฬสินธุ์ไว้ทุกด้านตามที่เจ้านครจำปาศักดิ์ทรงรับสั่ง เมื่อล้อมเมืองไว้แล้ว ก็พากันโห่ร้องพร้อมทั้งยิงปืนเข้าไปในเมือง เสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่วทั้งเมือง ประชาชนพากันแตกตื่นกันเป็นโกลาหล เสียงร้องไห้กันระงมไปทั่วทั้งเมือง ความโกลาหลวุ่นวายก็เกิดขึ้นทั่วทุกแห่งหนภายในเมือง เสียงร้องไห้โอดครวญกันทั่วหน้า

ขณะนั้นเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ตกใจกลัวอย่างสุดขีด รีบกระโดดลงจากบ้านกันกระแทกกับพื้นล้มลง พวกทหารลาวจึงเข้าจับกุมเอาตัวได้ และจับผูกมัดเอาชาวเมืองได้เป็นจำนวนมาก เหล่าทหารลาวจึงใช้มีดขวานฟันพังบานเรือนเข้าไปรื้อเอาข้าวของทุกสิ่งทุกอย่างตามความพอใจของตน ๆ

เสียงร้องไห้ออนวอนขอชีวิตลูกเมียไว้อย่างน่าสงสาร เพราะเป็นเวลาค่ำคืน ชาวบ้านชาวเมืองก็พากันกระโดดหนีเอาตัวรอด ต่างพลัดพรากจากกันไปคนละหนละแห่ง พวกสาว ๆ กำลังแรกรุ่นกรุ่นพึ่งแตกเนื้อสาว (ความเดิม = ฝูงหมู่สาวสำอยนมตุ่มเต่งงาม โทเลพลัดพรากกันไกลข้าง) ต่างก็พลัดพรากจากกันไปคนละทิศละทาง

หมายเหตุ โทเล = โทเร = ทูเร — ไกล, โทเลพลัดพราก = พลัดพรากกันไปไกล

เสียงร้องไห้เรียกหากันตามหากันในเวลาค่ำคืนระงมไปทั่ว ไม่ทราบว่าเสียงใครเป็นเสียงใครจึงตามหาก็ไม่พบ จะไปทางไหนก็เห็นแต่พวกข้าศึกวิ่งสวนกันไปมาเต็มไปหมด ไม่สามารถจะหนีไปทางไหนได้เลย เพราะข้าศึกล้อมไว้ทุกด้าน

ขณะนั้นทั่วทั้งเมืองจึงเต็มไปด้วยทหารฝ่ายลาววิ่งสวนกันไปมาตลอดคืนยันรุ่ง ครั้นถึงเวลารุ่งเช้าขึ้นวันใหม่ เจ้านครจำปาศักดิ์จะยกพลเดินทางต่อไป จึงได้ทรงรับสั่งให้ยกพลออกจากเมืองกาฬสินธุ์ พวกทหารก็ได้นำเอาเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ประหารชีวิตเสียแล้วตัดเอาศีรษะเสียบประจานไว้ พร้อมกันนั้นก็ได้ประหารชีวิตครอบครัวและญาติพี่น้องของเจ้าเมืองกาฬสินธุ์จนหมดสิ้นเช่นเดียวกัน มีเด็กลอดหนีไปได้คนหนึ่ง เพราะตอนทหารเข้าจับกุมนั้นเป็นเวลาค่ำคืนจำหน้าไม่ค่อยได้จึงหลบหนีไปได้

เมื่อประหารชีวิตเจ้าเมืองกาฬสินธุ์และญาติพี่น้องของเขาเรียบร้อยแล้ว วังหน้าจึงทรงรับสั่งให้พวกทหารกวาดต้อนเอาครอบครัวชาวเมืองกาฬสินธุ์ขึ้นไปเวียงจันทน์โดยด่วนอย่าได้ชักช้าให้รีบเตรียมการออกเดินทางโดยเร็ว

ขณะนั้นพวกทหารก็เข้ากวาดต้อนเอาผู้คนทั้งหมด ในเมืองเพื่อออกเดินทางอย่างเร่งรีบ ฝูงชนทั้งหญิงชายต่างก็วิ่งกันสับสนอลหม่านกันไปทั่วทั้งเมือง นำเอาวัวควายมาใส่ ต่าง (๑) ต้าง ช้างม้าเตรียมขนข้าวของเพื่อเดินทาง ครั้นพร้อมแล้วก็เคลื่อนขบวนออกเดินทางฝูงชนหลั่งไหลออกจากเมืองอย่างล้นหลาม หญิงชายทั้งหลาย บ้างอุ้มลูกน้อย บ้างหาบของมือข้างหนึ่งจูงควาย ก็มี หญิงสาวบ้างมือถือข้าวของ บ้างหาบ พะรุงพะรัง ไปก็มี ผู้ชายบางพวกก็หามคนเจ็บป่วย คนชรา, คนแก่ชรา หลังค่อม คอยกเดินทางไปด้วยความลำบาก หลบหยุดพักนั่งร้องไห้ตามริมทางอย่างน่าเวทนาที่สุด พวกสาว ๆ พากันร้องไห้น้ำตาไหลอาบหน้ารำพันคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนอย่างน่าสังเวชสลดใจยิ่ง

ขณะเดินทางผ่านป่าดงไปนั้น เวลากลางวันได้ยินเสียงนกคุ่เหว่าร้องในป่าดูเดือน ๔ ช้างแรม ฟังวิเวกวังเวงยิ่งนัก ต่างรำพันถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนว่า

๔๔๐ โอนอนับมื้อ ไกลเมือหน้าคอยหา บอเห็นบอน (๑) เสียแล้ว
นับมื้ออีคอยากแท้ ขอข้าวเพื่อนกิน แลนอ

๔๔๑ โอนอคอยอยู่คีเยอ กาสินธุ์ของเมืองหลัง ของเก่า เอียมเอย
ขอให้คืน (๒) คอบบ้าน คอมเจ้า เมือลุน (๓) แกทอน

---

(๑) ต่าง เครื่องสานทำเป็นสองใบ มีคานกลางสำหรับบรรทุกข้าวของบนหลังสัตว์ มี วัว, ม้าลา เป็นต้น พ่อค้าวัวสมัยโบราณใช้ต่างบรรทุกข้าวของและทัพสัมภาระต่าง ๆ ในการเดินทาง ต่างบางลูกมี โปงลางแขวนส่งเสียงดังมาก เพื่อเป็นสัญญาณในการเดินทาง

(๑) ๑. บ่อน แห่ง, ที่, ที่นอน, สถานที่,

๒. คอบ ครอบครอง, (คอบ – บอก, กล่าว, ปิด ก็มี) หมายถึงกลับคืนไปอยู่บ้านเดิม

๓. เมือลุน ภายหลัง

๔. ภูพาน ตามหลักทางภูมิศาสตร์ อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุดร, ซอนแก่น เข้าใจว่าตอนพาไปมากกว่า หรือสมัยก่อนแถบนั้นจะเรียกภูพานก็ไม่ทราบ ?

ขบวนฝูงชนเดินทางติดต่อกันไปเป็นแถวยาวเหยียด ค่อยลับสายและแนวหมู่ไม้ไปทีละน้อย ๆ ในที่สุดก็พ้นเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ เดินทางกันไหลายวันหลายคืนจึงไปถึงเขตดงหลวงอันกว้างใหญ่ มองไปข้างหน้าเห็นแต่เทือกเขา ภูพานสูงตระหง่าน (ภูพาน อธิบายอยู่ที่หน้า ๒๙) ขวางอยู่ข้างหน้า ฝูงชนที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นจำนวนมากได้รับทุกข์เวทนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเดินทางไกล ต่างพากันร้องไห้คิดถึงบ้านเก่าเมืองหลังของตนอย่างอาลัยอาวรณ์เป็นที่สุด เมื่อมองไปทางเหนือด้านเวียงจันทน์นั้น ก็เป็นทางอันไกลแสนไกลจนสุดจะไปถึงและมองเห็นแต่ภูเขาเป็นแนวคดโค้งติดต่อกันไปหลายชั้นหลายซ้อนหลายชั้นชั้น อันยอดเขาเหล่านั้นบางก็เป็นสีเขียวและเขียวแก่ปกคลุมด้วยเมฆหมอกมองไกล ๆ ก็เช่นเดียวกับกับมองดูท้องฟ้า ในไพรพนาหนาทึบไปด้วยหมู่ไม้ซ้อนซับสลับกันไปมองไกลสุดลูกตา รอนแรมไปในมรรคาหลายวันคืนต่างเหนื่อยอ่อน ลงทุ่งกว้างแดดยิ่งร้อนตอนกลางวันต่างก็เศร้าโศกศัลย์เป็นอันมาก เหงื่อไหลพรากอาบกายน้ำตาตก มือลูบอกเช็ดน้ำตาเศร้าโศกาทั้งร่ำไห้ ลงทุ่งนาอันกว้างใหญ่ตอนกันไปทั้งวัวควายและช้างม้าโกลาหล สัตว์คนคนกลัวสัตว์สารพัดวิ่งสับสน ช้างม้าวัวควายวิ่งเหยียบคนอลหม่านปานแผ่นดินจะทลาย เกิดฝุ่นวายในทุ่งกว้างอย่างมากหลาย บางคนจากช้างม้าวัวควายตอหักตายก็ไม่น้อย บ้างเหงาหงอยทั้งเหนื่อยอ่อนเพราะอดนอนมาหลายวัน ต่อจากนั้นก็ตอนคนเข้ารวมกันเดินต่อไป คนหลั่งไหลข้ามทุ่งกว้างเข้าดงหลวงอันกว้างใหญ่ เข้าแนวไพรเชิงภูพานชั้นสันเขาเข้าช่องแคบทางเดียวกัน ช่องเขาที่ข้ามไปนั้นเป็นช่องแคบจึงแออัดทั้งคนสัตว์เบียดเสียดกันข้ามช่องเขาลำบากอย่างสาหัส เสียงร้องไห้ดังสนั่นไปเรียกหากันก้องแนวไพร ลางคนเดินทางมาไกลใจโศกเศร้าคิดถึงชู้รักที่จากมา มองเห็นดวงบุปผาชูไสวในแดนดงทั่วไพรสาณฑ์ บางภูมิบานชูกิ่งก้านเป็นพวงย้อยอยู่ทั่วไป หมู่กล้วยไม้ออกดอกตามหน้าผาระย้าย้อย บ้างขาวเหลืองบนจอมดอยเป็นพวงห้อยตามยอดเขา เห็นแต่หมู่ภมราแมลงภู่แมลงผึ้งบินลงเคล้าเอาเกสรรอนไปมา ภูเขาลูกนั้นชื่อผาแดงมองบนดอยสูงสุดสอย (๑) ไกลตาจนมืดมัว เห็นต้นไม้หินผาพอสลัว ๆ เพราะมืดมัวด้วยเมฆหมอกน้ำค้างตกปกคลุมอยู่ทั่วไปเหี่ยวแห้งใจคิดโศกเศร้าห่วงหน้าคนึงหลัง ทั้งบางคนเจ็บป่วยไข้เดินทางไกลอันกันดารแสนลำบาก เคลื่อนขบวนจากันสันเขาลงพื้นราบโดยลำดับ แสงตะวันจวนจะลับเหลี่ยมเขาแนวหมู่ไม้มารอน ๆ แดดอ่อน ๆ จึงถึงเชิงสิงขร รีบหาที่พักผ่อนพวกไพรพลริมห้วยใกล้ลำธาร เหล่าทหารและชาวบ้านที่กวาดต้อนไล่เอามา ต่างหุงหาอาหารไว้กินกัน บ้างก็ไปฟันเอาไม้และกิ่งไม้มาปลูก (๒) เป็นกระท่อมสำหรับพัก บ้างก็ไปหักเอาใบไม้เก็บใบตองมารองปูนอน ต่าง เหนื่อยอ่อนกินข้าวแล้วก็หลับนอนผ่อนกายา นอนคิดเห็นภาพความหลังที่จากมายังคิดคาตรึงใจไม่รู้ลืม นี่เป็นเรื่องตอนกวาดต้อนครอบครัวออกจากเมืองกาฬสินธุ์พลัดถิ่นฐาน หนีจากบ้านถิ่นฐานเดิม ขอจบเพียงนี้ก่อน

---

(๑) สูงสุดสอย สูงมากยากที่จะเอาไม้ส่อยถึงได้

(๒) ความเดิม เอาพัดไม้ตั้งตูม ตองนอน

พัดไม้ พดไม้ หมายถึงกิ่งก้านไม้เล็ก ๆ ขนาดนิ้วมือหรือโตกว่านั้นบ้าง มีใบเขียว ๆ ติดอยู่ตอนข้างหนาทึบหน่อย, หรือเรียวไม่มีใบเขียวติดอยู่เป็นจำนวนมาก

ตูบ –กระท่อม, ประรำ, กระต๊อบ (ตั้งตูม –ปลูกกระท่อม)

เจ้านครจำปาศักดิ์กวาดต้อนลาวขึ้นเวียงจันทน์ครั้งยิ่งใหญ่

ขณะที่วังหน้าทรงยกพลกวาดต้อนผู้คนออกจากกาฬสินธุ์ไปนั้น ก็ได้ควบคุมเอาพวกกองสักไปหมดทุกคน พอไปถึงเขตภูพานพระองค์จึงทรงรับสั่งให้ประหารชีวิตพวกกองสักเสีย เหลือไว้แต่หัวหมื่นภักดีหัวหน้ากองสักเพียงคนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุว่าหัวหมื่นภักดีนี้มารดาเป็นชาวเมืองเวียงจันทน์ จึงได้รับการยกเว้น และเขาก็ได้ถวายตัวเป็นข้าทาสรับใช้ของวังหน้าด้วยความจงรักภักดีอย่างสูง วังหน้าจึงได้ให้อภัยชุบเลี้ยงไว้ไม่ประหารชีวิตเหมือนคนอื่น ครั้นประหารพวกกองสักเรียบร้อยแล้ว จึงได้เคลื่อนขบวนทัพออเดินทางต่อไป จนไปถึงเขตเมืองร้อยเอ็ด

ขณะนั้นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดพร้อมด้วยประชาชน เกิดแข็งข้อคิดจะสู้รบไม่ยอมอ่อนน้อมโดยดี จึงได้จัดเตรียมทหารป้องกันเมืองร้อยเอ็ดไว้อย่างแข็งแรง เจ้านครจำปาศักดิ์จำต้องพักพลอยู่ที่ด่านจะเข้าเมืองร้อยเอ็ดทางด้านทิศเหนือนั้นเอง

ขณะเดียวกันนั้น เจ้านครจำปาศักดิ์จึงได้ทรงรับสั่งให้พวกทหารไปกวาดต้อนเอาผู้คนตามหัวเมืองต่าง ๆ มารวมกันที่เมืองร้อยเอ็ด ครอบครัวที่กวาดต้อนได้หลั่งไหลกันมาทั้งกลางวันกลางคืนไม่ขาดระยะเปรียบเหมือนทรายไหลแลง(๑) เช่นเดียวกัน ทุกเมืองในอาณาบริเวณนั้น ตั้งแต่เมืองโขงขึ้นมาถึงเมืองอุบล กวาดต้อนไปจนหมดคอเสีย สำหรับเมืองอุบลนั้น ไม่ได้ไปพร้อมกันกับพวกทหารที่ไปกวาดต้อน ได้ขอผลัดผ่อนไว้บอกว่าจะยกขบวนตามไปภายหลัง เจ้านครจำปาศักดิ์ทรงรับสั่งให้พวกทหารไปกวาดต้อนเอาพระสงฆ์สามเณรตามวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดจน ลาว, เขมรส่วนน้อก, ไทย, จีน, กวาดต้อนขึ้นนครเวียงจันทน์ให้หมด ถ้าขืนปล่อยไว้จะเป็นภัยอันตรายในภายหลัง ส่วนเจ้าเมืองเหมราฐนั้นเกิดแข็งข้อ เจ้านครจำปาศักดิ์จึงทรงรับสั่งให้ประหารชีวิตเสีย เพราะทรงคิดถึงความหลังเมื่อครั้งก่อนที่เจ้าเมืองเหมราฐทำให้พระองค์เจ็บพระทัยมากอย่างหาที่เปรียบมิได้ ทรงโกรธเคืองมากยิ่งกว่าไฟไหม้ทั่วทั้งสรรพางกายทีเดียว

รวมเจ้าเมืองที่ถูกเจ้านครจำปาศักดิ์ประหารชีวิตไปแล้วสามคน เพราะคนทั้งสามที่ถูกประหารนี้ ล้วนแต่เป็นผู้บ่อนทำลายที่สำคัญทั้งสิ้น พยายามทำความยุ่งยากวุ่นวาย(๒) และคอยทำลายล้างลาวอยู่ตลอดเวลา สุดที่จะอภัยให้ได้

เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ทรงเห็นชาวเมืองร้อยเอ็ดไม่อ่อนน้อมโดยดีเช่นนั้น พระองค์จึงทรงมีตราสาส์น(หนังสือคำสั่ง) ไปบอกให้เจ้าเมืองนครราชสีมายกทัพลงมาสมทบโดยด่วน ทหารมีเท่าไรยกไปให้หมด และทรงกำชับว่าจะชักช้าอยู่ไม่ได้ เพราะว่าการสงครามนั้นมีเล่ห์กลสลับซับซ้อนมากมาย ดีร้ายอย่างไรเราก็รู้ไม่ได้ ต้องคิดกันให้รอบคอบถี่ถ้วนทุกประการทีเดียว จึงจะเอาชนะข้าศึกได้

เมื่อเจ้านครได้รับตราสาส์นใบบอกอ่านทราบเนื้อความดีแล้ว จึงได้ป่าวประกาศรวมพลทันที พวกทหารที่ถูกเกณฑ์ทั้งหลายมาที่เมืองนครกันทั้งกลางวันกลางคืนมิได้หยุดพักกันเลย

---

(๑) ทรายไหลแลง ไหลอยู่ตลอดทั้งปี คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า ทรายไหลแล้งไม่ลมแบ่งแดนแกว ห้วยหนึ่งเต็มไปด้วยทรายไม่มีน้ำเลย แต่ทรายนั้นเป็นทรายแห้งไหลเหมือนน้ำและไหลอยู่อย่างนั้นตลอดทั้งปี จึงเรียกว่า "ทรายไหลแล้ง"

(๒) เรื่องนี้ตำนานพื้นเมืองอีสานกล่าวว่า แท้แล้ว

ครั้นเจ้านครรวมพลพร้อมแล้ว จึงสั่งให้เหล่าทหารทั้งหมด ปลอมแปลงแต่งกายในเครื่องแบบชาวญวน ทหารทุกคนสรวมใส่ผ้าหลวม ๆ คือเสื้อแขนกว้างปกข้อมือ คอกลมทรงกระบอก กางเกงขายาวรุ่มร่ามจดข้อเท้า สรวมหมวกแขมล้วยหางไก่ ดูแล้วเหมือนชาวญวนไม่มีวิปลาส

เมื่อได้ฤกษ์แล้ว เจ้านครจึงเคลื่อนขบวนทัพยกพลออกเดินทางมุ่งหน้าสู่เมืองร้อยเอ็ดทันที ขบวนทัพหลั่งไหลกันไปเป็นหมู่ ๆ ดูเหมือนเป็นทหารญวนจริง ๆ เวลาตีกลองให้สัญญาออกเดินทัพ ทหารไปกันอย่างสะพรั่งพร้อมสรวมเสื้อกลมทรุ่มร่ามมิดถึง ย่ามสีขาวสำหรับบรรจุสะเบียงกรังในยามออกศึก (ความเดิม – เสื้อย่ามกว้างแถมสำเครื่องขาว – สงสัยจะแปลถูกหรือผิดผู้แปลสงสัยอยู่ ขอท่านผู้รู้ช่วยพิจารณาข้อความเดินนี้ประกอบด้วย) กันทุกคนติดตัวไปด้วย

ขณะนั้น เสียงเล่าลือกล่าวขวัญถึงทหารญวน (แกว) ที่ยกขบวนทัพออกเดินทางไปเมืองร้อยเอ็ด ดังแพร่สะพัดไปเข้าหูพวกผู้คนครอบครัวที่ถอยร่นมาทั่วไปว่า – ชาวเมืองนครได้ยกกองทัพหลั่งไหลกันมาเหมือนสายน้ำ ล้วนแต่เป็นทหารญวนทั้งสิ้น และพวกทหารญวนนี้ พูดไม่รู้ภาษาคน, ดุร้ายมาก เวลาเห็นผู้คนข้างหน้า เดินผ่านไปมา ก็จะจับฉีกกินเนื้อเสียเหมือนผีเป้า"

ขณะนั้นพวกผู้คนที่ถอยร่นมา เป็นต้นว่า พวกคนเจ็บป่วยที่พลัดหลงอยู่กลางดงกลางป่าไปไม่ทันเพื่อน ก็ดี พวกผู้คน ครอบครัวที่ถอยร่นมาไม่เจ็บป่วยก็ดี พอได้ยินข่าวเล่าลือว่า พวกทหารญวนกำลังยกขบวนทัพมาแล้วเท่านั้นเอง ต่างพากันกลัวตายจนตัวสั่น คนเจ็บป่วยก็ลุกขึ้นวิ่งได้ พวกชาวครัวก็พากันทิ้งข้าวของจนหมด รีบวิ่งหนีเอาตัวรอดกันเป็นโกลาหลอลหม่าน ไม่กล้าเดินผ่านเส้นทางที่จะไปเมืองนครเลยแม้คนเดียว ต่างพากันเดินตามเส้นทางที่จะไปเวียงจันทน์ทั้งสิ้น

ขณะนั้น พวกทหารชาวเมืองนครก็ได้รีบเร่งเดินมาอย่างไม่หยุดยั้ง เพราะเห็นว่าการสงครามกำลังติดพันกันอยู่นั้น จะรั้งรอชักช้าอยู่ไม่ได้ เดินทางไม่กี่วันจึงถึงเมืองร้อยเอ็ด

เมื่อชาวเมืองร้อยเอ็ดได้เห็นทหารญวนมากันมากเช่นนั้น ก็ได้พร้อมกันออกไปอ่อนน้อมยอมจำนนต่อเจ้านครจำปาศักดิ์ทันที พวกชาวเมืองร้อยเอ็ดพูดกันว่า ถ้ามีแต่ทหารลาวอย่างเดียวแล้ว จะไม่ขออ่อนน้อมยอมจำนนง่าย ๆ จะขอสู้รบต่อไป หากรบเอาชนะไม่ได้จริง ๆ แล้วจึงจะยอม ที่ยอมอ่อนน้อมนี้ ก็เพราะกลัวพวกทหารญวนซึ่งเข้ามาสมทบทหารลาวสุดกำลังที่จะต้านทานไหว ดังนั้นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดจึงพร้อมด้วยเสนาข้าราชการและประชาชน เข้าสวามิภักดิ์อ่อนน้อมยอมถวายเมืองร้อยเอ็ดแด่เจ้านครจำปาศักดิ์โดยดี พร้อมทั้งขออภัยโทษที่บังอาจขัดขืน ขอให้พระองค์ทรงโปรดเมตตาปรานีชุบเลี้ยงไว้เป็นข้าแผ่นดินต่อไปด้วยเถิด

หมายเหตุ ๒ ผีเป้า – เป็นผีชนิดหนึ่งชอบเข้าสิงคน ชอบกินของสด,ของสกปรก ผีทางฝ่ายลาวที่ถือกันมีหลายจำพวก เช่น ผีป่า,ผีเป้า,ผีปอบ,ผีปอบเรือ,ผีโป่ง,ผีปอบวิชา,ผีเผด ผีโพง,ผีพราย,ผีห่า,ผีโหง,ผีตากผ้าอ้อม,ผีค้า,ผีเรือ,ผีไท้,ผีแถน,ผีฟ้า,ผีตาแดก ผีกองกอยเป็นต้น ยังมีอีกมากผี

ขณะนั้นเจ้านครจำปาศักดิ์จึงทรงอภัยโทษให้เจ้าเมืองร้อยเอ็ดและเสนาข้าราชการโดยดี และมีพระกระแสรับสั่งให้ป่าวประกาศให้ผู้คนและครอบครัวทั้งหลายในเมืองร้อยเอ็ดรีบเตรียมข้าวของออกเดินทางไปนครเวียงจันทน์โดยด่วน แต่ว่าเจ้าเมืองร้อยเอ็ดนี้ จะตามไปกับเราหรือจะอยู่ที่นี่ต่อไป เราก็ไม่ขัดข้องแต่ประการใดเลย ที่ให้ตามเราไปนั้นก็เพื่อไปสนุกสนานกันเล่นเท่านั้น พอเล่นสนุกสมใจแล้ว จะกลับคืนมาเสียก็ได้

เมื่อเจ้าเมืองร้อยเอ็ดรับทราบกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็ได้ไปป่าวประกาศให้ผู้คนชาวเมืองร้อยเอ็ดได้เตรียมเอาข้าวของและครอบครัวทั้งหมดรีบออกเดินทางไปนครเวียงจันทน์โดยด่วน ริ้วขบวนผู้คนครอบครัวหลั่งไหลขึ้นไปนครเวียงจันทน์ทั้งกลางวันกลางคืนเป็นจำนวนมาก เจ้านครจำปาศักดิ์ให้ทหารของพระองค์ควบคุมผู้คนที่กวาดต้อนมาเดินทางไปนครเวียงจันทน์ก่อน

ขณะนั้น เจ้าเมือง สุวรรณภูมิ (๑) ได้ทราบข่าวว่าเจ้านครจำปาศักดิ์มาพักพลอยู่ที่เมืองร้อยเอ็ดก็ได้นำเอาข้าวไพร่ของตนมาเฝ้าทันที พร้อมทั้งยกเมืองสุวรรณภูมิและผู้คนถวายด้วย เจ้านครจำปาศักดิ์ทรงชื่นชมยินดีเป็นอันมาก และตรัสชมเชยเจ้าเมืองสุวรรณภูมิว่าเป็นคนดี แล้วพระองค์ก็ทรงชักชวนเจ้าเมืองสุวรรณภูมิร่วมเดินทางไปด้วย เพื่อไปเที่ยวกันเล่นสนุก ๆ เท่านั้น สำหรับครอบครัวชาวเมืองสุวรรณภูมินั้น ตามแต่เขาจะสมัครใจไปกัน หากบุญวาสนาบารมีของเรายังคือยู่ เราก็จะได้เที่ยวไปไกล ๆ ยิ่งขึ้นหลายหัวเมือง

ขณะนั้นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิจึงกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยครอบครัวและไพร่พลทั้งหมด ขอติดตามขึ้นไปนครเวียงจันทน์ด้วย พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์รวมพลพร้อมแล้ว จึงได้เคลื่อนขบวนทัพพร้อมด้วยผู้คนครอบครัวที่กวาดต้อนมาบางส่วนเดินทางต่อไปยังเมืองสุวรรณภูมิ บางส่วนให้ทหารของพระองค์กวาดต้อนขึ้นไปนครเวียงจันทน์ฝ่ายเจ้าเมืองที่กวาดต้อนมาได้ก็ดี ที่มาสวามิภักดิ์เองก็ดี ก็ได้พากันติดตามเจ้านครจำปาศักดิ์ไปสุวรรณภูมิทุกคน ครั้นไปถึงเมืองสุวรรณภูมิแล้วชาวเมืองได้สร้างพลับพลาที่ประทับถวายอย่างใหญ่โต พระองค์ทรงรับสั่งให้สร้าง คาย, คู, ประตูหอรบไว้อย่างแน่นหนามั่นคง และให้สร้างหอบันพร้อมด้วยที่พักของเจ้านายอย่างสง่างาม เมื่อสร้างเสร็จแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์และไพร่พลก็พักอยู่ที่เมืองสุวรรณภูมินั้นเป็นเวลานาน ส่วนครอบครัวที่กวาดต้อนมาได้ ก็ได้ส่งขึ้นไปนครเวียงจันทน์เรื่อง ๆ และส่งขึ้นไปเป็นจำนวนมาก

---

(๑) สุวรรณภูมิ ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ด

เจ้าเมืองนครยกทัพไปสมทบเจ้าอนุเวียงจันทน์

เมื่อทุกอย่างเรียบร้อยดีแล้ว เจ้าเมืองนครจึงได้อำลาเจ้านครจำปาศักดิ์ยกทัพจำนวน สองพันคนเศษเดินทางล่วงหน้าไปนครราชสีมาก่อน รอนแรมไปหลายวันจึงถึงนครราชสีมา ขณะไปถึงนั้นก็ได้เห็นผู้คนที่เจ้าอนุฯ ทรงรับสั่งให้กวาดต้อนมารวมกันอยู่ที่ค่ายเป็นจำนวนมาก และยังกวาดต้อนกันมาอยู่เรื่อย ๆ มากันไม่ขาดระยะจนเต็มทุ่งกว้างไปหมด ภายในค่ายนั้นได้ยินเสียบรรเลงดนตรีถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์อยู่อย่างครึกครื้น เหมือนเสียงดนตรีทิพยพิณพระอินทร์ส่งลงมาบรรเลงจากสวรรค์ชั้นฟ้าเช่นเดียวกัน เสียงพิณพาทย์ ปี่แก้วและดนตรีอย่างอื่น ๆ บรรเลงประสานเสียงกันกับเสียงขับร้องของนางละคอน ฟังวิเวกวังเวงกลมกลืนกันยิ่งนัก ภายในและนอกค่ายมีเหล่าทหารลาว ยืนยามถือโล่ ทวน,หอก,ง้าว,ดาบระวังภัยอยู่รอบด้าน มองดูหอก,ดาบ,ง้าวแล้ว,คมกริบ,มันแผลบเป็นแสงแวววาวที่เดียว ทหารยืนเรียงแถวเฝ้ายามถี่ยิบ (๑) (๒) (๓) (๔)
ยาวเหยียดจนสุดลูกตา คอยระวังภัยอยู่หลายชั้น ภายในค่ายนั้นมีก กากาดของหลายซอมุม (๕) (๖)
ยายกันปักปันตีนเมือฟ้า เหล่าเสนาต่างก็เฝ้าเวรยามรักษาการณ์อยู่อย่างเข้มแข็ง

เมื่อเจ้านครไปถึงค่ายแล้ว ก็รีบลงจากหลังช้างเข้าไปเฝ้าเจ้าอนุเวียงจันทน์ทันทีได้กราบบังคมทูลถวายรายงานและถวายพระราชสาส์นของเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบ ครั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดโดยตลอดแล้ว พระองค์ก็ได้ตรัสชมเชยเจ้าเมืองนครว่าเป็นคนดีและทรงแย้มพระสรวลออกมาอย่างพอพระทัยยิ่ง และตรัสว่า "เจ้าเมืองนครนี้เป็นคนดีจริง ๆ ทั้งเฉลียวฉลาดมาก เราคิดถึงท่านอยู่เสมอทุกวัน ที่ท่านยกพลมาสมทบนี้สมใจเราแล้วทุกประการ เราขอขอบใจท่านมาก ท่านจงเข้าไปพักในวังของพระยาพรหมภักดีนั้นเถิด จงพักอยู่ตามสบาย ไม่ต้องเกรงกลัวใครทั้งสิ้น อันว่าปราสาทของพระยาพรหมนั้นนั้น กว้างขวางใหญ่โตมาก ปูลกดิดต่อเรียงรายกันถึงเจ็ดหลังมีแผ่นกระดานปูพื้นเดินถึงกันได้ตลอดทั้ง ๗ หลัง จงไปเถิด จงพาไพร่พลของท่านไปพักที่นั่น เพราะที่นั่นอุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง มะพร้าว,ส้ม, และผลไม้หวาน มีเพียบพร้อมบริบูรณ์ เลือกกินได้ตามสบายใจ"

เมื่อเจ้าเมืองนครได้รับพระมหากรุณาธิคุณเช่นนั้นแล้วก็ได้นำไพร่พลของตนเข้าไปพักในวังของเจ้าพระยาพรหมภักดีตามที่ได้รับพระบรมราชานุญาตทุกประการ พลทหารจำนวน ๒,๐๐๐ คน (สองพันคน) พักได้อย่างสบายยังเหลือห้องว่างอยู่อีกมาก วังของเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้น จะกว้างขวางใหญ่โตสักแค่ไหน ให้ท่านคิดดูเอาก็แล้วกัน

---

(๑) กากวก ?

(๒) ซ้อง รวมกัน

(๓) หลายซอ หลายซ่อ,หลายยอก,

(๔) ชุมชัน รวมกัน ตั้งรวมกัน

(๕) ยายกันปัก ปักเรียงรายกระจายกันไป,

(๖) ปันตีนเมือฟ้า เอาปลายโคนปักลงดิน ยอดชี้ฟ้า (ที่เขียนยกข้อความมานี้ไม่แน่ใจว่ากากาก ไม่ทราบว่าแปลว่าอะไรกันแน่

ขณะที่ทหารเข้าไปนั้น เป็นเวลากลางวัน ทหารชาวนครเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก ต่างพากันเที่ยวค้นหาเอาข้าวของกันอยู่ เสียงพูดจากันดังลั่นไปหมด ผลหมากรากไม้ ต้นพร้าว, ต้นตาล, โค่นล้มลงระเนระนาด หมู, เป็ด, ไก่ ไม่มีเจ้าของจับมาฆ่าแกงกินกันวุ่นวายไปหมด

นครราชสีมาเคยเจริญรุ่งเรืองมาได้กลับกลายเป็นเมืองร้างไป เคยคับคั่งด้วยผู้คนก็ปราศจากผู้คนที่เป็นเจ้าของบ้าน จะไปทางไหนก็เห็นแต่ทหารชาวเวียงจันทน์ทั้งนั้น ข้าวของที่เขาซุกซ่อนกันไว้ ก็พากันเที่ยวค้นหาเก็บเอาไปหมด

- พวกชาวจีนเจ้าของร้านขายของต่างร้องไห้วิ่งกันไปมาตลอดทั้งวัน เพื่อขนเอาข้าวของไปส่งครอบครัวที่ถูกกวาดต้อนไป พอกลับมาถึงบ้านร้านรวงถูกค้น ถูกรื้อ และกำลังพังเข้าเปขนเอาข้าวของก็มีไม่น้อย ร้านค้า ข้าวของแตกเสียหายกระจุยกระจาย

พวกสาว, ไทย, มอญ เป็นจำนวนมาก ต่างคนต่างก็ถูกเขมรโจงกระเบนชิ้นล่อนจ้อนถึงกันกันทุกคน พากันขนเอาข้าวและเกลือไปส่งผู้คนครอบครัวที่ถูกกวาดต้อนไปตลอดทั้งวันมิได้หยุดเลย

หมายเหตุ ความเดิม สาวมอญพร้อมสาวไทยเป็นหมู่ เขาก็เหน็บเคี่ยวจ้อนจำกันหู คน

เหน็บเคี่ยว ถูกเขมร

จำกัน บีบเป็นเกลียวคลึงกันคนแบบล่อนจ้อนอย่างทะมัดทะแมง

พระยาไกรกลับมากราบทูลเจ้าอนุเวียงจันทน์

ขณะนั้น พระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ก็ได้กลับคืนมากราบทูลเจ้าอนุเวียงจันทน์อีกครั้งหนึ่ง ยังจับตัวพระยาพรหมภักดีมันไม่ได้ มันหลบตัวไปแอบซ่อนอยู่ที่แซงหลวง(๑)ที่ไหนไม่ทราบ มันได้ปล่อยให้บ่าวไพร่ของมันอยู่กันตามลำพัง หลบหนีเอาตัวรอดเพียงคนเดียว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มากราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ ถ้าจะจับเป็นนั้นรู้สึกจะยากอยู่สักหน่อย ถ้าหากจะจับตายแล้วคงจะจับได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อพระยาไกรกราบทูลเช่นนั้นแล้ว เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงตรัสถามว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เราขอทราบรายละเอียด พระยาไกรก็กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบทุกประการ เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงตรัสต่อไปว่า ท่านจงพยายามจับเป็นมาให้ได้ เพราะว่าพระยาพรหมภักดีมันนั้น มีทรัพย์สมบัติอยู่มากและมีเรื่องราวอีกหลายอย่างซึ่งเราอยากจะรู้ เมื่อจับมันมาได้แล้ว เราจะลงโทษเฆี่ยนตีไต่ถามเรื่องราวของมันทุกอย่างด้วยตัวเราเอง

ขณะนั้นพระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน เมื่อกราบทูลเช่นนั้นแล้ว ก็ได้กราบถวายบังคมลาพระเจ้าอนุเวียงจันทน์เดินทางกลับเมืองภูขันอีก เพราะเกรงว่าที่เขาบอกไปนั้นอาจจะโกหกหลอกลวงก็ได้ ครานี้จึงพยายามไปแอบซ่อนในที่ต่าง ๆ เพื่อคอยสืบหาจับตัวเจ้าพระยาพรหมภักดีให้ได้ พยายามแอบซ่อนดักจับอยู่เป็นเวลาหลายวันก็ไม่พบ เพราะว่าเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้นไม่ได้อยู่ในเมืองเสียแล้ว แท้ที่จริงเขาได้ปลอมแปลงตัวมาหลบซ่อนอยู่ในค่ายกับครอบครัวชาวไทยที่ถูกจับไปและคอยสำรวจจดชื่อครอบครัวชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนไปจากนครราชสีมา และเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้นได้กล่าวว่า "หากทางเวียงจันทน์ให้สัญญายกครอบครัวชาวไทยออกเดินทางไปเมื่อใดแล้ว ตนเองก็จะให้สัญญาแก่ครอบครัวชาวไทยให้พร้อมกันลุกขึ้นต่อสู้เหล่าศัตรูคือฝ่ายทหารลาวทันทีคอยดูฝีมือเราก็แล้วกัน"

อันเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้น ได้พยายามทุกวิถีทางที่จะแก้มือฆ่าทหารลาว มันได้วางแผนล่วงหน้าไว้มากมายสลับซับซ้อนมาก ยากที่ทหารลาวจะล่วงรู้แผนการณ์ของมันได้ ในใจของเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้น ร้อนเหมือนไฟครุกรุ่นสุมอยู่ในหัวอกตลอดเวลา มันโกรธเคืองมากที่เมืองนครราชสีมาถูกทำลายและไพร่พลก็ถูกกวาดต้อนไปจนหมดสิ้น เจ้าพระยาพรหมภักดีนั้นคิดอยู่ในใจว่า อันพระยาไกรนั้นอย่ามาคิดแข่งขอต่อกรกับเราเลย ตัวพระยาไกรเองนั้นแหละจะตายอย่างไม่ต้องสงสัย

อันตัวเราเจ้าพระยาพรหมภักดีนี้ใคร ๆ ก็รู้จัก เป็นที่เลื่องชื่อลือชาไปทั่วสี่มามณฑล ใครคนใดอย่าได้มาดูถูกดูหมิ่นอวดดีว่าตนเองเก่งกล้าสามารถเลย พระยาไกรมันคิดว่าเรายังอยู่ในเมืองภูขันโน้น ธรรมดาชาติเสือหนีเข้าป่าไปแล้ว อย่านึกเลยว่าจะตามรอยพบตัวได้ง่าย ๆ

---

(๑) แซงหลวง คำว่าแซงหลวงในที่นี้ไม่ทราบว่าแปลว่าอะไร แซงแปลว่าหญ้าก็มี ต้นไม้ก็มี หญ้าแซงเป็นหญ้าสูงเกิดตามริมแม่น้ำ หรือทุ่งหญ้า แซงหลวง ก็แปลว่าป่าแซงที่กว้างใหญ่ ก็เห็นจะได้

วังหน้ายกทัพมาสมทบเจ้าอนุเวียงจันทน์

ขณะนั้น เจ้านครจำปาศักดิ์ก็ได้ยกพลออกจากเมืองสุวรรณภูมิไปสมทบกับกองทัพของพระราชบิดาที่นครราชสีมาโดยด่วน ครั้นยกทัพถึงนครราชสีมาแล้วก็ได้พักพลอยู่ในค่ายของพระราชบิดานั้นทั้งหมด

ขณะนั้น มีจีนขายผ้าคนหนึ่ง ซึ่งไปค้าขายอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ได้ตามเสด็จเจ้าอนุเวียงจันทน์มาในกองทัพด้วย จีนคนนี้เป็นจีนโดยเชื้อชาติ, สัญชาติ ตลอดจนภาษาพูดก็เป็นจีนทุกกระเบียดนิ้ว ดังนั้นพวกชาวจีนที่ถูกกวาดต้อนมาจากนครราชสีมาและที่อื่น จึงได้มาขอพึ่งพาอาศัยจีนคนนี้ทั้งสิ้น มีคำกล่าวกันว่า "อันคนจีนนี้ไม่รู้การทำศึกสงครามเลย เอาแต่ค้าขายอย่างเดียว เห็นว่าบ้านเมืองใดเจริญก็เข้าไปพึ่งพาอาศัยเมืองนั้นอยู่" เพื่อทำการค้าขายและเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองนั้น"

สินค้าของคนจีนนั้นมีทุกอย่าง ไม่ต้องของอ้อใครเลย พวกเขาจึงได้รวบรวมเงินทองได้ ๑ หาบ แล้วนำเงินจำนวนนั้นมาให้จีนขายผ้า เพื่อนำไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์และทูลขอช้างจากพระองค์เพื่อนำไปขนข้าวของครอบครัวชาวจีนขึ้นไปนครเวียงจันทน์ และพวกเขาบอกว่า ถ้าอยู่นานไปจะลำบากในการหาที่อยู่อาศัย ต้องรีบไปกันเพื่อจะได้รีบไปจัดหาที่ทำมาหากิน ทำไร่ ทำสวนกันต่อไป

ขณะนั้น จีนขายผ้าจึงรับอาสานำเงินที่เขารวบรวมมาให้นั้น ไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นจีนขายผ้านำเงินไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์แล้ว พระองค์ก็ทรงยินดีและทรงรับทราบทุกประการ พระองค์จึงทรงรับสั่งให้หัวหยวก (๑) เมืองนครนำช้าง ๔๐๐ เชือก (สี่ร้อยเชือก) พร้อมด้วยควาญช้างรีบไปขนเอาข้าวของครอบครัวชาวจีนขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยด่วน และให้พวกเองตามไปส่งครอบครัวจนถึงปากช่องสามหมื่น เมื่อส่งครอบครัวถึงที่นั้นแล้ว ทุกคนที่ตามส่งจงกลับคืนมาที่นี่อีก อย่าได้พากันไปค้างอยู่ที่นั่นเสียเลย

ขณะนั้น เจ้าเมืองนครจึงได้จัดเอาบ่าวไพร่ของตนกับช้างอีก ๔๐๐ เชือก พร้อมด้วยควาญช้างประจำช้างทุกเชือก แล้วสั่งให้ชาวจีนขนเอาข้าวของและครอบครัวขึ้นบรรทุกบนหลังช้าง เมื่อเสร็จแล้วก็ให้ขบวนช้างรีบออกเดินทางทันที

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงรับสั่งให้พวกชาวจีนออกเดินทางไปนครเวียงจันทน์แล้วพระองค์จึงทรงรับสั่งให้พวกทหารรับใช้ไปเชิญครอบครัวชาวไทยและอื่น ๆ ทั้งหมดรีบเตรียมข้าวของออกเดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยด่วน ถ้าขืนอยู่ช้าจะไม่ทันเวลาฤดูกาลทำไร่ ทำนากัน

---

(๑) หัวหยวก เข้าใจว่าจะเป็นตำแหน่งแม่ทัพคนหนึ่ง ที่เป็นหัวหน้าคนที่สำคัญเกี่ยวแก่การจัดขบวนช้าง

เมื่อพวกทหารรับใช้ได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็ได้พากันออกจากค่ายของตน รีบไปบอกครอบครัวซึ่งกวาดต้อนมาที่แคมมูนเก้งโดยเร็ว

เมื่อไปถึงแคมมูนเก้ง ก็ได้เห็นครอบครัวที่กวาดต้อนมา กระจายกันอยู่ปป็นหมู่ ๆ แต่ละหมู่จัด ล้อ และเกวียนจอดเรียงรายติดต่อกันไปเป็นรูปโค้งวงกลม เพื่อระวังภัย มองไปไกลสุดลูกตา ภายในวงล้อมนั้น มีครอบครัวที่กวาดต้อนมาเข้าไปอยู่กันเต็ม อยู่กันอย่างแออัดเหมือนกันทุก ๆ หมู่

พวกทหารรับใช้จึงบอกครอบครัวไทยและมอญทั้งหมดให้พากันเตรียมข้าวของออกเดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยเร็วที่สุด พวกครอบครัวชาวไทยได้ยินดังนั้น จึงขอผลัดไปว่า ขออีกสักหลายวัน เวลานี้ยังไม่พร้อม เพราะว่าล้อ, เกวียนที่จะบรรทุกข้าวของก็ชำรุดเสียหายเป็นจำนวนมาก ต้องซ่อมอีกหลายวันจึงจะเสร็จ ทั้งเสบียงอาหารก็รอยหรอลงทุกที ถ้ารีบไปในขณะนี้ ล้อ, เกวียนที่จะบรรทุกข้าวของก็จะไม่เพียงพอทั้งเสบียงอาหารก็จะขาดลงภายในไม่กี่วัน จะได้รับความลำบากไปตาม ๆ กัน ดังนั้นจึงขอผลัดผ่อนการเดินทางไว้ก่อนชั่วเวลาพอสมควร พวกทหารรับใช้ก็พากันเชื่อคำโกหกนั้นจึงได้พากันกลับไปกราบทูลเจ้าอนุเวียงจันทน์ให้ทรงทราบ พร้อมทั้งเล่าเหตุการณ์ถวายให้ทรงทราบทุกอย่าง

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบเช่นนั้น พระองค์ก็มิได้ทรงยินยอม วันหลังจึงทรงรับสั่งให้พวกทหารรับใช้กลับไปบอกอีกว่า ให้รีบออกเดินทางจะช้าอยู่ไม่ได้

ฝ่ายครอบครัวชาวไทยได้ยินทหารรับใช้กล่าวเช่นนั้น ก็พากันโกรธเคืองเป็นอันมาก จึงกล่าวคำยรุสวาทไปต่าง ๆ นานา พร้อมทั้งกล่าวด้วยถ้อยคำอันแข็งกล้าขัดขืนว่า "เพราะเหตุใดจึงบาจัดแล้วจัดอีก บอกแล้วบอกอีก บอกซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ได้ บอกว่าขอผลัดอีกสัก ๒ – ๓ วัน จะได้เตรียมข้าวของทัน เวลานี้ยังไม่พร้อมเลย"

ขณะนั้นพวกทหารรับใช้ที่เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงส่งไป บางพวกก็ได้ฉวยโอกาสเป็นโจรผู้ร้าย เข้าปล้นครอบครัวไทย จับเอาพวกคนที่กวาดต้อนมาทั้งลูกทั้งลูกเมีย พร้อมทั้งปล้นเอาข้าวของหลบซ่อนหนีไปเป็นจำนวนมาก

พวกชาวไทยก็ได้ไปร้องเรียนพวกเจ้านายลาวที่มานั้นให้ทราบเรื่องว่า เวลานี้ได้เกิดมีพวกโจรผู้ร้ายฉวยโอกาสมาปล้นสดมภ์ลักเอาข้าวของพวกข้าไปเป็นอันมาก

ขณะนั้นพวกนายทหารลาวได้ฟังคำชาวไทยกล่าวฟ้องเช่นนั้น จึงกล่าวตอบกระแทกไปด้วยถ้อยคำอันแข็งกล้าว่า พวกเองจำหน้าคนร้ายได้ไหม ถ้าจำได้ให้จับเอามา พวกเราจะตัดศีรษะฆ่าให้ตายเดี๋ยวนี้ เพราะพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งกำชับไว้อย่างเด็ดขาดว่า ใครจะมากล้ำกลายล่วงเกิน, ลักขโมย, ทำร้าย พวกชาวครัวที่กวาดต้อนมาไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าพวกเองรู้ตัวให้บอกมาเดี๋ยวนี้

ทันใดนั้น พวกชาวไทยจึงบอกไปอย่างมีเลศนัยว่า เดี๋ยวพวกข้าจะบอกให้อีกไม่นาน พวกท่านจะได้รู้จักตัวผู้ร้ายอย่างแน่นอน ว่าแล้วพวกชาวไทยก็พร้อมกันจับอาวุธเข้าฟาดฟันพวกนายทหารลาวซึ่งอยู่นั้นตายเกลื่อนกลาด พร้อมทั้งบอกว่าพวกมึงนี่แหละคือตัวโจรผู้ร้าย ไม่ใช่ใครอื่น

เมื่อพวกชาวไทยฆ่าทหารรับใช้ตายทั้งหมดแล้ว จึงได้จัดกันไปเฝ้าเจ้าอนุเวียงจันทน์ที่ค่ายพัก พร้อมทั้งโกหกกราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ หลายอย่างที่เกิดขึ้นให้พระเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบ

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงสดับคำโกหกที่พวกชาวไทยกราบทูลเช่นนั้น พระองค์ก็ทรงเชื่อว่าเป็นจริง จึงตรัสไปว่า เอาเถอะ ถ้าใครบังอาจล่วงเกินทำร้ายชาวครัวเกินกว่าเหตุแล้ว เรียกว่าทำผิดคำสั่งของเราอย่างมหันต์ ให้พวกเองตัดคอฆ่ามันเสีย อย่างได้เอาไว้

เมื่อชาวไทยทูลรายงานเท็จให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบเช่นนั้นแล้ว ก็รีบกลับคืนไปค่ายพักของตน ครั้นไปถึงค่ายพักแล้ว พวกชาวไทยก็รีบไปบอกพวกของตนทุกคนให้เตรียมพร้อมและสั่งให้บางพวกรีบขึ้นม้าวิ่งไปบอกข่าวกันให้รู้ ให้ทุกคนเตรียมอาวุธไว้ให้พร้อม [illegible] ตลอดทั้งวันทั้งคืนพวกชาวไทยวิ่งบอกกันเป็นโกลาหลไม่ได้หลับนอนกันเลย และทำเป็นกลลวงว่าไปบอกครัวไทยให้รีบเตรียมตัวออกเดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยเร็ว ทำให้พวกทหารลาวเชื่อว่าเป็นจริง การที่ชาวไทยขี่ม้าวิ่งกลับไปกลับมานั้นมิใช่เรื่องอื่น คือคนไทยไปบอกข่าวกันให้รู้ว่าจะลุกขึ้นต่อสู้กับศัตรูเมื่อไรนั้นเอง เมื่อชาวไทยบอกข่าวกันทั่วถึงหมดแล้ว ต่างก็พากันเตรียมอาวุธไว้พร้อมทุกหมู่ คอยเวลาที่จะทำการต่อสู้เท่านั้นเอง

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงทรงรับสั่งให้พวกทหารลาวทั้งหมดออกจากจากค่ายไปควบคุมคนไทยและครอบครัวที่กวาดต้อนมาทั้งหมดขึ้นไปเวียงจันทน์โดยรีบด่วน

เมื่อพวกทหารลาวได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็รีบพากันออกจากค่ายไป ครั้นไปถึงครอบครัวชาวไทยแล้ว ก็ได้ป่าวประกาศให้ครอบครัวทั้งหมดที่กวาดต้อนมา เตรียมตัวออกเดินทางไปนครเวียงจันทน์โดยเร็ว

ขณะนั้นเองครอบครัวไทยทั้งหมดได้รับสัญญาณให้พร้อมกันลุกขึ้นจับอาวุธเข้าฟาดฟันทหารลาวทันทีอย่างไม่รู้ตัว พวกทหารลาวถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมาก ที่เหลือก็วิ่งหนีเอาตัวรอดรีบกลับคืนไปกราบทูลถวายรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงทราบโดยเร็วว่า บัดนี้ครอบครัวชาวไทยที่กวาดต้อนมาทั้งหมด พากันแข็งข้อขัดขืนต่างลุกขึ้นต่อสู้เป็นศัตรูต่อเราทั่วทุกแห่ง เขาไล่แทงไล่ฟันลาวเราตายเป็นอันมาก นายทหารที่ส่งไปเขาไล่แทงไล่ฟันตายเกือบหมด มีหนีเอาตัวรอดมาได้ไม่กี่คน พระพุทธเจ้าข้า

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นทรงรับทราบเช่นนั้นแล้ว จึงทรงรีบส่งทหารไปเป็นจำนวนมาก และทรงรับสั่งว่า ให้พวกเองทั้งหลายรีบไปควบคุมครอบครัวไทยทั้งหมดที่กวาดต้อนมาขึ้นไปเวียงจันทน์โดยด่วนที่สุด ถ้าใครแข็งข้อขัดขืนให้ตัดหัวเสียอย่างได้ปล่อยไว้ เพราะพวกคนไทยนี้ร้ายกาจนัก ไว้ใจไม่ได้ พวกมันบังอาจกล้าขัดขืนคำสั่งของเรา และยังบังอาจมาต่อสู้กับเราได้

ฉะนั้น เจ้านครจำปาศักดิ์พร้อมด้วยเหล่าทหาร เมื่อได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว จึงนำทหารพร้อมด้วยอาวุธหลั่งไหลออกจากค่ายไปกันเป็นจำนวนมากโดยมิได้รอช้า

เมื่อพวกครอบครัวชาวไทยทุกหมู่หมวดล้อมมาได้ทราบข่าวเข้า ต่างพากันเตรียมพร้อมรอเวลา พอรู้ว่าพวกทหารลาวยกพลมาเท่านั้น เขาก็จัดกันเป็นปีกซ้ายปีกขวาล้อมไว้ทุกด้าน ทั้งหญิง,ชายกระจายกันไปเป็นหมู่ ๆ ถืออาวุธ ฆ้อน,หอก,ดาบ,ง้าว,ทวน,ปืน ครบมือทุกคน วิ่งติดตอกันไปมาตั้งแต่ค่ายแดงมูนเด่งถึงด่านดอมคบ ทุกคนพร้อมเพรียงกันอย่างยิ่ง

หน่วยกลางนั้น ครอบครัวชาวไทยก็วางแนวป้องกันติดต่อกันไปตั้งแต่บ้านส้มฮุงถึงฮองอู่ตลอดจนถึงบ้านโคกพระยา

ทางใต้ตั้งแต่เมืองแปะตลอดถึงเมืองปักซึ่งเป็นเมืองปลายด่าน เขาก็พากันเตรียมพร้อมหมดทุกแห่งหน

ฉะนั้นเองเจ้านครจำปาศักดิ์จึงทรงนำทหารเข้าตีฝ่าวงล้อมของไทยออกไปทุกด้าน พวกครอบครัวชาวไทยพร้อมทั้งหญิงชายต่างก็เข้าโอบล้อม พัน,แทงทหารลาวอย่างไม่หวาดกลัว การต่อสู้กันแบบตะลุมบอนเป็นไปอย่างดุเดือดที่สุด เสียงปืนยิงต่อสู้กันดังสนั่นหวั่นไหว ควันดินปืนและเปลวเพลิงกลบยอดไม้อยู่ตลอดเวลา ทหารลาวถูกฆ่าตายในคราวนี้มากมายตายเกลื่อนกลาดล้มทับกันระเนระนาดเหมือนขอนไม้ในไร่เช่นเดียวกัน การสู้รบบนลานทุ่งกว้างมูนเด่งในฤดูเดือนห้าแดดร้อนจัดเป็นไปอย่างนองเลือด ต่างฝ่ายต่างก็ไม่มีใครถอย ครอบครัวชาวไทยก็ตายไม่น้อยเช่นเดียวกัน การสู้รบตั้งแต่กลางคืนจนถึงเกือบเที่ยงวันใหม่ พวกทหารลาวต้านทานไม่ไหวต้องล่าถอย ครอบครัวไทยก็ตามไล่ตีทหารลาวอย่างไม่หยุดยั้ง ทั้งฟันทั้งแทงตามฆ่าทหารลาวอย่างไม่ลดละ ทหารลาวล้มตายเต็มทุ่งกว้าง บางคนถูกแทง ถูกฟันยังไม่ตาย เสียงร้องครวญครางเหมือนเสียงควายร้องก้องทุ่งอยู่ทั่วไป

พวกทหารนครเวียงจันทน์และพวกทหารเมืองนครแตกพ่ายหนีไป เพราะไม่อาจจะสู้กับข้าศึกต่อไปได้ ชาวไทยตามฆ่าทหารลาวตายเกลื่อนทุ่ง เหตุว่าพวกทหารลาวหิวข้าวกระหายน้ำ เหนื่อยอ่อน ระโหยโรยแรงไปตาม ๆ กัน จึงหมดกำลังวิ่งหนีไม่ทัน พวกชาวไทยขี่ม้าวิ่งไล่ตามฆ่าทหารลาวเต็มทุ่งมูนเด่งไปหมด ทหารลาวแตกพ่ายแหกค่ายหนีอย่างไม่เป็นขบวน บางคนเห็นน้ำวิ่งเข้าหาถูกฆ่าตายในหนองน้ำก็มีไม่น้อย

ฉะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงโกรธเคืองเป็นอันมาก พระองค์จึงทรงจัดไพร่พลที่เหลือรีบเดินทางกลับขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยด่วน ให้ทหารลาวพวกหนึ่งไปตั้งทัพคอยรับข้าศึกอยู่ที่หนองบัวลำภู เพราะเห็นว่าครอบครัวชาวไทยนี้รายกาจมาก ยากที่จะเอาชนะ ในที่นั้นได้ และพระองค์ทรงรับสั่งให้เจ้าเมืองนครรีบนำทหารอีกพวกหนึ่งกลับไปเมืองนครก่อนโดยรีบด่วน เมื่อกลับไปถึงเมืองนครแล้ว ให้รีบนำไพร่พลครอบครัวทั้งหมดในเขตเมืองนครข้างมแม่น้ำโขงไปเสียจะรอช้าอยู่ไม่ได้ และให้ไปตั้งค่ายป้องกันข้าศึกอยู่ที่ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คอยระวังข้าศึกที่จะยกข้างมไปอย่างเข้มแข็ง

เมื่อเจ้าเมืองนครได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็ได้นำพลขึ้นช้างออกเดินทางอย่างเร่งรีบในเวลาค่ำคืน เพราะกลัวว่าข้าศึกจะไปดักซุ่มโจมตีในระหว่างทาง

ฝ่ายชาวไทยเมื่อได้ทราบข่าวว่าเจ้าเมืองนครออกเดินทางในเวลาค่ำคืนก็ได้ขี่ม้าไล่ตามหลัง เจ้านครได้นำกำลังสู้พลาง ถอยพลาง ตั้งแต่ออกจากนครราชสีมาไปจนถึงเขตบ้านมะลุ ก็ไปพบชาวไทยอีกพวกหนึ่งคอยดักซุ่มอยู่ที่โพนหันบา เจ้านครได้นำทหารตีฝ่าวงล้อมออกไปได้ ชาวไทยไล่ตามตีไปจนถึงทุ่งเชียงได เขตเมืองพิมาย เจ้านครเร่งพลออกเดินทางอย่างไม่หยุดยั้ง คอยระวังข้าศึกอยู่ตลอดเวลา ไปกันอย่างเร่งรีบไม่ได้หลับได้นอนตลอดคืนยันรุ่ง จึงเลยด่านเมืองพิมาย เจ้านครนำทหารออกเดินทางตลอดวันตลอดคืนจนไปถึงเมืองนครซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตน

เมื่อไปถึงเมืองนครแล้ว จึงได้ให้มาใช้ออกไปเที่ยวประกาศให้ประชาชนพลเมืองได้ทราบทั่วกันว่า ทุกครอบครัวอย่างได้รอช้า ให้พากันข้ามโขงไปให้หมด ไม่ว่าจะเป็นลูกเด็กเล็กแดงจงรีบจัดแจงข้ามแม่น้ำโขงไปพร้อมกันให้หมดสิ้นโดยเร็วที่สุด เพราะกลัวว่าข้าศึกชาวไทยจะติดตามมาในเวลาอันใกล้นี้ พอเรารู้ตัวข้าศึกก็จะมาเต็มบ้านเต็มเมืองหมดแล้ว เนื่องจากว่าพวกเราไปตีบ้านเมืองเขา กวาดต้อนเอาผู้คนของเขามา พวกเรากลัวกันเป็นอย่างมาก กลัวว่าข้าศึกจะติดตามมาตีพวกเราอีกในไม่ช้า ข้าศึกที่จะยกตามมานั้นก็จะมาจากนครราชสีมานั่นเอง ถ้าข้าศึกจากนครราชสีมาติดตามมาจริง ๆ แล้ว พวกเราก็ไม่สามารถจะต่อสู้กับเขาได้ เพราะมีมากเหลือกำลัง มากันตั้งแต่ศรีสะเกษตลอดจนถึงสระบุรีฟากภูเขาด้านโน้น เวลานี้เขามารวมอยู่ที่นครราชสีมาเต็มไปหมดแล้ว

เมื่อเจ้าเมืองนครได้ให้มาใช้ไปป่าวประกาศให้ประชาชนได้ทราบทั่วกันแล้ว พวกประชาชนก็มารวมกันที่ในเมือง เมื่อพร้อมแล้วเจ้าเมืองนครก็ได้นำเอาครอบครัวทั้งหมดข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่ฝั่งครงข้าม และให้ครอบครัวแยกย้ายไปอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ริมฝั่งโขง

เมื่อเจ้านครได้นำครอบครัวข้ามฟากไปหมดแล้ว ก็ได้ให้สร้างเมืองขึ้นใหม่ที่ท่าแขก แบบแปลนแผนผังในการสร้างเมืองถือเอาแบบแปลนการสร้างนครเวียงจันทน์เป็นหลัก กว้างยาวประมาณ ๓๐๐ กว่าวา (สามร้อยกว่าวา) ล้อมด้วยเสาไม้แก่นกลมสูงประมาณ ๗ ศอก (เจ็ดศอก) เสาไม้แต่ละต้นวัดโดยรอบใหญ่ประมาณ ๔กำมือ (เทียบกับเสาเรือนหน้า ๕ นิ้วฟุตปัจจุบัน)

เจ้าอนุเวียงจันทน์ถอยทัพ

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงส่งเจ้าเมืองนครกลับแล้ว พระองค์จึงทรงยกกองทัพกลับนครเวียงจันทน์โดยด่วนเช่นกัน ได้เสด็จเดินทางจากนครราชสีมาอย่างรีบร้อน ครั้นกลับถึงหนองบัวลำภูจึงได้ทรงตั้งทัพอยู่ที่นั่น ได้สร้างค่ายไว้ป้องกันข้าศึกอย่างมั่นคง ปักเสาเป็นกำแพงล้อมรอบอย่างแน่นหนา ให้ทหารทั้งหมดเข้าไปอยู่ในค่ายนั้น

ฝ่ายพวกกองช้างที่ตามส่งครอบครัวชาวลาว เมื่อส่งถึงปากช่องสามหมื่นแล้ว กองช้างก็พากันเดินทางกลับคืนนครราชสีมาอีก เพราะไม่ทราบว่าข้าศึกกองทัพของคนแตกหายไปแล้ว ต่างก็นึกว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์ยังคงทรงมีอำนาจอยู่ที่นครราชสีมาอย่างเดิม ทั้งไม่รู้ชาวเราว่าเลยว่า

เจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จหนีจากนครราชสีมาไปแล้ว พวกกองช้างจึงพากันเดินทางกลับนครราชสีมาด้วยความยินดีว่าตนเองมีชัยชนะแล้ว เดินทางกลับช้า ๆ หยอกล้อกันมาตามทางอย่างสนุกสนาน ไม่รู้เหตุการณ์และข่าวคราวที่เกิดขึ้นสักอย่างเลย

ครั้นเดินทางมาถึงกรอบครัวชาวไทยในระหว่างทาง พวกชาวไทยจึงถามพวกกองช้างว่า พวกท่านมาจากไหน ดูหน้าตาเป็นชาวนครเวียงจันทน์โดยแท้

ขณะนั้นพวกกองช้างจึงตอบชาวไทยไปด้วยใจจริงว่า พวกข้าพเจ้าเป็นชาวเวียงจันทน์โดยแท้ ครั้นพวกชาวไทยได้ยินดังนั้น ก็พร้อมกันเข้าโอบล้อมพวกกองช้างไว้ทุกด้าน ใช้หอกง้าวแทงคนบนหลังช้างตกลงมากลิ้งเกลือนอยู่ไปมาแล้วเอามีดเข้าฟาดฟันห้ำหั่นจนตาย พวกผู้คนบนหลังช้างได้เห็นดังนั้น ก็พากันกระโดดลงจากหลังช้างวิ่งหนีเอาตัวรอด หนีไปได้ไม่กี่คน ส่วนพวกควาญช้างถูกฆ่าตายจนหมดสิ้น ชาวไทยก็พากันรีบเอาช้างทั้งหมดไปประมาณ ๔๐๐ เชือก

หมื่นภักดีนำเรื่องกราบทูลเจ้ากรุงบางกอก

ขณะนั้นหมื่นภักดีหัวหน้ากองสักซึ่งเจ้าอนุเวียงจันทน์เคยไว้ชีวิต เมื่อเห็นว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์ถูกข้าศึกตีแตกแล้ว ก็ได้หลบหนีเจ้าอนุเวียงจันทน์เดินทางไปกรุงบางกอก เพื่อนำเรื่องราวไปกราบทูลให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบ เมื่อไปถึงก็ได้เข้าเฝ้าเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดถวายให้พระองค์ทรงทราบทุกประการ

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงบางกอก เมื่อได้ทรงทราบเรื่องราวเช่นนั้นแล้ว พระองค์ทรงเศร้าโศกเสียพระทัยเป็นอันมาก จึงตรัสกับหมื่นภักดีว่า ท่านจะรับอาสาเป็นผู้ไปแก้ไขเหตุการณ์คราวนี้แทนเราได้ไหม เพราะเวลานี้ทางบางกอกของเราก็มีเรื่องยุ่งยากอยู่หลายอย่าง ทั้งโรคภัยไข้เจ็บก็กำลังเบียดเบียนประชาชนกันอยู่ทานพอจะมีทางไปตีเอาบ้านเมืองกลับคืนมาได้หรือไม่ ถ้าท่านรับอาสาเราได้ เราก็จะมอบอำนาจสิทธิ์ขาดให้แก่ท่านทุกประการ

ขณะนั้นหมื่นภักดีซึ่งเป็นคนฉลาดจึงกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้ายินดีรับใช้บ้านเมืองทุกอย่าง จะไม่ให้เคือดร้อนพระองค์เลย พร้อมที่จะพลีชีวิตเพื่อพระองค์และชาติบ้านเมืองอย่างสุดความสามารถ

เมื่อพระเจ้ากรุงบางกอกได้ทรงสดับคำของหมื่นภักดีกราบทูลรับอาสาเช่นนั้น พระองค์ทรงชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพระราชทานไพร่พลตามแต่จะเลือกเอาในขณะเดียวกันนั้นก็ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้หนองชายพระยาขันภาวดีเป็นพระยาเชียงสา ขอให้ทั้งสองเป็นแม่ทัพไปตีเวียงจันทน์กลับคืน ถ้าสำเร็จก็จะเป็นผลดีแก่ชาติบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง

และพระองค์ก็ทรงรับสั่งให้พระราชสุริยวงศ์พร้อมด้วยพระยานรินทร์ เป็นแม่ทัพร่วมไปด้วย และทรงรับสั่งให้ทั้ง ๔ ท่านไปปราบข้าศึกให้ราบคาบอย่างได้ไว้หน้า

ฝ่ายเจ้าพระยาพรหมภักดีนั้น เวลานี้บ้านเมืองอยู่ในระหว่างบ้านแตกสาแหรกขาด จึงให้อยู่นครราชสีมาไปก่อน เพื่อจะได้ปกครองบำรุงขวัญชาวเมืองและปรับปรุงบ้านเมืองให้คืนสู่สภาพเดิม ให้พวกท่านทั้ง ๔ คน พากันไปกวาดต้อนเอาครอบครัวเก่าของเราทั้งลาวไทยกวาดต้อนคืนมาให้หมด

สี่พระยาไทยไปปราบศึก

เมื่อพระยาทั้ง ๔ รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็ได้พร้อมกันรวบรวมไพร่พลคลอดทั้งวันทั้งคืน พลโยธาถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารมากันมิได้ขาดเหมือนสายน้ำเช่นเดียวกัน พวกหมอโหรหอมหาย ฤกษ์ก็ได้ทำนายว่า เดือน ๕ ข้างขึ้นอย่างนี้ ฤกษ์ดี จะทำการรบก็สมประสงค์ทุกประการ จะชนะข้าศึกศัตรูได้อย่างง่ายดาย เพราะเหตุว่า ชัยภูมิเข้าทับทวารทั้ง ๔

เวลานั้นพระยาไกรเจ้าเมืองภูขัน ก็กลับมานครราชสีมาอีก เพื่อมากราบทูลเรื่องราวให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบ ครั้นมาถึงกลางทาง ก็ได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์แตกพ่ายกลับไปเสียแล้ว จึงได้นำไพร่พลของตนหักลงไปทางใต้ นำเรื่องไปกราบทูลเจ้านครจำปาศักดิ์และแจ้งความเหตุต่าง ๆ นานาถวายให้เจ้านครจำปาศักดิ์ทรงทราบ

เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ได้ทรงสดับคำของพระยาไกรกราบทูลเช่นนั้นแล้ว พระองค์รู้สึกทรงรู้สึกแปลกพระทัยเป็นอันมาก จึงทรงรับสั่งให้จับพระยาไกรแล้วประหารชีวิตเสีย พร้อมทั้งให้ตัดเอาศีรษะไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์ และนำเรื่องราวต่าง ๆ ของพระยาไกรไปกราบทูลให้เจ้าอนุทรงทราบด้วย

ฝ่ายไทยคือพระยาขัติยวงศาสงคราม,พระยาเชียงสา,พระราชสุรินทร์และพระยานรินทร์ทั้ง ๔ คนเป็นแม่ทัพที่สำคัญ เมื่อได้ฤกษ์ตามเกณฑ์ที่หมอโหรทำนายไว้แล้ว ก็ได้นำทหาร ๓,๐๐๐ คนเศษออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังหนองบัวลำภูทันที ส่วนทหารนอกนี้จะไปเกณฑ์เอาข้างหน้า ออกเดินทางจากกรุงบางกอกอย่างรีบด่วน ไปกันทั้งวันทั้งคืน เมื่อเลยเขตนครราชสีมาไปแล้ว ก็ได้ไปพบชาวเวียงจันทน์ที่แตกพ่ายจากค่ายแก่งมูนเก่ง กำลังเดินทางกลับ พวกชาวเวียงจันทน์เห็นทหารไทยตามมาเข้าใจว่าเป็นพวกเดียวกัน ก็มิได้สงสัยจึงเดินทางไปกันตามธรรมดา ทหารลาวถูกทหารฝ่ายไทยของพระยาขัติยวงศาฆ่าตายตามรายทางเป็นจำนวนมาก

ขณะนั้นพระยาขัติยวงศาแม่ทัพใหม่ของไทย เมื่อเดินทางไปก็ได้รวบรวมเอาครอบครัวไทยเข้าสมทบกองทัพของตนอีกเป็นจำนวนมาก เดินทางต่อไปโดยลำดับจนถึงค่ายลาวที่หนองบัวลำภู จึงได้นำทหารเข้าโอบล้อมทหารลาวไว้ถึงเจ็ดชั้น ดังนั้นการสู้รบระหว่างไทยกับลาวจึงเป็นไปอย่างนองเลือด ครอบครัวชาวไทยที่ลาวกวาดต้อนไปก็ช่วยทหารไทยสู้รบด้วย ทหารนครเวียงจันทน์ก็ไม่สามารถจะต้านทานข้าศึกได้ จึงต้องแตกพ่ายหนีไป พวกทหารไทยจึงเข้ากวาดต้อนเอาครอบครัวชาวไทยและทหารลาวที่เหลืออยู่ในค่ายกลับคืนบางกอกอีก และทหารไทยก็เข้าอยู่ในค่ายแทนทหารลาวอีกต่อไป

พวกทหารชาวเวียงจันทน์ก็กลับมาสู้รบกับทหารไทยอีก ครั้งนี้เจ้านครจำปาศักดิ์เป็นแม่ทัพยกขึ้นมาเข้าตีค่ายวางล้อมทหารไทยอย่างไม่หยุดยั้ง พระองค์เข้าต่อสู้กับพระยาเชียงสาแม่ทัพฝ่ายไทยอย่างสามารถถึงสองเข้าต่อสู้กันอย่างไม่มีใครถอย การสู้รบระหว่างพระยาเชียงสากับเจ้านครจำปาศักดิ์ไปนั้นไปแบบตะลุมบอนสู้กันจนไปตกตลุมโกลน เจ้านครจำปาศักดิ์ใช้ดาบเข้าฟาดฟันพระยาเชียงสาอย่างไม่กลัวเกรง พระยาเชียงสาถูกฟันต้องขับม้าล่าถอย ทหารทั้งสองฝ่ายตายกันเป็นจำนวนมาก ต่างฝ่ายต่างก็ล่าถอยจากกันไปคนละทาง

ฝ่ายทหารไทยเมื่อล่าถอยก็ได้กวาดต้อนเอาครอบครัวชาวไทยและลาวกลับคืนไปอีกจนหมดตั้งแต่หนองหารตลอดถึงวังยาง, ยางพร้าว, ท่าช้างแป้ง, ยาชาว, พันนา, บ้านไผ่ กวาดต้อนไปจนหมดสิ้น

ครอบครัวชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนไป ต่างพากันร้องไห้รำพันไปว่า พวกเราถูกกวาดต้อนกลับไปกลับมาอยู่อย่างนี้ไม่รู้จักจบสิ้นเลย ถ้าเป็นอย่างนี้เรื่อยๆ ตายเสียดีกว่าจะได้สบายใจ หายห่วง หมดกรรม หมดเวรไป เบื้องต้นพวกเราก็หวังพึ่งเจ้าอนุเวียงจันทน์อย่างเต็มที่ แต่ก็หมดหวังเสียแล้ว

ถ้ารู้อย่างนี้เสียแต่ครั้งแรก พวกเราก็ทำเป็นข้าศึกช่วยไทยรบก็สบายใจไปแล้วทำไมหนอจึงต้องมาทำลายล้างผลาญบ้านเมืองกันให้วอดวายไม่รู้จักจบจักสิ้น พวกเราไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรเลย พลอยได้รับความลำบากไปด้วย ต้องมาถูกกวาดต้อนละทิ้งบ้านเรือนไปอย่างไม่รู้หน้ารู้หลัง พวกครอบครัวลาวที่ไทยกวาดต้อนกลับคืนไป ต่างก็เดินทางเนหื่อยอ่อนไปตาม ๆ กัน เจ็บป่วยตายโหงในระหว่างทางเป็นจำนวนมาก

อันครอบครัวที่เจ้าอนุเวียงจันทน์กวาดต้อนมานั้นพากันเศร้าสร้อยแค้นใจเป็นอันมาก จึงพากันเกิดเป็นศึกไปทั่วทุกแห่ง เมื่อเห็นชาวเวียงจันทน์เข้า ก็พากันไล่ฆ่าฟันอย่างไม่ไว้หน้า

ครั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงเห็นครอบครัวที่กวาดต้อนมาเกิดเป็นศึกขึ้นเช่นนั้น พระองค์ทรงกังวลพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงได้เสด็จกลับนครเวียงจันทน์โดยด่วน และได้ทรงจัดให้พวกไพร่พลเตรียมเรือมาขนเอาข้าวของออกจากนครเวียงจันทน์เพื่อไปอยู่ที่อื่นเสียโดยเร็ว และพระองค์ได้ทรงประกาศให้ประชาชนได้ทราบทั่วกันว่า "เวลานี้ได้เกิดศึกสงคราม ลุกลามทั่วไปในแผ่นลาวของเราแล้ว ศึกครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะต้านทานไว้ได้ ตัวเราเองก็จะนำเอาครอบครัวขึ้นไปภูซน เพื่อไปขอพึ่งญวนอยู่ก่อน หากเขาอนุญาตให้เราอยู่ที่นั่นได้ เราก็จะอยู่ที่นั่นต่อไป ส่วนพวกท่านทั้งหลายจงรีบเตรียมข้าวของไปกันอย่าได้รอช้า จงพากันขึ้นไปหลบซ่อนข้าศึกอยู่บนภูซนโน่นเถิด"

เจ้าอนุฯ เสด็จหนีจากเวียงจันทน์

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงทรงมีตราสาส์นไปถึงเจ้าเมืองนครที่ท่าแขก และทรงรับสั่งว่าให้เจ้าเมืองนครเกณฑ์ทหารไปปราบศึกที่นครเหมราฐโดยด่วน จะชักช้าอยู่ไม่ได้ เพราะเวลานี้นครเหมราฐก็ได้เกิดเป็นศึกขึ้นมาอีกด้านหนึ่งแล้ว ให้รีบยกพลไปปราบเสียโดยเร็ว จะล่วงเลยเดือนนี้ไปไม่ได้เป็นอันขาด การสร้างเมืองท่าแขกนั้นให้หยุดพักไว้ก่อนเหตุการณ์จะดีร้ายอย่างไรยังทราบไม่ได้

ขณะนั้นเจ้านครซึ่งกำลังควบคุมการสร้างเมืองอยู่ ครั้นได้รับแจ้งเหตุมาเช่นนั้นแล้ว ก็ได้สั่งให้หยุดพักงานก่อสร้างทั้งหมดและได้ระดมพลเพื่อไปตีเหมราฐทันที เมื่อระดมพลพร้อมแล้ว เจ้าเมืองนครก็ได้ลงเรือขึ้นไปกราบทูลเจ้าอนุฯ ที่นครเวียงจันทน์โดยด่วน ครั้นไปถึงก็ได้เห็นผู้คนกำลังชุลมุนวุ่นวายขนข้าวของลงเรือเต็มแม่น้ำโขงไปหมด ข้าวของทุกอย่างที่มีค่าหอจะขนไปกันได้ เจ้าอนุฯ ก็ทรงรับสั่งให้ขนลงเรือจนหมดสิ้น เรือทุกลำบรรทุกข้าวของและผู้คนเตียบไปหมด ข้าวของจำนวนมากซึ่งเอาไปไม่ได้ ก็พากันนำไปซุกซ่อนในที่ต่าง ๆ อีกมากหลาย เวลานั้นทั่วนครเวียงจันทน์กำลังวุ่นวายโกลาหลเป็นที่สุด ประชาชนต่างเตลิดหนีไปตาม ๆ กันทุกหัวระแหง เปรียบเหมือนไฟบรรลัยกัลป์กำลังลุกไหม้พื้นแผ่นดินเช่นเดียวกัน

เจ้าหน้าที่บางพวกก็ได้จัดเอาครอบครัวชาวนครเวียงจันทน์ขึ้นไปเมืองพวน เดินทางล่วงหน้าไปก่อนอย่างรีบร้อน

ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ เมื่อเจ้านครได้ไปกราบทูลรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบแล้ว ก็รีบลงเรือกลับเมืองนครโดยเร็วด่วน เพื่อจะนำทหารไปตีนครเหมราฐตามพระกระแสรับสั่ง

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ ก็ทรงนำครอบครัวที่เตรียมไว้ลงเรือไปเมืองนครทันที ครั้นไปถึงเมืองนครแล้ว จึงทรงส่งพลและครอบครัวขึ้นบกไปรวมกันไว้ที่ฝั่งท่าแซก และพระองค์ก็ทรงรับสั่งให้มาเร่งไปบอกชาวนครทั้งหมดที่อยู่กันกระจัดกระจายให้ทราบโดยทั่วกัน ตลอดวัน ตลอดคืนมาใช้ไม่ได้หลับนอนเลย และพระองค์ทรงรับสั่งให้กองกำลัง ที่เจ้านครเตรียมพร้อมไว้นั้นหยุดพักชะงักไว้ก่อน ให้พวกทหารทั้งหมดแยกย้ายกันกลับไปบ้านและที่พักของตน ๆ ให้รีบอนเอาข้าวของและครอบครัวหนีออกจากบ้านจากเมืองไปเสียก่อน ถ้าหากขืนอยู่ต่อไปจะลำบาก หากข้าศึกข้ามมาตีเราอีก เขาก็จะกวาดต้อนเอาไพร่พลไปหมดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และหนีไม่พ้นข้าศึกอย่างแน่นอน

เป็นอันว่าครอบครัวลาวตั้งแต่นครเวียงจันทน์จนถึงเมืองนคร ต่างพากันได้รับความเดือดร้อนไปทุกแห่งหน ผู้คนพากันแตกหนีจากบ้านเมืองคราวนี้จนหมดสิ้นเป็นประวัติการณ์

ขณะนั้นเป็นฤดูเดือน ๖ ขึ้นปีใหม่ ฝนกำลังตก ฟ้าก็กำลังคะนองแผดร้องครวญครางกระหึ่มอยู่ทั่วทุกทิศ การเดินทางออกจากบ้านเมืองไปด้วยความยากลำบาก เวลากลางวันแดดก็ร้อนจัด ประชาชนที่พลัดพรากจากบ้านเมืองไป ต่างก็พากันคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนอย่างอาลัยอาวรณ์เป็นที่สุด ไม่ว่าเฒ่าแก่และหนุ่มสาวต่างก็พากันร้องไห้ไปตามทาง เพราะคิดถึงบ้านเมืองที่ตนเคยอยู่ เคยได้รับความสุขสนุกสบาย เหล่าหญิงชายหนุ่มสาวพากันคิดถึงคราวที่เคยลงเที่ยวเล่นในเวลาค่ำคืนเดือนหงายแสนสนุกสุขสบายอย่างหาที่ใดเปรียบมิได้

แต่บัดนี้ ได้มาพลัดพรากจากบ้านเมืองไปแสนอาลัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อมองคืนข้างหลังก็เห็นแต่สวน หมอน,กล้วย,ออย อยู่เป็นกลุ่ม ๆ เคียวชะอุ่มอยู่เบื้องหลัง ทั้งมองเห็นหลังคาบ้านเรือนอยู่กันเป็นหมู่ ๆ ค่อยลับสายตาไปทีละน้อย ๆ ทุกคนคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตนอย่างที่สุด เหมือนดวงใจจะขาดหลุดลอยจากตัวไปฉะนั้นเทียว ฝูงชนได้พากันเดินทางเพื่อหนีภัยไปกันอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่อมองคืนบ้านเก่าเมืองหลังรู้สึกหมดกำลังใจ เหนื่อยใจและท้อใจเป็นยิ่งนัก นึกน้อยเนื้อต่ำใจเป็นอันมาก ด้วยพลัดพรากจากบ้านเดินทางไกล เคียวแห้งใจเพราะทางไกลแสนกันดารทั้งลำบาก ทั้งอดยากขาดน้ำและอาหารต่างเหนื่อยอ่อน เหล่าหญิงชายต่างหาบคอนข้าวของเครื่องครัวหลั่งไหลตามกันไปเป็นอันมาก ควายและช้างก็ลำบากบรรทุก ต่าง(๑) ไว้บนหลัง ขนข้าวของพระรุงพะรังเคลื่อนย้ายไปในยามร้อน หญิงชายต่างอาวรณ์ด้วยความเศร้าโศก ได้ยินเสียงนกโพระดกร้องบนปลายไม้วังเวงใจยิ่งนัก ยิ่งคิดหนักต่างร่ำไห้คิดถึงบ้านไม่ทราบว่าจะจากไปนานสักเท่าไร หอมดอกไม้

หมายเหตุ (๑) ต่าง กระเช้าใหญ่บรรทุกข้าวของบนหลังสัตว์ เช่น ช้าง, ม้า ฯลฯ มีอธิบายไว้แล้ว ในเรื่องศัพท์ต่อนต้น

(๑) (๒)
รังเหมือด ในไพร ยิ่งทำให้จิตใจคิดว้าวุ่นถึงบ้านซึ่งจะจากไปนานเป็นทวีคูณ จึงได้ร้องเรียกสั่งถึงบ้านเก่าเมืองหลังของตนว่า

๖๕๐ โอนอ่อยอยู่ดีเยอ เมืองหลวงกว้างนครศรี (๓๗) สัตนาค พระอวนเยย
อย่าได้ บังเกิดเป็นป่าไม้ (๓) (๔) เพื่อยเยอปาหนาม แด่เนอ

๖๕๐ ค่อยอยู่ดีเยอ เมืองหลวงเจ้านครศรี สัตตีโลกตร อวน์เยย
(๕)
อวนจักลาลวงล้ำ อย่าได้หมนหมอง แด่เทอญ

๖๕๒ ยามเมื่อ สุขเพิ่ง(๖)เจาบ่อย่อนสิ่ง สันใด
อยู่สบายจิตชื่นชม ประสงค์สร้าง
(๗) (๘) (๙)
นับมื้อ นอนฟังไม้ใบคอง ตางตบ ไปแล้ว
(๑๐) (๑๑)
ฝนหลังยอย ย่ำหนาชู้วัน

การเดินทางต่างก็ไปด้วยความเศร้าโศกใจ ดังข้อความต่อไปนี้

๖๕๓ แสนสาวบ่าวไห้หยุ่ง นำทาง
(๑๒) (๑๔)
คนึงภายหลังถองคึง ตายเฟือง
(๑๕)
ใจทั้งเยื่อนตามใจ คั่นคุ่ง
(๑๖)
คึดโศกเศร้า เคื่องแค้นคั่งทวง

หมายเหตุ

(๑) รัง = ดอกรัง (๒) เหมือด = ดอกเหมือด ดอกไม้ชนิดหนึ่งต้นเตี้ย ดอกสีขาวคล้ายดอกพยอม กลิ่นหอมชื่นใจมาก เริ่มมีดอกเดือน ๓ – ๖ ใบคล้ายใบชมนุน

(๓) เพื่อย = กิ่งไม้ที่ระอยู่บนดินหรือจุ่มอยู่ในน้ำ

(๕) เยื่อ = รก,ร้าง ป่ารกร้าง โดยมากเป็นป่าสาบเสือ (อีสานเรียก = เนียมช้าง)

(๗) พ่อไม้ = กิ่งไม้ที่มีใบติดค่อนข้างหนาหมายถึงกิ่งไม้เล็ก ๆ

(๖) เพิ่ง = พึ่ง, (๘) อวน = ฉัน, ข้า ถ้าเป็นกริยา แปลว่านำ เช่นอวนทาง – นำทาง

(๔) ตาง – แทน, ตาง ๆ ๔ ตูบ – กระท่อม

(๑๐) ย้อย = หยากลง,หยดลง (๑๑) ย่ำ = ทำให้เปียกชุ่ม

(๑๖) หุยฮุง = กระวนกระวายมาก, (๑๓) ถองคึง = ครึ่งตัว (๑๔) ตายเฟือง = ตายไปครึ่งหนึ่ง

(๑๕) เยื่อน = ยากลำบาก (๑๖) คั่งหวง = คับใจ, คับแค้นใจ

(๓๗) นครศรีสัตนาค = หมายถึงนครเวียงจันทน์

ฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นทรงรับสั่งให้ชาวเมืองนครและพวกชาวบ้านที่กระจัดกระจายกันอยู่ตามที่ต่าง ๆ ตลอดถึงเมืองเวียงจันทน์ให้ยกครอบครัวหนีออกจากบ้านเมืองจนหมดแล้ว พระองค์จึงพร้อมด้วยไพร่พลที่ยังเหลือค้างอยู่ ก็ทรงอำลาเมืองนครออกเดินทางตามไปข้างหลังอย่างไม่รอช้า เป็นอันว่าตั้งแต่นครเวียงจันทน์ตลอดถึงเมืองนคร ทุกหมู่บ้าน ทุกหลังคาเรือนต่างก็เงียบสงัดว่างเปล่าปราศจากผู้คนอยู่อาศัย จะได้ยินแต่เสียงสุนัขซึ่งยังเหลือค้างอยู่ตามบ้านเรือนบ้างเท่านั้น ส่งเสียง เห่าหอนหาเจ้าของอย่างโหยหวนอยู่ทั่วไปทั้งตลอดเวลา

ตั้งแต่เมืองพวนไปจนถึงเมืองมหาไชย ก็เต็มไปด้วยครอบครัวและผู้คนที่แตกหนีจากนครเวียงจันทน์และเมืองนครทั้งสิ้น ผู้คนและครอบครัวชาวลาวจากที่อื่น ๆ ต่างก็หลั่งไหลไปรวมกันที่เมืองนครแล้ว ก็ออกเดินทางต่อไปจนถึงเมืองพวนและเมืองมหาไชยจนหมด ผู้คนพวกใดที่เดินทางช้าล้าหลังก็ถูกโจรผู้ร้ายปล้นเอาข้าวของถูกฆ่าตายกลางทางเสียก็มาก บ้านเมืองซึ่งอยู่ทางเบื้องหลังพวกเสือช้างก็เข้าไปอาศัยอยู่แทน เพราะเหตุว่าบ้านเมืองรกร้างว่างเปล่าปราศจากผู้คน

ส่วนเจ้าอนุเวียงจันทน์ ครั้นทรงกวาดต้อนเอาผู้คนและครอบครัวที่ยังเหลือค้างออกจากเมืองนครไปหมดแล้ว พระองค์ก็เสด็จออกเดินทางไปอย่างรีบด่วน ทรงมุ่งพระพักตร์หาไพร่พลของพระองค์ไปสู่เมืองมหาไชยทันทีไม่ทรงหยุดพักที่ไหนเลย เสด็จออกเดินทางตลอดวันตลอดคืนจนไปถึงเมืองมหาไชย ครั้นเสด็จไปถึงมหาไชยแล้วก็ทรงหยุดพักพลอยู่ที่นั่น พระองค์ทรงป่าวประกาศให้ไพร่พลตั้งค่ายพักอยู่ที่ดงป่ามัน เพื่อรวบรวมครอบครัวที่แตกหนีมา ทรงคอยฟังเหตุการณ์อยู่ที่นั่น เมื่อสร้างค่ายพักเสร็จเรียบร้อยแล้วเจ้าอนุเวียงจันทน์ก็เข้าประทับอยู่ในค่ายนั้น พร้อมด้วยไพร่พลของพระองค์จำนวนมาก

ขณะนั้น เจ้านครจำปาศักดิ์ จึงทรงนำทหารพร้อมด้วยอาวุธเสด็จออกเดินทางไปขัดตาทัพอยู่ที่เมืองสุวรรณภูมิ และพระองค์ก็ไม่ทรงทราบว่าพระราชบิดาเสด็จหนีออกจากนครเวียงจันทน์ไปแล้ว วังหน้าได้สู้รบกับทหารไทยอย่างสามารถ พวกทหารไทยตายในที่รบมากกว่าทุกครั้งหลายเท่านัก

ตลอดหัวเมืองทางใต้ พระองค์ต้องสู้รบกับพวกลาวด้วยกันเอง พวกครอบครัวลาวไทยทั้งหมดก็สุดที่จะทนทานอยู่ได้ จึงพร้อมกันลุกขึ้นต่อสู้เกิดเป็นศึกใหญ่ไปทั่วทุกแห่งหน เจ้านครจำปาศักดิ์ก็ทานข้าศึกไว้ไม่ได้ จึงถอยร่นยกพลกลับขึ้นไปเมืองนครอย่างรีบด่วน เมื่อไปถึงเมืองนคร ก็ได้เห็นแต่บ้านเมืองว่างเปล่าปราศจากผู้คน พระองค์ทรงพักพลอยู่นั่น เพื่อทรงคอยสืบข่าวว่าพระราชบิดาเสด็จหนีไปประทับอยู่ที่ไหน เมื่อทรงทราบข่าวแล้วพระองค์ก็ทรงยกพลออกติดตาม แต่ทรงนำทหารลงไปเมืองนครจำปาศักดิ์ทันทีก่อน

พระยาขัมภาวคีตามตีเจ้านครจำปาศักดิ์

ขณะนั้น พระยาขัมภาวคีแม่ทัพใหม่ของไทย ก็ได้กวาดต้อนเอาผู้คนตามหัวเมืองต่าง ๆ

ใจความ แล้วก็ได้รีบยกทัพไปยังนครจำปาศักดิ์ทันที เพื่อปราบปรามข้าศึกเสียให้ราบคาบ

ฝ่ายเจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อได้ทรงทราบข่าวว่า พระยาขัมภาวคีแม่ทัพใหม่ของไทย ยกทัพ

ติดตามพระองค์ไปเช่นนั้น ก็ทรงรีบนำไพร่พลหนีเข้าไปหลบซ่อนอยู่ในป่าดงพงไพรอันกว้างใหญ่ต่อไป

ส่วนพระยาขัมภาวคีได้ยกพลติดตามสะกดรอยกองทัพเจ้านครจำปาศักดิ์ไปอย่างไม่หยุดยั้ง

จนไปถึงที่ซุ่มซ่อนของเจ้านครจำปาศักดิ์ในป่าดง แล้วนำเหล่าทหารของตนเข้าโอบล้อมไว้ทุกด้าน เป็น

เวลาหลายวัน เจ้านครจำปาศักดิ์พร้อมด้วยทหารของพระองค์ตกอยู่ในวงล้อมของข้าศึก จะไปทางไหน

ก็ไปไม่ได้เสบียงอาหารก็ขาดแคลนลงทุกที พวกทหารต่างพากันตกขวัญ,น้ำ หิวโหย, เหนื่อยอ่อนหมดกำลังใจ

ที่จะต่อสู้กับข้าศึกต่อไป เจ้านครจำปาศักดิ์ทรงทราบในพระหฤทัยของพระองค์ได้ดีว่า ถึงอย่างไรก็คง

หนีไปไม่พ้นข้าศึกอย่างแน่นอน ก่อนจะยอมจำนนต่อข้าศึก พระองค์จำพระทัยต้องปล่อยช้างม้าและละทิ้ง

ไพร่พล และทรงรับสั่งให้พวกไพร่พลของพระองค์ปล่อยช้างม้าให้หมดสิ้น ให้ทุกคนรีบหนีเอาตัวรอดและ

กลับบ้านเมืองของตน ๆ โดยเร็ว

ฝ่ายพระยาขัมภาวคี เมื่อเห็นข้าศึกอ่อนกำลังลงเช่นนั้นแล้ว ก็เข้าล้อมจับเอาเจ้านครจำปา

ศักดิ์และไพร่พลได้อีกเป็นจำนวนมาก เป็นอันว่าเจ้านครจำปาศักดิ์ก็ได้ยอมจำนนต่อแม่ทัพไทยโดยดี พระ

ยาขัมภาวคีรู้สึกดีใจเป็นอันมากที่จับเอาตัวเจ้านครจำปาศักดิ์ได้ เหมือนได้เมืองไว้ครึ่งหนึ่งแล้ว และ

ในขณะนั้นก็ได้ทราบข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้เสด็จหนีไปพึ่งญวนแล้ว จะติดตามพระองค์ไปก็คงไม่ทัน

แน่หรือจะไปตักที่ปลายทางก็คงไม่ทันเช่นเดียวกัน ดังนั้นพระยาขัมภาวคีจึงให้ทหารของตนควบคุมตัวเจ้า

นครจำปาศักดิ์ลงกรุงบางกอกโดยด่วน และก็ได้มีตราสาส์นไปบอกให้หัวเมืองฝ่ายใต้ทุกแห่ง เร่งระดม

พลทันที ตั้งแต่เมืองยสสิงขร (ยโสธร = ผู้แปล) เมืองอุบลจนถึงเมืองเขมราฐ เมื่อพร้อมแล้ว ก็

ให้รีบยกพลขึ้นไปสมทบกันที่เมืองนครโดยด่วน เพื่อตั้งทัพรอรับข้าศึกอยู่ที่นั่น

พระยาขัมภาวคีแจ้งไปในตราสาส์นใบบอกนั้นว่า ตั้งแต่ ผาชาว,พันนา, ขึ้นไป

ถึงนครเวียงจันทน์เป็นภาระหน้าที่ของตนเอง จะคอยป้องกันข้าศึกอยู่ในบริเวณนั้นและจะได้ให้ทหารปลูก

กระท่อมเตรียมพร้อมไว้ เพื่อให้ครอบครัวที่กวาดต้อนมาได้เข้าไปอาศัยอยู่กัน

ส่วนบริเวณตามกลางนั้น ให้เป็นภาระหน้าที่ของพระยาราชนิกรเป็นผู้ป้องกันรักษาด่าน

นั้นไว้ เพื่อรวบรวมครอบครัวที่แตกสานซ่านเซนอยู่ในที่ต่าง ๆ มารวมอยู่ที่นี่ให้หมด

พระยาขัมภาวคีครั้นรับสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็ได้รีบยกทัพขึ้นไปเมืองนครทันที และได้รวบรวม

เอาครอบครัว ที่,ป่า,น่า,อาว, ตามรายทางกวาดต้อนไปจนหมดสิ้น ไพร่พลทั้งหลายที่กวาดต้อนมา

ได้ยกย่องพระยาขัมภาวคีขึ้นเป็นเจ้า และเชิญพระยาขัมภาวคีให้ไปครอบครองนครเวียงจันทน์สืบต่อไป

พวกไพร่พลทั้งหลายต่างรับอาสาว่า หากข้าศึกยกมาตีก็จะพากันช่วยเหลือพระยาขัมภาวคีอย่างเต็มที่

ไม่ให้เกือดร้อน ขอให้ท่านจงไปปกครองนครเวียงจันทน์ต่อไปเถิด ท่านเป็นใหญ่เพียงคนเดียวเท่านั้น

ไม่มีใครจะบังอาจมาแย่งชิงเมืองเวียงจันทน์ไปจากท่านได้อีกแล้ว เพราะเหตุว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์

ก็ดี คนอื่น ๆ ก็ดี ล้วนแต่เป็นขบถต่อพระเจ้ากรุงบางกอกทั้งสิ้น อย่าหวังเลยว่าจะได้กลับคืนมาครอง

นครเวียงจันทน์อีก

เมื่อไพร่พลกล่าวยกย่องเชิญพระยาขับภาวดีขึ้นเป็นเจ้าแล้วก็ได้เดินทางต่อไป ไพร่พลอีกพวกหนึ่งรีบเดินทางขึ้นไปนครเวียงจันทน์ก่อน เพื่อไปคอยดักกวาดต้อนข้าศึกที่จะยกมากันอีก และจะไปรวบรวมคนไทยที่ยังเหลือค้างอยู่ในที่ต่าง ๆ กลับเข้านครเวียงจันทน์ให้หมด จะได้สร้างเมืองให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

ขณะนั้น พวกเจ้าเมืองยสสิงขร (ยโสธร) เหมราฐและอุบลก็ได้ระดมพลพร้อมกันทุกเมือง เมื่อพร้อมแล้วก็ได้รีบยกพลไปเมืองนครทันที และตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่า จะพากันไปตั้งทัพรับข้าศึกอยู่ที่ด่านเมืองนครนั้น เพราะด่านเมืองนครเป็นด่านที่สำคัญมาก หากได้ด่านเมืองนครไว้ในอำนาจแล้ว การจะเกลี้ยกล่อมเอาเมืองมหาไชยและชุมพรกลับคืนมานั้น ก็จะเป็นการง่ายมาก ไม่ลำบากอะไรเลย

ขณะนั้นพระยาขับภาวดีแม่ทัพใหญ่ของไทย จึงได้มอบอำนาจสิทธิ์ขาดให้แก่แม่ทัพนายกองเมืองยสสิงขร,อุบลและเหมราฐว่า พวกท่านจงไปตีเอาเมืองต่าง ๆ ทุกเมืองอย่าได้ปล่อยไว้แต่ก่อนนั้นเราไม่เคยรบกวนพวกท่านเลย แต่บัดนี้มีศึกเกิดขึ้นจำเป็นต้องใช้พวกท่านให้ช่วยกันอย่างเต็มที่ ส่วนตัวเรานั้นจะไปตีเอาเมืองอื่น ๆ ที่อยู่นอกเส้นทางจากที่บอกนี้ทุกเมือง เช่นเดียวกันพวกท่านจงไปและพากันเกลี้ยกล่อมเอาชาวเมืองนครกลับคืนมาให้หมด ถ้าเกลี้ยกล่อมเอาชาวเมืองนครกลับมาได้หมดแล้ว เมืองอื่น ๆ ก็คงเกลี้ยกล่อมเอามาได้หมดโดยง่าย

เมื่อแม่ทัพนายกองได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็ได้ยกทัพไปตั้งรับข้าศึกอยู่ที่เมืองนครทันทีแล้วเขาก็ได้ให้ทหารพวกหนึ่งเป็นกองลอยไปลอยวัวให้ข้าศึกได้คิดตามมา พวกทหารไทยก็ได้จัดกันขึ้นลองไปมาอยู่มิได้ขาดระหว่างเมืองเหมราฐกับนครเวียงจันทน์

ฝ่ายพระยาขับภาวดีก็ได้ตั้งทัพอยู่ที่เมืองหนองคาย กระจายทหารรักษาด่านไว้อย่างเข้มแข็งทุก ๆ ด่าน ที่ด่านพันพร้าวก็เช่นเดียวกัน

ขณะนั้นนางสอนเทวีภรรยาของเจ้าเมืองนครซึ่งเป็นธิดาของตระกูลผู้สูงศักดิ์ซึ่งเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของชาวนครโดยแท้ นางมีบุตรชายสุดที่รักคนหนึ่งซึ่งโตเป็นหนุ่มแล้ว ครั้นต่อมาเจ้าหน้าที่ได้นำนางไปหลบซ่อนข้าศึกอยู่ที่เมืองพวน เป็นอันว่านางสอนเทวีก็ได้พลัดพรากจากสามีและลูกรับไปแต่ครานั้นหนีข้าศึกไทยครั้งแรก ครั้นต่อมานานได้ทราบข่าวว่าบุตรชายของนางซึ่งตามสามีไปนั้นได้สิ้นชีวิตเสียแล้ว นางรู้สึกเศร้าโศกเสียใจระทมทุกข์เป็นอันมาก ทั้งเศร้าโศกคิดถึงเมืองทั้งเสียใจคิดถึงลูกยสมกัน โรทนูตา นางจึงร้องให้กลิ้งเกลือกไปมาอย่างน่าสงสารยิ่ง นางจึงได้ขอร้องให้พวกเจ้าหน้าที่ซึ่งคอยดูแลนางอยู่ให้พานางกลับเมืองนครโดยทางเรือ เพื่อจะไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ลูก เมื่อเรือล่องลงมาถึงภายใต้ปากสคิง (๑) นางก็พักจอดเรืออยู่ที่นั่น

---

(๑) ปากสคิง เข้าใจว่าเป็นปากน้ำท่าจอดเรือที่สำคัญ ?

ขณะนั้นพวกทหารของพระยาขับภาวดีได้รู้ข่าวเข้า ก็ได้รีบพากันลงเรือแจวขึ้นไปตามลำน้ำโดยด่วน ครั้นเรือทหารไทยเข้าไปใกล้ฝั่งนางจอดเรืออยู่ พวกทหารไทยก็เร่งฝีพายเข้าล้อมเรือของนางไว้ทุกด้าน ฝ่ายทหารและเจ้าหน้าที่ซึ่งตามอารักขานางมา เมื่อเห็นข้าศึกเข้ามาล้อมไว้เช่นนั้น ก็พากันรีบกระโดดลงน้ำลอยคอว่ายน้ำหนีเอาตัวรอดจนหมดสิ้น ยังเหลืออยู่แต่นางสอนเทวีนั่งตัวสั่นอยู่ในเรือเพียงคนเดียวเท่านั้น จะหนีไปทางไหนก็ไปไม่ได้ ด้วยความตกตะลึง จึงนั่งตัวแข็งใจเสียอยู่บนเรือนั้น

พวกทหารของพระยาขับภาวดีก็จับเอานางได้ แล้วก็นำเอานางสอนเทวีไปมอบให้แก่พระยาขับภาวดีทันที พระยาขับภาวดีรู้สึกชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ให้รางวัลข้าวของเงินทองแก่ทหารที่นำนางมาให้เป็นจำนวนมาก

เจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จหนีไปพึ่งญวน

ขณะนั้น เจ้าอนุเวียงจันทน์ เมื่อประทับอยู่ที่เมืองกองแก้วเมืองมหาไชยนานพอสมควรแล้ว พระองค์ก็นำพลยกขบวนช้างเสด็จออกเดินทางต่อไป พวกไพร่พลของพระองค์ได้ติดตามไปเป็นจำนวนมาก ขนข้าวของเคลื่อนย้ายออกจากเมืองมหาไชยไปจนถึงเมืองใหญ่ภูซุนประเทศญวน เจ้าเมืองภูซุนให้ขุนนางผู้ใหญ่สามคนออกมาเฝ้ารับเสด็จพร้อมชาวญวนเป็นจำนวนมาก เจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายแก่เจ้าเมืองภูซุน และขอพึ่งบุญสมภารของเจ้าเมืองภูซุนต่อไป

เมื่อเจ้าเมืองภูซุนเห็นเจ้าอนุเวียงจันทน์มาขอพึ่งบารมีเช่นนั้น เจ้าฟ้าหอคำเมืองภูซุนทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์จึงทรงรับสั่งให้พวกญวนสร้างที่ประทับถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์อย่างสมพระเกียรติทั้งกว้างขวางและใหญ่โต และก็ได้จัดข้าวของเงินทองถวายแก่เจ้าอนุเวียงจันทน์กับได้ถวายฉางข้าวและฉางเกลือ พร้อมด้วย โภชนาหาร เปรี้ยวหวานครบทุกอย่าง ได้จัดชาวญวนเป็นเวรยาม คอยผลัดเวียนเปลี่ยนเวรให้ความอารักขาแก่เจ้าอนุเวียงจันทน์อยู่ทุกเช้าเย็นไม่ให้เกือดร้อน เจ้าเมืองภูซุนทรงรับภาระที่จะช่วยเหลือเจ้าอนุเวียงจันทน์ทุกอย่าง ในเรื่องกิจการบ้านเมือง

ฝ่ายเจ้าเมืองนครไม่ได้ตามเสด็จเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปเมืองญวน ด้วยเลย ได้พาครอบครัวชาวลาวที่แตกหนีมาพักอยู่ที่ปากน้ำที่ไหลลงสู่ปากเซ ซึ่งเป็นอาณาเขตของเมืองมหาไชยนั่นเอง อาณาเขตอันกว้างขวางของมหาไชยเต็มไปด้วยครอบครัวที่แตกหนีมาทั้งสิ้น เจ้าเมืองนครได้จัดผู้คนที่แตกหนีมานั่นเองเป็นเวรยามคอยเฝ้าป้องกันรักษาด่านที่ข้าศึกจะผ่านเข้าไปตั้งแต่ปากของห้วยหาดคำเขียวไปจนถึงห้วยแขก[illegible] ริมฝั่งโขง จัดให้ทหารเป็นเวรยามคิดต่อกันไปเป็นแนวยาวตลอด เดินคิดต่อส่งข่าวถึงกันไปมาได้สะดวกตลอดเวลา และเจ้านครได้สั่งกำชับให้พวกทหารทุกคนอย่างได้ประมาทจงเตรียมพร้อมอยู่เสมอ หากข้าศึกฝ่ายไทยรุกล้ำข้ามโขงเข้าเขตแดนของเรามาเมื่อใดก็ให้รีบรายงานข่าวต่อ ๆ กันไปโดยเร็ว หากข้าศึกข้ามโขงเข้ามาในเวลาค่ำคืน ก็ให้รีบบอกข่าวต่อ ๆ กันไปในค่ำคืนวันนั้นทันทีเลยทีเดียว

ขณะนั้นเจ้าเมืองภูซุน ได้ทรงจัดส่งกองทัพทหารญวนเร่งเดินทางลงมาเมืองนครโดยรีบด่วนเป็นจำนวนมาก

ทางด้านฝ่ายขวาแม่น้ำโขง ตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์ลงไปจนถึงเมืองนครพวกข้าศึกฝ่ายไทยก็กระจายกันอยู่เต็มไปหมด พวกทหารเมืองยโสธร,อุบลและเขมราฐได้ยกทัพมาสมทบตั้งค่ายอยู่ที่เมืองนครทั้งสิ้น วางแนวทหารลงไปทางใต้ติดต่อกันตั้งแต่เมืองนครจนถึงมุกดาหาร พวกทหารฝ่ายไทยที่ยกทัพมานั้น ต่างก็รับอาสาว่าจะไปตีเอาเมืองชุมพร,มหาไชยและเมืองพวนให้ได้

ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้านนี้ พวกทหารลาวได้กระจายกันรักษาด่านด้านของตนไว้อย่างเข้มแข็งเรียงรายติดต่อกันไปอย่างยาวยืด หากข้าศึกเข้ามาทางใดก็สามารถส่งข่าวกันได้โดยเร็ว พวกทหารลาวรักษาด่านเมืองชุมพรและมหาไชยไว้อย่างเข้มแข็ง หากข้าศึกเข้ามาตีทางด้านใดเมืองทั้งสองนี้ก็จะช่วยกันต่อสู้กับศัตรูอย่างสุดความสามารถ

ขณะนั้นเจ้าบุญจันทน์ศรีสุราช แม่ทัพคนหนึ่งของลาวเพื่อทดลองว่าทหารลาวจะเข้มแข็งขนาดไหน จึงทำเป็นโกหกว่าข้าศึกไทยยกข้ามโขงมาแล้ว พวกทหารลาวที่รักษาด่านทางด้านเมืองนครและมหาไชยก็แตกตื่นตกใจจนตัวสั่น ขึ้นไปรวมกันทางด้านมหาไชยจนหมด และพวกหนึ่งก็รีบไปรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบว่า บัดนี้ข้าศึกได้ข้ามมาฝั่งเราหมดแล้ว และยังหลั่งไหลกันมาอยู่เรื่อย ๆ

และอีกพวกหนึ่งก็รีบไปรายงานให้ขุนนางญวนได้ทราบว่า บัดนี้ข้าศึกฝ่ายไทยได้ยกพลข้ามโขงเข้ามาให้เมืองของเราแล้ว

ขณะนั้นแม่ทัพญวนก็ได้จัดทหารญวนจำนวนมากรีบเดินทางไปปราบศึกและก็ได้รับสั่งกำชับว่า ให้พวกท่านไปตีข้าศึกไทยให้แตกพ่ายหนีโดยเร็วเถิด

เมื่อพวกทหารญวนได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ทุกคนก็ได้จับอาวุธต่าง ๆ เพื่อไปต่อสู้กับข้าศึก เป็นต้นว่า หน้าไม้,ปืน,หอก,ดาบ,ง้าว,บังโห (บังโห ไม่ทราบว่าอะไร) มีด,เสียมทุกอย่าง และทุกคนได้เตรียมกระบอกน้ำมักติดสะเอวไปด้วย ทหารพวกหนึ่งเดินถือปะ (ปะคือ ขง) ออกหน้าไปก่อน อีกพวกหนึ่งเป็นกองเสบียง หาบเสบียงอาหารเดินตามหลัง แม่ทัพญวนรีบยกพลมุ่งหน้าสู่เมืองมหาไชยโดยด่วน ครั้นขบวนทัพไปถึงเมืองมหาไชยแล้วก็พักพลอยู่ที่นั่นก่อน

แม่ทัพญวนก็ได้จัดทหารลาวชาวเมืองนครและมหาไชยเป็นกองสอดแนมไปคลาดเลาข้าศึกที่ทำแซกริมฝั่งโขง หากข้าศึกอยู่ ณ ที่ใดก็ให้รีบกลับมารายงานโดยเร็วจะชักช้าอยู่ไม่ได้

ขณะนั้นเหล่าทหารเมืองมหาไชยและเมืองนคร เมื่อได้รับคำสั่งแล้วก็รีบเดินทางไปที่ทำแซก ครั้นไปถึงก็มิเห็นข้าศึกฝ่ายไทยอยู่ที่นั่นเลยแม้คนเดียว เห็นแต่ทหารไทยลาว (ทหารฝ่ายไทยแต่เป็นคนลาว) ตั้งทัพอยู่ที่เมืองนครเต็มไปหมด ทหารกองสอดแนมจึงรีบกลับมารายงานให้แม่ทัพญวนทราบทุกอย่างว่า เวลานี้ทหารฝ่ายไทยมารวมกันอยู่ที่เมืองนครเต็มหมดแล้ว

เมื่อแม่ทัพญวนได้ฟังรายงานเช่นนั้นแล้ว ก็รู้สึกโกรธเคืองเป็นอันมาก จึงด่าทหารเมืองมหาไชยและเมืองนครด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ นานา เป็นอันมาก และกล่าวต่อไปว่า โกหกเหลวไหลหาสาระมิได้ ตอนแรกก็พากันแตกตื่นไปโกหกว่า ข้าศึกข้ามโขงมาเต็มอยู่ที่ฝั่งเราหมดแล้ว เมื่อให้ไปดูก็ไม่เห็นมีอะไร ครานี้กลับมาบอกว่า ข้าศึกฝ่ายไทยมารวมอยู่ที่เมืองนครเต็มหมดแล้ว ก็ฝั่งโขงด้านเมืองนครนั้น เป็นดินแดนของเขาอยู่แล้ว ไม่ให้เขาอยู่ที่นั่นจะให้เขาไปอยู่ที่ไหนอีกเล่า ก็พากันแตกหนีขึ้นไปบอกเบื้องต้นนั้นก็บอกว่า ข้าศึกข้ามมาฝั่งนี้เต็มไปหมดแล้วต่างหากเล่า

กลับกลอกปลิ้นปล้อนเชื่อไม่ได้เลย ตราบหน้าพวกเองอย่างได้มาโกหกอย่างนี้บ่อย ๆ อีกเป็นอันขาด

เมื่อแม่ทัพญวนกล่าวปริภาษเช่นนั้นแล้ว จึงได้รับสั่งให้พวกทหารเมืองนครและเมืองมหาไชยรีบเดินทางไปตั้งทัพรับข้าศึกอยู่ที่ด่านหนองหลวงก่อนแล้วเราก็จะนำกำลังไปสมทบที่นั่นอีกเหมือนกัน และสั่งให้ทหารประจำหน่วยดังนี้

ทหารลาวหน่วยหนึ่งให้ไปตั้งทัพรับข้าศึกอยู่ที่ท่าแขกริมฝั่งโขง และให้จัดทหารออกลาดตะเวนคอยสอดส่องดูข้าศึกอยู่ตลอดเวลา และให้ป้องกันรักษาด่านท่าแขกไว้อย่างเข้มแข็ง หากพวกข้าศึกข้ามโขงมาเมื่อใดก็ให้รีบมารายงานให้เราทราบทันที เราไม่นึกกลัวข้าศึกเลยแม้แต่น้อยเท่าใยบัวหรือเท่าใยแมงมุม ให้เตรียมทหารไว้ให้เราใหมาก เราจะนำทหารเข้าต่อสู้กับข้าศึกเอง ตัวเรานี้เป็นคนของเจ้าอนุเวียงจันทน์โดยแท้จะขอรับอาสาเป็นแม่ทัพกลางขอสู้รบกับข้าศึกอย่างถวายชีวิต

อีกหน่วยหนึ่ง ให้เจ้าจุทาณีเป็นแม่ทัพอยู่ที่ปากช่องยาฮอม เป็นด่านแรกที่จะเข้าสู่เมืองมหาไชย หน่วยนี้เป็นหน่วยคอยส่งทหารบำรุงกำลังทัพเพิ่มเติมมาอย่าให้ขาด

อีกหน่วยหนึ่งตั้งทัพอยู่ที่ด่านท่าหาก เจ้าราชาเป็นหัวหน้ากองเสบียงคอยรวบรวมอาหารเนื้อปลาใส่เกลือไว้ให้มากอย่าให้บกพร่อง เพราะอาหารเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ถ้าขาดเสบียงอาหารเสียแล้วทหารก็อดตาย ดังนั้นทุกครอบครัวไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจนก็ต้องช่วยเหลือกัน ถ้าใครไม่ช่วยเหลือกองทัพก็ให้ปรับไหมใส่โทษกันตามฐานะ

อีกหน่วยหนึ่ง อยู่ทางด่านด่านใต้ตั้งแต่เขตแดนมหาไชยลงไปจนถึงบ้านทับนาซอ ด่านนี้พระยาจันทน์เป็นแม่ทัพวางแนวทหารติดต่อกันไปเต็มหมด พวกทหารลาวด่านนี้ทุกคนถืออาวุธคอยระวังข้าศึกอยู่อย่างเข้มแข็งมีทหารม้าขี่ม้าส่งข่าวกันอยู่ตลอดเวลา และคอยถามข่าวกันอยู่มิได้ขาด

ขณะนั้นปรากฏว่าฝ่ายข้าศึกได้เดินทัพไปมาหากันอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงด่านนั้นมากมาย วันหนึ่งหลายรอยเที่ยว มองจากฝั่งลาวด่านนี้ ก็ได้เห็นทหารไทยลาวฝั่งด่านโน้นเพิ่มเติมมาเรื่อย ๆ ไม่ขาดระยะ

ทหารไทยกลัวทหารญวน

ขณะนั้นข่าวเล่าลือได้แพร่สะพัดเข้าไปในหมู่ทหารไทยลาวฝั่งโขงด่านด่านไทยโน้นอย่างกว้างขวางว่า เวลานี้พวกทหารแขก (ทหารญวน) ได้ยกทัพหลั่งไหลลงมามากมายเหมือนสายน้ำ ฝ่ายทหารไทยลาวเกิดความร้อนใจกลัวว่าทหารญวนจะข้ามโขงไป ทหารไทยลาวกลัวทหารญวนเป็นอันมาก จึงพากันกลับเข้าค่ายอย่างเงียบสงัด และพูดกันว่าพวกทหารญวนคงข้ามแม่น้ำโขงไปไม่ได้แน่ ๆ ทหารเมืองอุบล,ยสสิงธร,และเขมราฐ ต่างพากันคิดคับอกคับใจเป็นอย่างมาก จนพากันกินไม่ได้นอนไม่หลับ (เขาก็ไม่คิดตั้งแต่ใจกินข้าวบ่อลง)

พวกแม่ทัพไทยจึงได้เรียกแม่ทัพนายกองไทยลาวทั้ง ๔ เมือง เข้าประชุมปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไรกันดี ที่ประชุมได้ตกลงกันว่า เราควรส่งทหารไปสอดแนมดูกำลังฝ่ายข้าศึกก่อนว่าทหารญวนยกทัพมาจริงหรือไม่ จึงได้คัดเลือกเอานายทหารที่ฉลาดเป็นหัวหน้าคนหนึ่งและได้คัดเลือกเอาทหารที่ฉลาดอีก ๓ คน เป็นพวกสอดแนมไปดูลาดเลาของข้าศึก

ขณะนั้นปรากฏว่าทหารไทยซึ่งได้ถูกคัดเลือกก็ได้ข้ามโขงไปอย่างไม่เกรงกลัวข้าศึกแม้แต่น้อย ได้พร้อมด้วยทหาร ๓ คน เดินสอดแนมดูฝ่ายข้าศึกไปเรื่อย ๆ จนไปถึงปากเซ

ขณะนั้นเจ้าจุฬาณีซึ่งพาทหารญวนคักชุมอยู่ระหว่างทาง เป็นหมู่ ๆ แต่ปากเซ, คำเขียว ถึงบ้านทับซึ่งติดต่อกันได้รวดเร็ว เมื่อได้ยินเสียงทหารไทยลาวชาวเมืองอุบลซึ่งเป็นกองสอดแนมฝ่ายไทย เดินพูดคุยกันมาเสียงดัง ซึ่งไม่รู้ว่าข้าศึกฝ่ายลาวคักชุมอยู่ เดินจู ๆ เข้าไปในเขตวงล้อมทหารญวน พวกทหารญวนก็เข้าล้อมจับเอาได้หมดทุกคน เจ้าจุฬาณีจึงสั่งให้ตัดศีรษะทหารไทยลาวผู้เป็นหัวหน้าเสียสองนายแล้วนำไปถวายเจ้าอนุเวียงจันทน์ ส่วนที่เหลืออีก ๒ นายให้ปล่อยตัวกลับไป

เมื่อทหารไทยลาว ๒ นายได้รับการปล่อยตัวแล้ว ก็รีบกลับไปเมืองนครพนมทันที และนำเรื่องราวไปรายงานให้แม่ทัพฝ่ายตนได้ทราบว่า ทหารญวนยกทัพมาจริง ๆ อย่าได้ไปเชื่อใครเลยว่าทหารญวนไม่มี ทหารที่ท่านส่งเป็นกองสอดแนมไปนั้นถูกทหารญวนจับได้หมดทุกคน ผู้ที่เป็นหัวหน้านั้นถูกทหารญวนฆ่าตายเสียแล้ว ปล่อยมาแต่ข้าเพียง ๒ คนเท่านั้น หากไม่เชื่อคอยดูก็แล้วกัน ท่านจะได้เห็นประจักษ์ชัดด้วยสายตาของท่านเองเอง

เมื่อแม่ทัพได้รับทราบรายงานจากทหารสอดแนมเช่นนั้นแล้ว ก็เรียกประชุมแม่ทัพนายกองโดยด่วน บอกว่าเวลานี้ทหารญวนยกพลมากันจริง ๆ ถ้าหากทหารญวนยกพลข้ามโขงมาจริงแล้วพวกเราจะทำอย่างไรกันดี

เมื่อเจ้าเมืองอุบลได้ฟังที่ประชุมกล่าวเช่นนั้นแล้ว จึงกล่าวแก่ที่ประชุมว่าเราไม่รู้สึกหนักใจอะไรเลยแม้เท่าธุลี ตามแต่บุญกรรมที่เคยสร้างมาแต่ชาติปางก่อนจะมาคุ้มครองเถิด หากว่าบุญกุศลแต่ปางก่อนยังคุ้มชูอยู่แล้ว พวกเราก็จะได้กลับไปครองเมืองตามเดิมอย่างแน่นอน และเมืองนครกับเมืองอื่น ๆ ก็จะเป็นของพวกเราอยู่ตลอดไปอย่างแน่แท้

เราเคยได้ยินเรื่องในตำนานที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนไว้ว่า

" หากชาวเมืองใด มีความโกรธเคืองอย่างแรงกล้า ทำร้ายผู้ที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาไม่เคารพยำเกรงในพระรัตนตรัยแล้ว อุบาทว์ก็จะบังเกิดขึ้นแก่ชาวเมืองนั้นอย่างแน่นอน ความเดือดร้อนจะเกิดขึ้นลุกลามทั่วไป เหมือนไฟไหม้เลยทีเดียว ดังนั้น พวกเราทุกคน ควรทำบุญสร้างกุศลให้ท่านอยู่เสมออย่าได้ประมาท ควรรักษาศีล ๕ อย่างได้ขาดทุกวันคืน เมื่อภัยอันตรายทั้งหลายเข้ามาใกล้ก็ได้กลับมาประจญบุญกุศลที่สร้างไว้นี่แหละ จะพ้นหลีกเว้นหนีภัยเหล่านั้นได้ เราจะอยู่สุขสบายเกษมสำราญใจสืบต่อไป"

เมื่อเจ้าเมืองทั้งหลายได้ฟังเจ้าเมืองอุบล กล่าวเป็นคำพุทธพจน์เช่นนั้น ต่างก็พากันยินดีเป็นอย่างยิ่งจึงได้จัดให้ไพร่พลไปรักษาด่านทุกด่านด่านของตนไว้อย่างเข้มแข็ง ฝั่งโขงด่านนั้น ตั้งแต่เมืองนครจนถึงเวียงจันทน์ ได้จัดไพร่พลเฝ้าเวรยามคอยผลัดเปลี่ยนเวรยามกันตลอดวันตลอดคืน ทุกด่านต่องมีคนไทยเป็นแม่ทัพหรือนายกองคอยควบคุมอยู่ตลอดเวลา หากด่านใดตั้งแต่บังมุกขึ้นจรดถึงเมืองนครก็เช่นเดียวกัน

ที่ประชุมได้ตกลงกันว่า พวกเราควรวางแผนทำกลลวงฝ่ายลาวหลายอย่างต่าง ๆ กัน คือ จักให้ทหารลาวฝ่ายพวกเรา ทำตัวปลอมแปลงเป็นพ่อค้าข้ามโขงไปฝั่งซ้ายโน้น ให้แยกย้ายขายข้าวของต่าง ๆ ไปทั่วทุกแห่งในทางที่ไปง่าย สิ่งของที่ให้นำไปขายก็มี ผ้าแฮ (คิ้นทอง) แพรจีน และสิ่งของอย่างอื่น ๆ ซึ่งเป็นของต่างประเทศที่จำเป็นต้องใช้ ให้ขายในราคาย่อมเยาเป็นพิเศษ

เมื่อพวกฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทน์ ได้เห็นของดีราคาถูกก็จะแย่งกันซื้อ และให้พวกพ่อค้าที่ปลอมแปลงไปนั้น ไป ๆ มา ๆ ระหว่างฝั่งโน้นฝั่งนี้อยู่เสมอมิได้ขาด เพื่อไปสืบเอาความลับของฝ่ายข้าศึกมาให้ได้ทุกอย่าง

เมื่อชาวลาวฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทน์ คุ้นเคยกับพวกพ่อค้าที่ส่งไปนั้นดีจนหมดความระแวงสงสัยแล้ว พวกเราก็ให้รีบยกทัพข้ามโขงไปอย่างกระทันหัน เข้าโจมตีข้าศึกโดยไม่ให้ข้าศึกรู้ตัวได้ แล้วรีบกวาดต้อนเอาครอบครัวฝ่ายลาวกลับคืนมาฝั่งเราให้หมด อย่าให้ครอบครัวฝ่ายข้าศึกรู้ตัวหลบหนีไปได้แม้แต่คนเดียว ถ้าหากข้าศึกรู้ตัวแตกหนีไปหลบซ่อนเสียที่อื่นแล้ว ก็เป็นการยากที่จะได้ครอบครัวฝ่ายข้าศึกอีก การกวาดต้อนเอาครอบครัวฝ่ายข้าศึกมาได้นี้ไม่ใช่ของง่ายเลย แต่ถ้าจะตีเอาบ้านเอาเมืองของเขาเฉย ๆแล้ว จะตีเอาเมื่อไรก็ได้ ไม่หนักใจแม้แต่นิดเดียว

เมื่อแม่ทัพนายกองฝ่ายไทยประชุมวางแผนกันเช่นนั้นแล้ว ที่ประชุมก็ตกลงเริ่มทำงานตามแผนทันที

ขณะนั้น แม่ทัพญวนจึงได้สั่งให้พวกคนงาน จัดกันเป็นพวก ๆ ไปตัดไม้มาต่อเรือใหญ่ขึ้นใหม่ ๒ ลำ กว้างยาวเท่ากัน เพื่อนำทหารข้ามโขงไปตีไทยที่ฝั่งขวาคานโน้น เมื่อทำเรือสำเร็จแล้ว ลำหนึ่งจะได้มอบแก่องตี ที่เป็นแม่ทัพ อีกลำหนึ่งจะได้มอบแก่องลาเกียน เป็นแม่ทัพ กำหนดเวลาเคลื่อนขบวนทัพข้ามโขงไปตีทหารไทยลาวในเดือน ๑๒ หากฝ่ายข้าศึกไม่ยอมหย่าทัพกลับไปแล้ว พวกเราก็จะต้องตีเข้าไปจนถึงถิ่นแดนไทย

ฝ่ายเจ้าเมืองมหาชัยและเจ้าเมืองนคร ครั้นได้ยินแม่ทัพญวนกล่าวเช่นนั้นก็รู้สึกชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่งและเห็นดีด้วยตามที่แม่ทัพญวนกล่าวทุกประการ จึงได้จัดให้พวกคนงานทุกหมู่ไปช่วยทหารญวน นำเอามีดและขวานไปตัดไม้ตามใหญ่ในป่าเพื่อนำมาทำเรือตามคำสั่งของแม่ทัพญวน เมื่อตัดไม้ลงแล้วก็ถากเป็นแผ่นกระดานหนา ๆ ดีแล้ว ขนลงเรือไปกองรวมกันไว้ที่ปากอ่าวเป็นจำนวนมากแล้วนำเอาไม้ที่ถากไว้นั้นมาเลื่อยเป็นแผ่นกระดานบาง ๆ อีกครั้งหนึ่ง พอเลื่อยเสร็จก็นำมาต่อเป็นลำเรือ นำเอาไม้รูปกงดดโค้งมาดัดขนาบข้างในลำเรือทั้ง ๒ ด้าน เมื่อต่อเรือเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงเอาชันผสมกันกับน้ำมันยางและชัน ยาเรือให้สนิทไม่ให้น้ำรั่วไหลและซึมเข้าเรือได้ เมื่อเรือแห้งสนิทดีแล้ว แม่ทัพญวนจึงสั่งให้พวกทหารขนข้าวของลงเรือจนหมดสิ้น แล้วก็เลิกลากันไปรอเวลาจะเคลื่อนทัพเท่านั้น

เจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จกลับนครเวียงจันทน์

เมื่อขุนนางแม่ทัพญวนสร้างเรือเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็รีบเดินทางกลับขึ้นไปเมืองภูขุน ทันที ครั้นไปถึงเมืองภูขุนแล้ว ก็ได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าหอคำเจ้าเมืองภูขุนเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ถวายให้ทรงทราบทุกประการว่า เวลานี้นครเวียงจันทน์เป็นเมืองที่ว่างเปล่าปราศจากผู้คน ถ้าปล่อยไว้จะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ขอให้พระองค์ทรงพิจารณาดูเถิดว่าจะทำอย่างไรดี หากพระองค์ทรงโปรดปรานให้การช่วยเหลือแล้ว เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงจะได้เสด็จกลับคืนไปครอบครองอย่างเดิม ห่ากว่าพระองค์ไม่ทรงช่วยเหลือแล้ว เจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ทรงตกอยู่ในฐานะลำบากมาก

ขณะนั้นเจ้าฟ้าหอคำ เมื่อได้ทรงสดับรายงานเช่นนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงพิจารณาแก้ไขเหตุการณ์ทันที จึงทรงแจ้งให้ขุนนางแม่ทัพญวนได้ทราบว่าพวกท่านจงไปอัญเชิญเจ้าอนุเวียงจันทน์กลับคืนบ้านเมืองของพระองค์ท่านเถิด ให้นำเอาทหารจำนวนสามพันคนแหนแห่ไปให้ความอารักขาอย่างเต็มที่ ตั้งแต่ออกจากเมืองเรานี้กระทั่งถึงนครเวียงจันทน์ คอยป้องกันระวังภัยให้ดีอย่าให้ฝ่ายข้าศึกมาแย่งชิงเอาพระองค์ไปเสียระหว่างทาง หากข้าศึกฝ่ายไทยยังตกค้างอยู่ ณ ที่ใด ให้รีบรายงานมาให้เราทราบโดยด่วน ถ้าฝ่ายข้าศึกยังไม่ลาถอยเราจะส่งกองทัพไปช่วยรบ และให้ตามตีพวกมันไปจนถึงดินแดนไทย

ฝ่ายขุนนางผู้ใหญ่แม่ทัพญวน เมื่อได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้วก็รีบดำเนินการตามพระกระแสรับสั่งทุกประการ ได้จัดเอากำลังทหารจำนวน ๓,๐๐๐ คน พร้อมด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์ มี ดาบ,ปืน,ง้าว,หอก และบังโห เป็นต้น ทหารทุกคนถืออาวุธครบมือ ทั้งได้จัดช้างอีกจำนวนมากเพื่อบรรทุกข้าวของต่าง ๆ อีกมากมาย ทหารทั้งหลายสวมใส่เสื้อผ้าสีแดง สวมหมวกสีเขียวแซมด้วยหางไก่ ทหารทุกคน มีใจฮึกเหิม ห้าวหาญ ทะมัดทะแมง ศึกคนองกระโดดโลดเต้นอย่างแรง เหมือนฝูงอีแร้งกำลังจะบินเช่นเดียวกัน ทันใดนั้นขุนนางแม่ทัพก็ได้จัดให้คนเดินป่าวประกาศบอกข้าแห่รู้กันทั่วเมืองกับให้ตีกลองร้องป่าวรวมพลแบ่งออกเป็นหลายหมวด

เมื่อรวมพลพร้อมแล้วก็ได้เคลื่อนขบวนออกจากเมืองภูขุนโดยด่วนพวกญวนได้อัญเชิญเจ้าอนุเวียงจันทน์ขึ้นประทับบนเสลี่ยงแล้ว หามแห่ออกจากเมืองไป ฝูงชนหลั่งไหลตามส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก มีทหารแวดล้อมให้ความอารักขาไปตลอดทาง ประชาชนตามส่งเสด็จไปไกลพอสมควรแล้วก็พากันกลับ พวกทหารจำนวน ๓,๐๐๐ คน ก็ตามส่งเสด็จเดินทางต่อไปจนถึงทุ่งกว้าง เมืองพะกัน ครั้นเลยเขตทุ่งกว้างแล้ว ก็ได้มองเห็น ภูหรายไหลแล่ง ซึ่งทรายนี้ไหลลงสู่มหาสมุทรใหญ่ เมื่อมองไปข้างหน้าก็เห็นแต่เมฆหมอกปกคลุมยอดเขาและหมู่ไม้เป็นสีเขียวสุดลูกตาอยู่ทั่วไป

พ้นเขตนั้นไปแล้วก็ได้มองเห็น ภูสมสามลูก เรียงรายติดต่อกันไปเป็นแนวยาว จากนั้นไปแล้วก็เป็นเขตเมืองเวียงจันทน์อย่างไม่ต้องสงสัย เดินทางต่อไปอย่างเร่งด่วนเป็นเวลาหลายวัน ข้ามโขดเขา ลงห้วยเหวผา มองไปข้างหน้าเห็นหน้าผาสูงชันเป็นผอชั้นสลับซับซ้อนติดต่อกันไปหลายยอด ได้ยินเสียงน้ำตกจากยอยไหลลงกระทบกับหน้าผาเสียงดังสนั่นครืนคราน ๆ อยู่

[illegible]

นาตาปี

พอถึงเมืองเชียงขวางแล้ว เจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ทรงหยุดพักพลประทับอยู่ที่นั่น มีทหารญวนคอยให้ความอารักขาอยู่ตลอดเวลา

ขณะนั้น พระยาขัมภาวดีแม่ทัพใหญ่ของไทย ซึ่งมาตั้งทัพอยู่ที่นครเวียงจันทน์เป็นเวลานาน พอได้รู้ข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จกลับคืนมาพร้อมด้วยทหารญวนยกทัพมาเป็นจำนวนมาก พระยาขัมภาวดีจึงรีบยกพลข้ามโขงกลับฝั่งไทยโดยด่วน คักชุมคอยฟังเหตุการณ์อยู่ ถ้ารู้ว่าพวกญวนยกทัพกลับคืนบ้านเมืองของเขาเมื่อใดแล้ว ก็จะยกทัพนำทหารฝ่ายไทยกลับข้ามโขงไปนครเวียงจันทน์เมื่อนั้นทันที

ขณะนั้น ขุนนางแม่ทัพญวนพร้อมด้วยทหาร ๒ – ๓ คน ได้เดินทางไปสังเกตดูเหตุการณ์ที่นครเวียงจันทน์ ครั้นไปถึงนครเวียงจันทน์แล้ว ก็มิได้เห็นข้าศึกฝ่ายไทยอยู่ที่นั่น เวียงจันทน์ยังคงเงียบเงียบปราศจากผู้คนอยู่อย่างเดิม จึงรีบเดินทางกลับเชียงขวาง ไปกราบทูลถวายรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบว่า บัดนี้ข้าศึกฝ่ายไทยไม่ได้อยู่ในนครเวียงจันทน์แล้ว ไม่มีเหตุการณ์อะไรเป็นที่น่าวิตก ขอพระองค์จงเสด็จกลับคืนครอบครองนครเวียงจันทน์อย่างเดิมเถิดพระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์ทรงอย่าได้เดือดร้อนเป็นห่วงกังวลหนักพระทัยไปเลย . อันว่าข้าศึกฝ่ายไทยนั้นถึงอย่างไรก็ไม่อาจกลับคืนนครเวียงจันทน์ได้ง่าย ๆ เพราะกลัวตาย หากพระองค์ทรงเชื่อสัญญาหย่าทัพกับฝ่ายไทยเสียแล้ว คงไม่มีปัญหาอะไรเกิดขึ้นอีกเป็นแน่

สำหรับพวกข้าพระพุทธเจ้านั้น หากมีอะไรเกิดขึ้นอีก ก็พร้อมที่จะช่วยเหลือทุกประการ และไม่นึกเกรงกลัวข้าศึกฝ่ายไทยและใครเลยแม้แต่น้อย หากข้าศึกฝ่ายไทยได้ทราบว่าพวกญวนยกทัพมาช่วยลาวแล้ว เขายิ่งกลัวมากรีบยกทัพหนีเอาตัวรอด ทั้งวันทั้งคืนมิได้หลับนอนกันเลยทีเดียว พระพุทธเจ้าข้า เมื่อขุนนางแม่ทัพญวนกราบทูลเช่นนั้นแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาเจ้าอนุเวียงจันทน์นำทหารญวนทั้งหมดกลับคืนเมืองภูชุนอย่างเดิม

เมื่อแม่ทัพญวนกลับถึงเมืองภูชุนแล้ว ก็ได้นำเรื่องราวไปกราบทูลถวายรายงานให้เจ้าเมืองภูชุนทรงทราบทุกประการ ในรายงานนั้นบอกว่า บัดนี้นครเวียงจันทน์สงบดีแล้วข้าศึกไม่มี เจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จกลับคืนครอบครองเมืองเวียงจันทน์อย่างสุขสบาย แม่ทัพญวนล้วนแต่นำเรื่องราวดี ๆ ทั้งนั้นกราบทูลถวายรายงานให้เจ้าฟ้าหอคำทรงทราบ เมื่อเจ้าฟ้าหอคำทรงได้รับรายงานเช่นนั้น พระองค์ก็ทรงสบายพระทัยอย่างยิ่ง ที่ได้ทรงเห็นนครเวียงจันทน์สงบปราศจากข้าศึก

เจ้าอนุเวียงจันทน์พ่ายศึก

ขณะนั้น พระยาขัมภาวดีแม่ทัพใหญ่ของไทย เมื่อข้ามโขงไปนานพอสมควรแล้ว จึงได้รับสั่งให้ทหารหาญข้ามโขงไปสอดแนมดูข้าศึกญวนในที่ต่าง ๆ เมื่อทหารกองสอดแนมข้ามโขงไปดูที่นครเวียงจันทน์ ก็มิได้เห็นทหารญวนอยู่ในเวียงจันทน์เลยแม้แต่คนเดียว ทหารที่ส่งไปก็ได้กลับคืนไปรายงานให้พระยาขัมภาวดีได้ทราบทันที

เมื่อพระยาขับภาวดีได้ทราบว่า ไม่มีทหารญวนอยู่ในนครเวียงจันทน์เช่นนั้นแล้ว จึงยกพลข้ามโขงเข้าไปอยู่ในวัดแสนกลางใจเมืองนครเวียงจันทน์ทันที วัดนี้มีกำแพงล้อมรอบอย่างมั่นคง พระยาขับภาวดีจึงได้เข้าตั้งทัพอยู่ภายในนั้น ส่วนทหารที่เหลือได้กระจายให้ไปตั้งกองอยู่ในที่ต่าง ๆ ตามถนนทางเข้าเมืองทุกทิศทุกทาง ทหารทุกหน่วยทุกคนถือปืนคลุมอยู่อย่างเงียบสงัดเหมือนกับว่าไม่มีคนอยู่ในเมืองนั้นเลย

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ได้เคลื่อนขบวนทัพมาจากเชียงขวางอย่างเร่งรีบ เพื่อจะมาดูลาดเลาของฝ่ายข้าศึกก่อน ดีร้ายอย่างไรจะได้ประจันหน้าแจ้งแก่พระองค์เอง ครั้นยกทัพมาถึงเขตนอกเมือง พระองค์ก็ทรงพักพลอยู่อย่างเงียบ ๆ เวลาดึกสงัดเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงทรงส่งทหารกองสอดแนมเข้าไปสังเกตดูเหตุการณ์ภายในเมือง เที่ยวสืบเสาะเอาความลับต่าง ๆ ของฝ่ายข้าศึก พระองค์ทรงกำชับทหารที่ทรงส่งไปนั้นว่า เวลาไปให้ไปกันอย่างเงียบ ๆ อย่าได้พูดจากันให้เสียงดัง คอย ๆ แอบกันไปอย่าให้ใครได้รู้ ดีร้ายอย่างไร เราก็จะได้รู้ได้เห็น หากว่าข้าศึกฝ่ายไทยมาตั้งกองทัพหลวงอยู่ภายในเมืองนั้น ถ้าเขาล่วงรู้ข่าวของพวกเราเข้า เขาก็จะยกทัพมาล้อมตีพวกเราได้ ให้พวกเองเข้าไปสอดแนมดูในเมืองทุกแห่งหน ทุกตำบล หากว่าข้าศึกฝ่ายไทยมีอยู่ในเมืองแล้ว ก็ให้รีบกลับออกมารายงานให้เราได้ทราบโดยด่วน

ขณะนั้น ทหารกองสอดแนมเมื่อได้รับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ก็พากันรีบเดินทางแอบซ่อนเข้าไปในเมืองโดยเร็ว ครั้นไปถึงกำแพงวัดแสนก็ได้เห็นทหารไทยอยู่ในวัดเต็มไปหมด พวกทหารไทยที่เฝ้ายามอยู่เห็นเข้าจึงได้ถามว่า พวกท่านเป็นทหารฝ่ายไหน ใครเป็นนายของพวกท่านให้บอกมาโดยเร็ว

ขณะนั้นทหารกองสอดแนมของเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงแกล้งโกหกว่าพวกเราก็เป็นทหารของพระยาขับภาวดีนี่แหละ

ฝ่ายทหารไทยได้ยินดังนั้นแล้วก็หลงเชื่อ นึกว่าเป็นจริงจังพากันนิ่งอยู่ ทหารเจ้าอนุเวียงจันทน์จึงรีบกลับไปรายงานให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงทราบทันทีว่า บัดนี้ข้าศึกฝ่ายไทยเขามาอยู่ในนครเวียงจันทน์เต็มไปหมด พระยาขับภาวดีเป็นแม่ทัพ ส่วนภายในของกองทัพนั้นยังไม่ทราบแน่ว่ามีอะไรอยู่บ้าง ขอพระองค์จงทรงใช้พระปัญญาพิจารณาเองเถิดพระพุทธเจ้าข้า เราชื่นอยู่ช้าไม่ได้แล้ว ถ้าข้าศึกรู้ความลับเขาจะยกทัพเข้าล้อมตีเราทันที

เจ้าอนุเวียงจันทน์จึงรับสั่งทันทีว่า เราจะช้าไม่ได้แล้ว ต้องรีบยกทัพเข้าตีข้าศึกเดี๋ยวนี้ ชิงเอาบ้านเมืองกลับคืนมาให้ได้ เรารู้สึกแค้นมากที่ข้าศึกเข้ามาแต่ตีไม่รู้จักจบจักสิ้น

พวกญวนหรือก็คอยแต่จะมาโกหกหลอกเอาสิ่งของ เงินทอง เสื้อผ้า นอ,งา และของอื่น ๆ อยู่เรื่อย เราก็ได้แต่หาบรรณาการและเอาใจพวกมัน ซึ่งทรยศไม่รู้จักจบจักสิ้นและในที่สุด อ้ายเจ้าญวนทรยศนี่แหละจะทำให้เราล่มจมฉิบหาย ต่อไปนี้เราไม่หวังขอความช่วยเหลือจากมันอีกแล้ว แม้เท่าชั่วยง เพราะญวนคอยแต่จะหลอกกินและลวงให้พวกเราไปตายเท่านั้น

พ่อแม่เคยเล่าต่อ ๆ กันมาว่า "อย่าพากันหลงเชื่อคำของคนอื่น (๑) นับนี้คำโบราณที่ว่านั้น ก็เป็นจริงทุกประการแล้ว"

---

(๑) อย่าพากันหลงเชื่อคำของคนอื่น ตรงกับสุภาษิตไทยเราว่า อย่าเชื่อใจหาง อย่าวางใจคน

เอาเถอะตามแต่บุญกรรมของพวกเรา เราจงเข้าต่อสู้กับศัตรูอย่าได้ถอย บ้านเมืองขอเราสำคัญยิ่งกว่าชีวิต

เราต้องต่อสู้เอาชีวิตเข้าแลก จะตายหรือจะอยู่ให้มันรู้ไป ทหารทุกคนจงเตรียมตัวออกเดินทัพเดี๋ยวนี้จะช้าอยู่ไม่ได้

เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์รับสั่งเช่นนั้นแล้ว พวกทหารก็เตรียมตัวรีบออกเดินทัพเข้าเวียงจันทน์ทันที เมื่อไปถึงด่านเข้าเมืองซึ่งคนไทยตั้งทัพอยู่ทหารลาวก็ยิงปืนเข้าใส่ข้าศึกทันที เสียงปืนดังสนั่นหวั่นไหวทั่วนครเวียงจันทน์ ประดุจเสียงฟ้าผ่าคนฤดูฝนเช่นเดียวกัน

ทหารไทยกับทหารเจ้าอนุเวียงจันทน์เข้ารบกันแบบตะลุมบอนอย่างดุเดือด ทหารเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ตีฝ่าวงล้อมข้าศึกอย่างไม่คิดชีวิต

พระราชวงศ์ราชโอรสของเจ้าอนุเวียงจันทน์ ทรงพระแสงดาบเข้าฟาดฟันทหารไทยตายเป็นจำนวนมาก ทหารทั้งสองฝ่ายตายเกลื่อนกลาดทับถมกันอยู่ทั่วเมือง ไม่ผิดอะไรกับไม้ที่ถูกโค่นล้มลงมาทับถมกันอย่างสลับซับซ้อนในไร่ ทหารทั้งสองฝ่ายตายในที่รบคราวนี้มากจนนับไม่ถ้วน และไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งของทหารทั้งหมด

ทหารไทยส่งเสียงโห่ร้องประหนึ่งว่าแผ่นดินจะถล่มทลาย เมื่อบวกเสียงปืนและเสียงโห่ร้องของทหารแล้วจะดังสะเทือนเลื่อนลั่นยิ่งกว่าเสียงครวญครางของฟ้าในฤดูฝน เสียงลูกปืนที่ยิงสู้กันดังสนั่นหนาแน่นยิ่งกว่าเม็ดฝนซึ่งตกในฤดูฝนชุกยามเดือนเก้าหลายเท่านัก ลูกปืนฝ่ายข้าศึกถูกพระบาทเจ้าอนุเวียงจันทน์ พระองค์ทรงได้รับบาดเจ็บมาก ขณะเดียวกันกองทัพของฝ่ายข้าศึกก็โหมตีเข้ามาอย่างหนัก กองทัพของเจ้าอนุเวียงจันทน์ไม่สามารถจะทานได้จำพระทัยต้องรับสั่งให้ล่าถอย โดยตีหักด่านไทยออกไปทางด้านเหนือ ทรงนำทหารหนีไปโดยเร็ว ในขณะเดียวกันฝ่ายไทยก็ตามตีไปอย่างไม่ลดละ

เจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ทรงนำทหารของพระองค์กลับไปเมืองเชียงขวาง เข้าสู่ภูเขาลำเนาไพรอันกว้างใหญ่ต่อไป พระองค์ทรงนำทหารเข้าไปหลบซ่อนข้าศึกอยู่ในเขตภูเขาวงใกล้เมืองพวน กองทัพไทยได้สะกดรอยตามไปโดยไม่หยุดยั้ง

ขณะนั้นเจ้าราชวงศ์ทรงรู้สึกคับแค้นเคืองพระทัยมาก ทรงนำพระชายารีบลงเรือพายหลบหนีตามลำน้ำหายเงียบไปทันที ทหารไทยตามไล่ตีไม่ทัน

ส่วนเจ้าอนุเวียงจันทน์ผู้พระราชบิดาทรงถูกปืนฝ่ายข้าศึกได้รับบาดเจ็บนั้น เจ้าราชวงศ์ก็ไม่ทรงทราบชัดว่า พระราชบิดาจะเป็นตายร้ายดีอย่างไรเลย ได้แต่นึกอยู่ในพระทัยว่า ตามแต่บุญกรรมของพระองค์เถิด หากพระราชบิดายังทรงมีชีวิตอยู่แล้ว และบุญวาสนาบารมีของพระองค์ยังแก่กล้าอยู่ บ้านเมืองก็คงจะเจริญรุ่งเรืองต่อไปในภายภาคหน้าอย่างแน่นอน

ขณะนั้นเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงนำทหารไปหลบซ่อนอยู่ในภูเขาวงทรงอาศัยพระยาน้อยเจ้าเมืองพวนอยู่ ฝ่ายศัตรูได้ติดตามไปจนถึงเมืองพวน เพื่อตามจับเจ้าอนุเวียงจันทน์ให้ได้ ฝ่ายไทยตามหาทั่วเมืองพวนก็ไม่พบ จึงไปหาพระยาน้อย ถามถึงเรื่องราวต่าง ๆ ถ้วนถี่ทุกประการ และถามต่อไปว่าท่านรู้ไหมว่า เวลานี้เจ้าอนุรุธราชไปหลบซ่อนอยู่ที่ไหน ท่านจงไปนำเอาตัวมาให้เราเดี๋ยวนี้ อย่าได้เอาไปซุกซ่อนไว้เลย ต่อไปในวันข้างหน้าท่านจะได้รับความลำบาก อย่าได้เอาเสือมาเลี้ยงไว้ให้กัดตัวเองตายไปเสียเปล่า บ้านเมืองของ

ท่านได้รับความเดือดร้อน ถูกทำลายมาหลายครั้งแล้ว เพราะใครเล่า ไม่ใช่เป็นเพราะเจ้าอนุเวียงจันทน์ดอกหรือ ?

ขณะนั้นพระยาน้อยเจ้าเมืองพวนก็รู้สึกโกรธเคืองเจ้าอนุเวียงจันทน์อยู่ ที่นำศัตรูเข้ามาทำลายบ้านเมือง ทำให้พระยาน้อยขุ่นเคืองมากจึงตัดขออกจากเจ้าอนุเวียงจันทน์หันไปเข้ากับฝ่ายไทยเสีย เป็นเพราะพระยาน้อยมีความคิดสั้น ไม่คิดหน้าคิดหลังให้ถ้วนถี่ ไปเชื่อคำหมู่ไพรีเอางาย ๆ คิดเห็นแต่สบายชั่วระยะสั้น ๆ ดังนั้นพระยาน้อยจึงไกพาข้าศึกไปจับเอาตัวเจ้าอนุเวียงจันทน์ที่ภูเขาวง ครั้นไปถึงที่เจ้าอนุเวียงจันทน์หลบซ่อนอยู่ ก็บอกเหล่าศัตรูให้ทราบ ฝ่ายไทยก็ยกทัพเข้าโอบล้อมเจ้าอนุเวียงจันทน์ไว้ทุกด้าน พระองค์ก็ไม่อาจหนีข้าศึกไปทางไหนได้ ฝ่ายไทยก็เข้าล้อมจับเอาเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้โดยง่าย อันนี้เป็นเพราะใส้ในท้อง(๑)ของตัวเองเกิดเป็นหนอนนั่นเอง

ซานนชุนทัพลาวปราบศึก

บัดนี้จะไดกลับกล่าวถึงซานนแม่ทัพคนโปรดของเจ้าอนุเวียงจันทน์ก่อน นับตั้งแต่เจ้าอนุเวียงจันทน์ลาถอยทัพจากนครราชสีมาไปนั้น ซานนแม่ทัพคนสำคัญก็ได้ลาถอยทัพกลับคืนนครเวียงจันทน์เหมือนกัน แต่ตามเจ้าอนุเวียงจันทน์ไม่ทัน ได้นำทัพลาถอยกลับอย่างช้า ๆ พร้อมด้วยพระยาเพชรแม่ทัพอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นแม่ทัพที่นับว่ามีฝีมือในการรบอย่างมาก ได้รบเคียงบ่าเคียงไหล่กันมากับชุนทัพซานน ไกพากันติดตามหาเจ้าอนุเวียงจันทน์ขึ้นไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง พอได้ทราบว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เสด็จกลับจากเมืองพวนคืนนครเวียงจันทน์แล้ว ก็ได้รวบรวมทหารลาวในนครหลวงพระบางจำนวน ๓๐๐๐ คน (สามพันคน) ล้วนแต่ชายฉกรรจ์ที่กล้าหาญทั้งสิ้น เมื่อรวมทหารได้พร้อมแล้ว ก็ได้รีบนำทหารลงไปทางใต้โดยด่วน

ครั้นไปถึงเมืองชัยบุรีก็ได้สู้รบกับทหารฝ่ายไทยอย่างสามารถ ทหารไทยสู้ไม่ได้ต้องลาถอย ซานนและพระยาเพชรก็ไล่ตามลงไปจนถึงเมืองนคร กองทัพทหารฝ่ายไทยต้านทานไม่ไหว แตกพ่ายถอยทัพไม่เป็นกระบวน ไทยสู้พลางถอยพลางจนไปถึงเมืองบุกดาหาร ไทยจึงตั้งทัพสู้ ซานนและพระยาเพชรนำทหารเข้าตีอย่างสามารถ การสู้รบระหว่างทหารฝ่ายไทยกับซานนเป็นอย่างดุเดือด พวกฝ่ายไทยก็สู้อย่างเข้มแข็งไม่ยอมถอยเหมือนกัน

ขณะนี้ซานนผู้สามารถก็ได้นำทหารลาวตีปีกวงล้อมเข้าไปในท่ามกลางของฝ่ายข้าศึก ยิงปืนเข้าใส่ข้าศึกอย่างขนาดหนัก เสียงปืนดังสนั่นหวั่นไหว เหมือนแผ่นดินจะถล่มทลายลง ส่วนทางฝ่ายน้ำโขงเรือของทั้งสองฝ่ายบรรทุกทหารเต็มแม่น้ำไปหมด การรบแบบตะลุมบอนได้เกิดขึ้นอย่างนองเลือด พระยาเพชรนำทหารเข้าตีทางปีกขวา เอาไฟเข้าเผาเมืองทั่วทุกแห่ง ไฟได้ไหม้เมืองอย่างหนัก เมืองบุกดาหารก็เลยแตก ทหารฝ่ายไทยและประชาชนชาวเมืองพากันวิ่งหนีกันเป็นโกลาหล เพื่อจะหนีเข้าป่าดงพงไพรต่อไป

---

(๑) ไส้ในท้องของตัวเองเกิดเป็นหนอน ตรงกับสุภาษิตไทยเราว่า เกลือเกิดเป็นหนอน หนอนบ่อนไส้

พระสงฆ์สมณชีพราหมณ์ ทิ้งวัดวาอาราม ข้อง,กลอง,ระฆัง ทั้งทิ้งบาตรและจีวรเพื่อหนีไปหลบซ่อนในป่า เหล่าประชาหญิงชาย ลูกเด็กเล็กแดงร้องไห้เสียงลั่นไปหมดทั่วทั้งเมือง บางคนก็อุ้มลูกจูงหลานวิ่งหนีเอาตัวรอด บางหมู่บางพวกเสื้อผ้าหลุดลุ่ยปลอยแต่ตัวล่อนจ้อน พากันวิ่งลงทุ่งกว้าง ฝูงชนวิ่งเปลือยกายลงทุ่งใหญ่มองดูสุดลูกตา เพราะไม่มีป่าดงพงไพรพอจะหลบซ่อนได้ ประชาชนวิ่งหนีตายออกจากเมืองเป็นโกลาหลอลหม่าน ทิ้งข้าวของเกลื่อนกลาดไปทั่ว

ฝ่ายทหารของชานนเห็นฝูงชนแตกตื่นวิ่งหนีเช่นนั้น ก็รู้สึกชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง พากันเข้าไปในเมือง หาต้นเอาข้าวของเงินทอง ตามบ้านเรือนอย่างสบาย เมื่อได้ข้าวของเงินทองเสื้อผ้าเป็นอันมากแล้ว ก็พากันขนข้าวของลงเรือจนเต็มทุกลำ และตั้งใจว่าจะไปตีเมืองเหมราฐและอุบลต่อไปอีก แต่ยังไม่ได้ไป ยังหยุดพักพลอยู่ที่นั่นชั่วคราวก่อน

ขณะนั้น พระยาชัยภาวดีแม่ทัพใหญ่ของไทย ก็ได้ปลอมแปลงตราสาส์นไปโกหกชานนว่าเป็นหนังสือของเจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงส่งมาบอกข่าว ในหนังสือนั้นแจ้งว่า เวลานี้ทั่วนครเวียงจันทน์กำลังเดือดร้อนวุ่นวายอย่างหนัก การรบกำลังคิดพัน นครเวียงจันทน์จะร้ายดีอย่างไรยังทราบไม่ได้ จึงขอให้ชานนรีบยกทัพขึ้นไปสมทบโดยด่วน

เมื่อชานนได้รับหนังสือ อ่านทราบเรื่องราวโดยตลอดแล้ว ก็เข้าใจว่าเป็นหนังสือของเจ้าอนุเวียงจันทน์บอกข่าวมาจริง ที่แท้ก็เป็นตราสาส์นปลอมของฝ่ายข้าศึก เพราะฝ่ายข้าศึกกลัวชานนคิดลบหลังเป็นอันมาก ดังนั้นชานนและพระยาเพชรจึงรีบนำทหารขึ้นไปนครเวียงจันทน์โดยเร็ว ได้นำทหารลงเรือยกทัพออกจากมุกดาหารขึ้นไปตามลำน้ำโขง พอไปถึงฝั่งเขตเมืองมหาชัย ก็ได้จอดเรือไว้พักเอาแรงไพร่พลที่นั่นก่อนชั่วคราว ชานนจึงบัญชาให้ทหารพันเรือหมดทุกลำแล้ว เอาไฟจุดเผาทิ้งเสีย พวกทหารก็หาบเอาข้าวของเดินทางต่อไป

ขณะเดินทางไปนั้นชานนก็คิดอยู่ในใจว่า พระยาเพชรคงจะนำเอาเรื่องราวทั้งหมดที่คนเผาเรือแพทิ้งไปกราบทูลให้เจ้าอนุเวียงจันทน์ทรงทราบในภายหลัง และพระยาเพชรนี้ก็มีความเก่งกล้าสามารถมากกว่าตน ตอนเข้าตีบุกดาหาร พระยาเพชรก็เป็นฝ่ายเข้าตีจนบุกดาหารแตก ชานนรู้สึกกลัวพระยาเพชรมาก หากปล่อยไว้จะเป็นภัยอันตรายแก่ตนในภายหลัง จึงได้มาพระยาเพชรให้ตายเสีย ครั้นฆ่าพระยาเพชรแล้ว ชานนจึงพร้อมด้วยทหารเดินทางต่อไปเป็นเวลาหลายวันหลายคืน จึงไปถึงบ้านทัพซึ่งเป็นอาณาเขตของเมืองมหาชัย ซึ่งเจ้าเมืองมหาชัยได้จัดทหารรักษาด่านไว้อย่างเข้มแข็ง ชานนผ่านด่านนั้นเข้าไปไม่ได้ ต้องพาทหารหลบหนีไปทางอื่น ทางที่นำทหารไปนั้นกันดารมาก ทหารของชานนอดอยากอาหาร ทั้งเจ็บไข้ได้ป่วยหัวข้าวออนระโหยโรยแรงไปตาม ๆ กัน พวกทหารจึงได้นำเอาเสื้อผ้า เงินทอง ปืนหอก แลกข้าวชาวบ้านกินจนหมดสิ้น

ขณะนั้นชานนผู้เป็นแม่ทัพ รู้สึกหนักใจมาก ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรดี จึงได้ปล่อยทหารที่ออนแอทิ้งหมด ให้ไปตามบุญตามกรรม ได้นำเอาทหารที่มีกำลังพอจะไปได้ติดตามไปไม่กี่คน ได้เดินทางลัดเลาะไปตามริมฝั่งโขงโดยเร็ว

พระยาชัมภาวดีนำเจ้าอนุเวียงจันทน์ลงกรุงบางกอก

ขณะนั้นพระยาชัมภาวดีแม่ทัพใหญ่ของไทย เมื่อจับเจ้าอนุเวียงจันทน์ได้แล้วก็ได้หามพระองค์ออกเดินทางลงกรุงบางกอกทันที เดินทางอย่างเร่งรีบมุ่งหน้าสู่บางกอก ฝูงชนลาวไทยตามแห่แหนพระองค์ไปเป็นอันมาก เหล่าสนมกำนัลในต่างพากันร้องไห้ระงมไปหมดไก้ติดตามพระองค์ไป

ฝ่ายพระนางคำปองราชเทวีฝ่ายขวา ทรงกันแสงอยู่ตลอดเวลา พระนางทรงเป็นลมล้มสลบหลายครั้งหลายหน น้ำพระเนตรอาบพระพักตรอยู่ตลอดเวลามิได้เหือดแห้ง พระนางทั้งกรรแสงทั้งเอาพระหัตถ์เช็ดน้ำพระเนตรอย่างน่าสังเวชตลอดทาง พระนางทรงตัดอกตัดใจเศร้าโศกเสียพระทัยอย่างที่สุด เหมือนหนึ่งพระอุระจักแตกออกจากกันเป็นเสี่ยง ๆ ด้วยพระนางทรงสงสารพระราชสวามีอย่างหาที่เปรียบมิได้ พระนางนั้นเปรียบเหมือนคนตายแล้วแต่ยังไม่เน่าเพียงมีลมหายใจเข้าออกอยู่เท่านั้น พระนางทรงสะอึกสะอื้น กันแสงเดินตามพระราชสวามีไปไม่ยอมไกลห่าง เสด็จตามทางไปดังหนึ่งคนตายแล้วไม่มีผิด พระนางทรงคิดรำพึงอยู่ในพระทัยว่า หากจะเอาพระชนม์แทงพระศอให้ตายเสีย ก็กลัวว่าจะเป็นเวรเป็นกรรมต่อไปในชาติหน้า ถ้าจะกินยาพิษเสียให้ตายก็มิใช่ที่เสียแล้ว(๑)

พระยาชัมภาวดีพร้อมด้วยทหารได้คุมเอาตัวเจ้าอนุเวียงจันทน์เดินทางกลับกรุงบางกอกโดยมิรั้งรอหลายวันหลายคืนจึงถึงกรุงศรีบางกอก เขาก็ได้นำเอาเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปถวายพระเจ้ากรุงบางกอกทันที พระเจ้ากรุงศรีบางกอกทรงชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง ได้พระราชทานสิ่งของเป็นรางวัลแก่พระยาชัมภาวดีและทหารเป็นอันมาก นอกจากปูนบำเหน็จรางวัลให้แล้ว ยังได้เลื่อนยศฐานบรรดาศักดิ์พระยาชัมภาวดีให้สูงขึ้นอีก เป็น "พระยามุนินทรเดชา"(๒) พร้อมทั้งได้ทรงมอบอาญาสิทธิ์เด็ดขาดและมอบดาบเล่มหนึ่งให้ด้วย เนื่องจากว่าพระยาชัมภาวดีเป็นแม่ทัพที่เข้มแข็งและเก่งกล้าสามารถมาก ปราบข้าศึกลาวได้ทุกเมือง

เมื่อพระยาชัมภาวดีได้รับตำแหน่งฐานันดรศักดิ์เป็น พระยามุนินทรเดชาแล้ว ก็ได้รับอาสาพระเจ้ากรุงบางกอก จะขอไปปราบปรามลาวและเขมรทุกเมืองที่แข็งข้อต่อไปจะไม่ให้พระองค์ทรงได้รับความเดือดร้อนเลยแม้แต่น้อย

---

(๑) ความเดิม เมื่อจักกินพิษงวนสานแท้ก็ใช่การแท้แล้ว
งวน ถือว่าเป็นอาหารมนุษย์แต่โลกแรกเกิด เช่นงวนกิน ยาพิษที่ผสมสารหนูเป็นต้น

(๒) ดาบเล่มคม ดาบอาญาสิทธิ์

ขณะนั้น พระเจ้ากรุงศรีบางกอก เมื่อพระองค์ได้ทรงสดับเช่นนั้นแล้ว ก็รู้สึกทรงชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทรงอนุญาตให้ไปตามประสงค์ทุกประการ และตรัสว่า แล้วแต่ลูกรักของพ่อจะทำอย่างไร ตามใจเถิด ให้คอยคิดคอยพิจารณาไป อย่าได้ร้อนร้อน หากว่าพวกพวน, ญวน,ลาว,เขมร,ข่า แข็งข้อต่อเรา แล้วแต่เจ้าจะจัดการ ทางที่ควรจะไปเกลี้ยกล่อมเขาเหล่านั้น ด้วยอุบายวิธีที่แยบคาย ถึงแม้ว่าจะใช้เวลานานสักหน่อย ก็จงค่อยพยายามใช้อุบายที่แนบเนียนโกหกให้เขาเชื่อกลับมาเข้ากับฝ่ายเราให้ได้ ถ้าผลีผลามพลาดท่า พวกเขาจะวิ่งเข้าป่าหนีไปหมดเสีย เพราะพวกเหล่านี้ยังป่าเถื่อนอยู่มาก ต้องค่อยเป็นค่อยไป จงพยายามศึกษานิสัยใจคอเขาให้รู้ คู่กันไปนาน ๆ เพราะพวกเหล่านี้ เคยแตกหนีเข้าไปหลบซ่อนอยู่ตามป่า ตามริมห้วยเหวยามาไม่รู้กี่ครั้งกี่หนแล้ว

ขณะนั้นพระยามุนินทรเดชาแม่ทัพผู้สามารถ จึงได้กราบถวายบังคมลาพระเจ้ากรุงบางกอก นำทหาร ๓,๐๐๐ คน (สามพันคน) ออกเดินทางไปเมืองปัตะบองอันเป็นเมืองปลายด่านเขมร เมื่อไปถึงก็ได้ตั้งทัพยึกทหารอยู่ที่นั่นอย่างเข้มแข็ง พวกลาว,เขมร ในอาณาบริเวณนั้นตกอยู่ในอำนาจของพระยามุนินทรเดชาทั้งสิ้น พระยามุนินทรบัญชาให้จดเลขหมายลาว,เขมรที่อยู่ในอำนาจไว้ทุกเมือง และตั้งใจไว้ว่าจะยกทัพไปตีญวนเอามาไว้ในเงื้อมมือให้ได้จึงได้เกณฑ์เอาทหารลาวและเขมรมาเตรียมพร้อมไว้ และฝึกหัดอย่างเข้มแข็งเพื่อยกไปตีญวน

เจ้าอนุเวียงจันทน์ทิวงคต

บัดนี้จะกลับกล่าวถึงซานซึ่งพาพลที่เหลือจากเจ็บป่วยล้มตายเดินทางต่อไปอย่างเร่งรีบ เมื่อไปถึงนครศรีสัตนาค ก็ได้ทราบข่าวว่าไทยได้นำเจ้าอนุเวียงจันทน์ลงกรุงบางกอกอย่างรีบด่วน ตั้งใจไว้ว่าจะขอตายตามเจ้าอนุเวียงจันทน์ให้รู้แล้วรู้รอดไป ถึงจะมีชีวิตอยู่ต่อไปในอนาคตก็คงไม่ได้รับความสุขเท่าที่ควร เพราะในชีวิตนี้หวังฝากฝีฝากไข้ไว้กับเจ้าอนุเวียงจันทน์เท่านั้น เป็นตายร้ายดีอย่างไรก็ต้องคิดตาม เพราะเหตุว่าได้เป็นคู่บารมีของพระองค์มาแต่ชาติปางก่อนหลายชาติแล้ว นับแต่ท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารเคยร่วมบุญสมภารกับพระองค์มาก็นับชาติไม่ถ้วน ไม่มีใครจะหลีกลี้หนีพ้นจากเวรภัยมารร้ายแต่ชาติปางก่อนที่ตอยตามสนองมิได้เลย ดังนั้นซานนจึงมิรั้งรอรีบเดินทางลงบางกอก เป็นเวลาหลายวันจึงถึงกรุงศรีบางกอก ได้มาเห็นเจ้าอนุเวียงจันทน์ ถูกคุมขังอยู่ในกรุงศรีบางกอก มีทหารคอยระวังรักษาอยู่อย่างเข้มแข็ง ซานนรู้สึกแค้นใจมาก แต่ไม่สามารถจะช่วยพระองค์ได้ หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ทิวงคตในที่คุมขังนั่นเอง พระองค์ได้ลาจากโลกนี้ไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลกเสียแล้ว

ทางกรุงบางกอกได้จัดพระศพของพระองค์บรรจุไว้ในโกศทอง จัดการฉลองอย่างใหญ่โต โกศบรรจุพระศพนั้นประดับประดาอย่างสวยงาม เหลืองอร่ามด้วยแก้วและทองคำงามเลิศล้ำระยิบระยับจับสายตา เขาประดับประดาสมพระเกียรติศพกษัตริย์มีหมู่ฉัตรปักเรียงรายเป็นระเบียบล้อมโดยรอบของประกอบปักเคียงคู่กับหมู่ฉัตร ยามลมพัดโบกสะบัดพัดพริ้วปลิวไปมาอยู่ไหว ๆ โกศทองใหญ่ไว้พระศพวาดรูปภาพกินรีฟ้อนเหยาะย่าง กระพือปีกรำแพนหางค่อยเหยาะย่างรำฟ้อนอ่อนระทวยสวยยิ่งนัก ดูชนงวงพักตร์คอคางสาอางโฉมกลมกลืนกันทุกส่วน แขนขาล้วนเรียวงามยามรำฟ้อนอ่อนโค้งโก่งค้อมดังคันศร ตัวกินนรฟ้อนอ่อนงามเหมือนยามจันทร์วันครึ่งเสี้ยว นัยตาเหลียวเหลือบแลมองจ้องไปมาเหมือนตาจริง ดูงามยิ่งพระโกศทองสมพระเกียรติศพราชา มีรูปหมู่เทวดายืนถือธงอลกดเป็นกลุ่ม ๆ พระทวารทั้งสี่มุขพรหมสี่หน้ายืนสง่าในท่าตรงฉลององค์พระศพครบกำหนดบรมวรสมควรแล้วจึงได้เคลื่อนตามแนวที่มีมาแต่โบราณ ได้จัดการถวายเพลิงพระศพเจ้ากรุงศรีสัตนาคแต่กุศล ได้นิมนต์พระสงฆ์มามาติการกับเทศนาอีกกัณฑ์หนึ่งพระท่านเทศน์กล่าวถึงกฎของกรรมนำวนเวียนเหมือนกงเกวียนหมุนเวียนไม่จบสิ้น ตราบใดยังท่องเที่ยวอยู่ในพื้นแผ่นดินโลกนี้ไซร้ ไม่ว่าใครผู้ใดต้องประสบพบความทุกข์ อนิจจังไม่แน่นอนทุกถ้วนหน้า ขอวิญญาณพระราชาเจ้าอนุฯ จงไปเกิดในสวรรค์วิมานทอง ขออย่าได้กลับมาเกี่ยวข้องในโลกนี้มีแต่ทุกข์ มีสุขบ้างระคนกันแล้วแต่กรรมจะบันดาล ไม่มีใครคาดการณ์ล่วงหน้าถูกต้องได้แม้คนเดียว

พระยามุนินทร์เดชายกทัพไปตีลาว

เมื่อพระยามุนินทร์เดชาเตรียมทหารพร้อมแล้ว ก็ได้ยกทัพออกจากเมืองปัตบอง มุ่งหน้าสู่เมืองนี่ครโดยด่วน ขบวนทัพได้ข้ามเทือกเขาภูพานผ่านโขกเขาลำเนาไพรไปหลายวันก็ไปถึงเขตเมืองนคร จึงได้หยุดพักพลไว้ก่อน แล้วก็ได้ส่งหน่วยสอดแนมรีบไปสืบดูลาดเลาของฝ่ายข้าศึกที่เมืองนคร หากได้พบเห็นพวกข้าศึกก็ให้รีบกลับมารายงานให้ทราบโดยด่วน จะได้ยกทัพไปตีข้าศึกให้มันราบเรียบหมดหว่งกันเสียที เหตุใดมันจึงข้ามโขงมาแย่งชิงเอาดินแดนกวาดต้อนเอาผู้คนไพร่พลของเราไปอยู่บ่อย ๆ ฝั่งโขงด้านนี้เป็นดินแดนของเราทั้งหมด

เมื่อหน่วยสอดแนมได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็ได้รีบออกเดินทางแอบซุ่มซ่อนไปตามริมฝั่งโขง เมื่อไปถึงเมืองนครก็ไม่ได้เห็นข้าศึกอยู่ที่นั่นสักเลย เห็นแต่ลาวชาวเมืองนครที่แตกหนีได้พากันกลับคืนมาบ้านเมืองของตนตามเดิม อยู่เต็มบ้านเต็มเมืองไปหมด หน่วยสอดแนมรีบกลับไปรายงานให้แม่ทัพทราบทันที

ฝ่ายเจ้าเมืองนคร เมื่อได้ทราบข่าวว่าข้าศึกได้ยกทัพมาทางใต้ ก็ได้รีบข้ามโขงไปรายงานเรื่องราวทั้งหมดให้แม่ทัพฝ่วนได้ทราบโดยด่วน

เมื่อแม่ทัพฝ่วนได้รับรายงานเช่นนั้นแล้ว ก็โกรธเคืองเจ้าเมืองนครเป็นอันมาก พร้อมทั้งกล่าวดูถูกดูหมิ่นว่า พวกเองชอบมาโกหกอยู่เรื่อย คราวก่อนนั้นก็เคยไปบอกว่า ไทยยกทัพมาเต็มบ้านเต็มเมืองหมดแล้วอย่างนี้เหมือนกัน ครั้นเรายกทัพมาช่วยก็ไม่เห็นมีข้าศึกที่ไหนเลย ที่แท้ก็พวกเองนี่แหละปั้นเรื่องขึ้น เป็นข้าศึกเสียเอง คอยโกหกอยู่เรื่อย ๆ ถ้าฝ่ายข้าศึกมาฆ่าพวกฝ่วนตายเมื่อใด เมื่อนั้นแหละเราจึงจะเชื่อว่ามีข้าศึกยกทัพมาจริง และเราก็จะได้ช่วยรบทันที

หากว่าเป็นโจรผู้ร้ายยกพวกมาปล้นเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ช่างเถิด เป็นหน้าที่ของพวกเองจะต้องปราบปรามฝ่ายโจรนั้น อย่าได้เกือดร้อนถึงเราเลย และอย่าได้ไปโกหกหลอกลวงกันอย่างนี้บ่อย ๆ อีกเป็นอันขาด

เมื่อเจ้าเมืองนครได้ฟังแม่ทัพญวนกล่าวตักเตือดว่าเช่นนั้น ก็รู้สึกโกรธเคืองเป็นอันมาก รีบกลับไปกองทัพของตนทันที และคิดอยู่ในใจว่า ไอ้พวกญวนเลว ๆ เหล่านี้ อวดดีฆ่าฟัน กล่าวสามหาวนัก กูได้เสีย นอ,งา,เงิน,ทองไปให้พวกมันเป็นอันมากมามากหลายครั้งแล้ว ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไรขึ้นมาเลย จึงบอกทหารชาวเมืองนครและทหารอื่นที่เป็นพวกของตนว่า เราจะต้องฆ่าพวกญวนเสีย และให้โกหกว่าเป็นทหารไทย เมื่อพวกมันโกรธเคืองมากขึ้น อาจจะยกทัพข้ามไปตีไทยก็ได้ แม่ทัพญวนพูดว่า หากเป็นข้าศึกไทยยกมาจริงคงจะฆ่าทหารญวนตายไปมากแล้ว ถ้าเป็นโจรผู้ร้ายก็ถือว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของเราปราบเอง เขาไม่ขอเกี่ยวข้องด้วย

บัดนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรจัดทหารพวกหนึ่งไปคุกซุ่มอยู่ระหว่างทาง อีกพวกหนึ่งให้รีบไปรายงานโกหกแม่ทัพญวนว่า ข้าศึกไทยยกทัพข้ามโขงมาแล้ว ให้รีบยกทัพลงไปปราบโดยด่วน เมื่อญวนมาถึงที่ซุ่มซ่อนให้พากันโอบล้อมฆ่าพวกญวนเสียอย่าให้เหลือแม้คนเดียว และพวกเราก็ให้บอกว่าไทยยกทัพมาตีขนาบแล้ว ตัวเราเองก็จะยกทัพไปสมทบอีกพวกหนึ่ง ฆ่าพวกญวนเลว ๆ เหล่านี้ให้หมดเสีย

เมื่อเจ้าเมืองนครกล่าวเช่นนั้นแล้ว ก็ได้จัดให้ทหารพวกหนึ่งขึ้นไปรายงานแม่ทัพซุนนางญวนให้ได้ทราบ และส่งทหารอีกเป็นจำนวนมากไปคุกซุ่มอยู่ในระหว่างทางซึ่งกองทัพญวนจะยกทัพผ่านไป ทหารที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ก็ได้ทำตามบัญชาทุกประการ

พวกหนึ่งก็รีบออกเดินทางไปรายงานให้ซุนนางแม่ทัพญวนทราบว่า บัดนี้ข้าศึกไทยไดยกทัพข้ามโขงมากันเข็มหมดแล้ว ขอเชิญท่านแม่ทัพจงไปดูเองเถิด จะได้เห็นประจักษ์ด้วยสายตาของท่านเอง ความนี้ข้าศึกมากันมากเป็นประวัติการณ์

เมื่อซุนนางแม่ทัพญวนได้รับรายงานนั้นเหมาะเช่นนั้นแล้ว ก็รีบบัญชาให้แม่ทัพนายกองคุมทหารญวนจำนวนมากมุ่งหน้าสู่เมืองนครทันที

ฝ่ายเจ้าเมืองนครและเจ้าเมืองมาหยักได้จัดขบวนทัพออกเป็นหมู่ ๆ ยกทัพตามหลังทหารญวนไปอย่างช้า ๆ

ขณะนั้นฝ่ายญวนยกทัพไปจวนจะถึงท่าแซกริมฝั่งโขงอยู่แล้ว ก็ถูกกองทัพลาวที่เจ้านครซุ่มซ่อนไว้โอบล้อมตีอย่างไม่รู้ตัว ทหารของเจ้าเมืองนครและมหาชัยซึ่งคิดตามมาข้างหลังก็เข้าตีขนาบอย่างไม่รู้ตัวมาก่อนเช่นกัน ทหารญวนถูกฆ่าตายเกือบหมดสิ้น มีเล็ดรอดหนีตายไปได้ไม่กี่คนและบอกทหารญวนว่าพวกกูนี่แหละคือทหารไทยผู้แกล้วกล้า พวกมึงอย่าได้มาอวดดีอย่างนี้อีกเลย พวกกูทหารไทยจะตีเข้าไปให้ถึงเขตอานามไม่ลมแบ่งแดนญวนโน่นแหละ

ทหารญวนที่เหลือตายรีบหนีเอาตัวรอดหลบเข้าป่าดงไปหมด ทิ้งข้าวของจนหมดสิ้นไปแต่ตัวเท่านั้น และรีบเดินทางไปรายงานให้ซุนนางแม่ทัพญวนได้ทราบถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทุกอย่างและรายงานว่าศึกครั้งนี้มิใช่ทหารไทยที่ไหนเลย เป็นศึกลาวของเจ้าเมืองนครนั่นเอง ไม่มีทหารไทยเลยแม้คนเดียว

เมื่อขุนนางแม่ทัพญวนได้ฟังรายงานเช่นนั้น รู้สึกโกรธเคืองเจ้าเมืองนครเป็นอันมาก จึงสั่งทหารญวนทันทีว่า ไป รีบไปตามเอาเจ้าเมืองนครซึ่งอยู่ในกองทัพลาวขึ้นมาพบเราเดี๋ยวนี้

เมื่อทหารญวนได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็ออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกองทัพเจ้าเมืองนครอย่างเร่งรีบ พอไปถึงทหารญวนก็ตรงเข้าเชิญเจ้าเมืองนครทันที บอกว่าเวลานี้ ท่านแม่ทัพใหญ่ของญวน ขอเชิญท่านไปพบ ต้องการอยากจะทราบความจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมด และท่านแม่ทัพพูดว่า หากท่านอยากจะกลับคืนไปครองเมืองนครอย่างเดิมแล้ว ก็ไม่ขัดข้อง ยินดีสนับสนุนอย่างเต็มที่ จะนำเรื่องราวไปกราบทูลเจ้าฟ้าหอคำให้ทรงทราบ พร้อมที่จะสนับสนุนให้ท่านขึ้นครองเมืองนครสืบต่อไปตามที่ท่านมุ่งหวัง แต่ว่าท่านแม่ทัพอยากจะทราบความจริงจากท่านก่อนว่า ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร เบื้องต้นท่านแม่ทัพจะนำเรื่องราวของท่านขึ้นทูลเจ้าฟ้าหอคำอยู่แล้ว แต่เกรงว่าจะไม่ตรงกับความประสงค์ของท่าน จึงขอให้ท่าน ลากเบียน รีบขึ้นไปพร้อมพวกข้าพเจ้าเดี๋ยวนี้ จะช้าอยู่ไม่ได้

เมื่อ ลากเบียน เจ้าเมืองนครได้ฟังคำพูดของทหารญวนแล้ว ก็รู้สึกแปลกใจ เลยแกล้งทำเป็นว่า เจ็บป่วย บอกว่าเวลานี้ข้าพเจ้ายังตามพวกท่านไปไม่ได้ เพราะไม่สบาย

ข้าพเจ้าจึงขอให้เจ้าราชบุตรเจ้าเมืองเวียงจันทน์คนใหม่ไปแทนข้าพเจ้าก่อน แล้วข้าพเจ้าจะตามไปภายหลัง

เมื่อเจ้าเมืองนครกล่าวเช่นนั้นแล้ว จึงเรียกให้เจ้าราชบุตรมาบอกว่าให้รีบขึ้นไปรายงานให้แม่ทัพใหญ่ญวนทราบเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งหมดแทนตน เจ้าราชบุตรบอกเจ้าเมืองนครว่า การที่จะให้ข้าพเจ้าไปแทนนั้นไม่ขัดข้อง และการไปในคราวนี้ข้าพเจ้ารู้สึกหนักใจมาก เพราะฝันไม่ค่อยดี ในฝันนั้นแปลกกว่าทุกครั้ง จะเป็นลางร้ายดีอย่างไรข้าพเจ้ารู้ไม่ได้

เมื่อเจ้าราชบุตรได้รับคำสั่งแล้ว ก็รีบออกเดินทางตามทหารญวนไปทันทีเดินทางข้ามภูเขาไปหลายวัน ก็ไปถึงทุ่งหลวงอันกว้างใหญ่ ซึ่งเป็นค่ายที่แม่ทัพญวนตั้งค่ายอยู่ ทหารได้นำเจ้าราชบุตรเข้าไปรายงานให้แม่ทัพใหญ่ได้ทราบทันที แม่ทัพญวนได้ถามถึงเรื่องราวต่าง ๆ ทุกประการและได้ถามถึงเจ้าเมืองนครว่า เวลานี้ ลากเบียนเจ้าเมืองนครอยู่ที่ไหน จะมาที่นี่หรือไม่ เจ้าราชบุตรก็รายงานว่า เวลานี้เจ้าลากเบียนกำลังเจ็บป่วยอยู่ ไม่สามารถจะมาได้ จึงส่งข้าพเจ้ามาแทน หากหายปกติดีแล้ว ก็จะตามมาภายหลัง ข้าพเจ้าจึงได้เดินทางล่วงหน้ามาก่อน

เมื่อแม่ทัพใหญ่ญวนได้รับรายงานเช่นนั้น ก็ไม่พอใจเป็นอันมาก จึงสั่งให้จับเจ้าราชบุตรไว้เป็นตัวประกันก่อน สั่งให้ใส่ขื่อที่แขนขาให้ใส่คาที่คอ แล้วให้เอาลิ่มเหล็กตอกขื่อคาทั้งข้างบนและข้างล่างอย่างแน่นหนา เจ้าราชบุตรไม่สามารถจะเคลื่อนไหวไปมาได้เลย รอแต่วันเวลาที่จะตายเท่านั้น

เป็นอันว่าญวนได้จับเอาคนสำคัญของลาวไว้ได้ ๒ คน คือ เจ้าวงศ์และเจ้าราชบุตร แยกขังไว้คนละแห่ง ส่วนทหารและไพร่พลชาวลาวที่เหลือจากถูกฆ่าตายอีกเล็กน้อยก็นำไปคุมขังรวมกันไว้ในที่อีกแห่งหนึ่ง

เจ้าวงศ์นั้น ถูกทหารญวนจับไปคุมขังใส่ขื่อคาไว้นานแล้ว ญวนจึงได้ปล่อยเจ้าวงศ์เสีย เมื่อเจ้าวงศ์ได้รับการปลดปล่อยแล้ว ได้หาทางหาวไม่ค่อยจะดี จึงรีบหนีเอาตัวรอดออกจาก

ค่ายญวนไปเสีย เดินทางกลับบ้านตลอดวันตลอดคืนไม่ได้พักผ่อนหลับนอนเลยแม้แต่น้อย จึงเดินทางถึงเมืองมหาชัย รีบลงไปรายงานให้เจ้าลาวเบียนเจ้าเมืองนครได้ทราบโดยด่วนว่า บัดนี้ญวนได้จับเอาเหล่าทหารและพวกครอบครัวของเราซึ่งอยู่ที่นั่นไปหมดแล้ว ไม่มีโอกาสหนีรอดไปได้เลยแม้แต่คนเดียวถูกจับขังไว้ก็มี ถูกฆ่าตายก็มาก พวกที่ถูกจับขังไว้ยังไม่รู้ชะตากรรมว่าจะเป็นอย่างไร ขอท่านได้พิจารณาดูเถิดว่าจะทำอย่างไรดี หากขืนช้าอยู่ต่อไป ญวนก็จะยกทัพมาตีเราอย่างไม่ต้องสงสัย ฉะนั้นเราควรยอมเสี่ยงชีวิตกลับคืนไปอยู่เมืองนครบ้านเก่าของเราเถิด เป็นชี้ข้าคนไทย ยังดีกว่าเป็นชี้ข้าญวนหลายเท่านัก เพราะพวกญวนนี้นิสัยดุร้าย ฆ่าคนเอาง่าย ๆ ตามแต่บุญกรรมเถิด กลับคืนบ้านเก่าเมืองนครของเราจะดีกว่า จะได้สบายใจ ครั้งแรกเราก็หวังพึ่งญวนอย่างเต็มที่ มาบัดนี้ญวนเป็นที่พึ่งของเราไม่ได้แล้ว เหี้ยมโหดดุร้ายกว่าแต่ก่อนเหลือประมาณ

ขณะนั้น เจ้าเมืองนครรู้สึกแค้นใจอย่างที่สุด ที่บ่าวไพร่ของตนถูกญวนฆ่าตายจำนวนมาก จึงตัดสินใจกลับเมืองนครตามเดิม ซึ่งเมืองนครนั้น บัดนี้ ทหารไทยและชาวลาวที่แตกหนีก็กลับคืนมาอยู่เต็มไปหมด โดยมีพระยามุนินทร์เดชาเป็นแม่ทัพที่สำคัญคอยให้ความอารักขาเมืองนี้อยู่

เมื่อเจ้าเมืองนครตัดสินใจแล้ว จึงได้สั่งให้ทหารนำเรือของพวกญวน ที่ยังเหลือค้างอยู่ลงน้ำหมดทุกลำ ให้ขนเอาข้าวของที่ตกค้างอยู่ในเรือลงเรือของตนให้หมดสิ้น ทหารทุกคนเตรียมเดินทางกลับเมืองนคร ครั้นขนของลงเรือเรียบร้อยแล้ว เจ้าลาวเบียนจึงสั่งให้เผาเรือญวนหมดทุกลำทิ้งเสีย แล้วนำทหารและไพร่พลลงเรือเพียบทุกลำ แล้วล่องลงตามลำน้ำโขงมุ่งหน้าสู่เมืองนครทันที

เมื่อเรือมาใกล้เมืองนครก็ได้มองเห็นยอดเจดีย์ใหญ่ธาตุพนมเหลืองอร่ามงามเด่นอยู่ข้างหน้า กล่าวกันว่าธาตุพนมนี้เป็นมิ่งขวัญของเมืองนครโดยแท้ ทุกคนต่างก็ตั้งจิตอธิษฐานระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ขอให้พ้นจากเวรภัยอันตรายชั่วร้ายนานาประการด้วยเถิด จากนั้นเรือก็ถึงเมืองนครพอดี

พระยามุนินทร์เดชาได้จัดชาวเมืองนครออกไปต้อนรับอย่างมโหฬาร ทุกคนที่พบกันต่างแสดงความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ต่างถามข่าวคราวสุขทุกข์กัน ทุก ๆ คนต่างก็ดีใจ และกล่าวว่าดีแล้ว ๆ ที่พวกเราได้กลับมาอยู่ด้วยกันอีก ชาวเมืองนครกล่าวว่าพวกเราคิดถึงพวกท่านอยู่ทุกวัน เป็นอย่างไร พวกเราที่ถูกกวาดต้อนไปกลับมากันหมดแล้วหรือยัง หรือว่าจะตามหลังมาอีกก็มี

ขณะนั้นเจ้าเมืองนครจึงกล่าวตอบว่า เออ ครอบครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนไปก็ดีที่หนีไปก็ดี ก็จะกลับตามหลังมากันเรื่อย ๆ

เวลานี้เจ้าวงษ์ ยังคงอยู่ที่เมืองมหาชัยโน่นก่อน เพื่อรวบรวมชาวเมืองนครและครอบครัวอื่น ๆ ที่เหลือค้างอยู่กลับมาให้หมด ที่ยากที่สุดก็ต้องที่จะนำไพร่พลออกจากเมืองมานี่แหละ เพราะเจ้าเมืองมหาชัยคอยจะขัดขวางไว้ไม่ให้มาทำเดียว เพราะเจ้าจุลนีเจ้าเมืองมหาชัยเป็นแม่ทัพที่เข้มแข็งสามารถคนหนึ่ง คอยต้านทานทัพญวนไว้ หมู่ครอบครัวนั้นเจ้าจุลนีก็ไปรวบรวมมาไว้ในเมืองมหาชัยจนหมด

เพื่อสู้กับญวนต่อไป พวกครอบครัวที่หนีไปกันนั้น ชาวเมืองมหาชัยก็นำมาไว้ในบ้านของตนก็มีไม่น้อย ได้นำหญิงสาวไปไว้ในบ้าน บอกว่าจะเอาไปเป็นเมีย ตอนแรกก็พูดว่าเป็นเมียจริง ๆ แต่มาตอนหลังกลับให้เป็นคนใช้ไปนึกกลัวเวรกรรมจะตามสนองเลย

เจ้าจุลนีได้ยึดเอานครเวียงจันทน์และเมืองมหาชัยเป็นเมืองเอก เพื่อจะต้านทานข้าศึกญวนต่อไป

อันจุลนีเจ้าเมืองมหาชัยนี้ไม่ค่อยจะคิดหน้าคิดหลังให้ถ้วนถี่ว่าตนเองจะได้รับความเดือดร้อนในภายหลัง ได้คิดแข็งข้อต่อญวนผู้ชั่วช้า ไม่รู้ว่าบ้านเมืองของตนจะล่มจมไปเพราะญวนเลย แม้แต่เจ้าอนุเวียงจันทน์ซึ่งเพียบพร้อมด้วยวัตถุ ข้าวของ เงินทองเป็นจำนวนมาก และมีทหารไพร่พลอย่างเหลือหลายมีเมืองขึ้นก็มากก็ไม่สามารถจะเอาชนะญวนได้

อันเมืองเวียงจันทน์และมหาชัยเพียงเท่านี้ไหนเลยจะเอาชนะญวนได้เล่า เพราะว่าบ้านเมืองล่มจมมาหลายครั้งแล้วก็เพราะพวกญวนนี่เองแหละ

เมื่อเจ้าลากเบียนกลับถึงเมืองนครเรียบร้อยแล้ว ฝ่ายไทยซึ่งมีพระยามุนินทร์เป็นแม่ทัพ ก็ได้รับเจ้าเมืองนครเข้ารวมการสงครามด้วยโดยมิได้รังเกียจเลย ทั้งได้ตอนรับครอบครัวที่กลับมาใหม่ทั้งหมดให้เข้าอยู่ในเมืองนครอย่างสุขสบาย พระยามุนินทร์เดชาได้เรียกประชุมด้วย พระยามุนินทร์เดชาได้ถามเจ้าเมืองนครว่า จะทำอย่างไรจึงจะเอาชนะข้าศึกลาวและญวนได้ เจ้าเมืองนครจึงเสนอแผนการณ์ต่อที่ประชุมว่า

เราควรใช้กลลวงหลายอย่างให้ฝ่ายข้าศึกหลงกลดังนี้ คือให้ทหารฝ่ายเราปลอมแปลงเป็นพ่อค้า ออกไปเที่ยวค้าขายตามเมืองต่าง ๆ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จนฝ่ายข้าศึกสายใจหมดสงสัย แล้วจึงพากันไปหลอกนายด่านว่า พวกญวนยกทัพมาแล้ว พวกนายด่านจะพากันตกใจกลัวแตกตื่นหนีไปหมด พวกเราก็ต้องทำเป็นเหมือนกลัวญวนรีบวิ่งหนีเช่นเดียวกัน เมื่อเขารู้ว่าญวนยกทัพมาจะพากันหนีหลบซ่อนเอาตัวรอดไม่ให้ใครเห็นเลยทีเดียว

แล้วพวกเราก็ให้รีบยกกำลังไปตีทันที จะปล่อยให้เนิ่นนานไว้ไม่ได้ แล้วให้รีบกวาดต้อนเอาครอบครัวทั้งใหม่และเก่ากลับคืนมาให้หมด หากพวกใดหลบหนีไปได้ก็ปล่อยให้เขาหนีไปก่อน ถ้าเขาอดอยากอาหารถึงขนาดแล้วก็จะกลับคืนมาเอง

หมายเหตุ เนื้อความที่ขีดเส้นทั้งหมดนี้ เป็นข้อความที่ผู้แปลเพิ่มเข้ามา ไม่มีในต้นฉบับ เพราะข้อความขาดหายไป อยู่ ๆ ก็ขึ้นแผนการรบเลยที่เดียวผู้แปลจึงสันนิษฐานว่าเนื้อความที่ขาดหายไป คงใกล้เสียงกับข้อความที่ขีดเส้นไว้นี้ ข้อสันนิษฐานจากกลอนที่ ๔๔๕ ว่า พระยมราชาเจ้าเมืองนคร ถวยเหตุ เจ้าคุณแม่ทัพแจ้ง จาต้านชื่นชม

ให้ตีตั้งแต่เมืองพะลานกระทั่งถึงเมืองชุมพร ฝั่งโขงด้านนั้นให้เข้าตีพร้อมกันทุกเมืองเลยทีเดียว ตีเมืองมหาชัย ขึ้นไปถึงเมืองพวน อีกด้านหนึ่งตีไปทางเมืองคำเกิดเลยไปถึงเมืองกระปองแกนญวน เข้าเขตไม้ลมแม่งแกนญวน แล้วกวาดต้อนเอาครอบครัวทั้งหมดกลับมาอย่าได้เหลือไว้ ไล่ครอบครัวทั้งหมดที่กวาดต้อนได้ลงกรุงบางกอกให้หมด ถึงแม้ว่าเขาจะอ้างตนว่าขึ้นต่อญวนก็อย่าได้ฟังเสียงเขาเลย ให้รีบยกกองทัพออกตีทุกด้านในวันเดียวกัน จะชักช้าอยู่ไม่ได้เดี๋ยวข้าศึกรวมกันได้จะยกมาตีตอบโต้เรา เราจะลำบาก เบื้องต้นนี้สมควรอย่างยิ่งที่เราควรทำให้ฝ่ายข้าศึกตายใจเสียก่อน เมื่อข้าศึกไม่มีความระแวงสงสัยแล้ว เราจึงเริ่มทำตามแผนการที่วางไว้ คือ ไปทำเป็นเหมือนว่ากลัวญวนแล้วรีบหนีมา พวกทหารฝ่ายลาวจะพากันวิ่งหนีเอาตัวรอด เราก็ส่งกองทัพเข้าไปอย่างเงียบ ๆ พวกข้าศึกก็ไม่ระแวงสงสัย เพราะเขาก็คิดว่าฝ่ายเราก็กลัวญวนเหมือนกันจึงพากันแตกหนี

อีกแผนหนึ่งให้เราส่งสำนตราไปหลอกบอกว่าญวนยกทัพมา ทำอย่างนี้หลายครั้งติดต่อกันจนเขาเคยชินแล้วเขาก็ไม่กลัว ถึงแม้ว่าพวกญวนกลับไปหมดแล้ว เราก็ยกทัพไปตีอย่างที่เขาไม่รู้ตัว รีบกวาดต้อนเอาครอบครัวจะได้มากน้อยเท่าไรก็ตามให้รีบนำข้ามโขงมาเสีย

อันที่จริงพวกญวนเลว ๆ นี้ เราก็ไม่ควรจะกลัวมากนัก หากเรานำครอบครัวที่กวาดต้อนได้ข้ามโขงมา มันก็คงไม่กล้าติดตามมาแน่ อันพวกญวนนี้ก็ไม่เห็นมันเก่งกล้าสามารถมากเท่าไร ก็แต่คอยโกหกหลอกเอาเงินทองจากพวกคนโง่เท่านั้น จะให้เป็นที่พึ่งจริง ๆ นั้นพึ่งไม่ได้เลย หากใครขืนเชื่อญวนอัปรีย์เหล่านี้แล้ว จะฉิบหายโดยไม่รู้สึกตัว เบื้องต้นก็โกหกว่าจะช่วยเหลือเราอย่างนั้นอย่างนี้ ในที่สุดก็ช่วยอะไรไม่ได้สักอย่างเดียวเลย

เมื่อเจ้าเมืองนครเสนอแผนการและเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้พระยามุนินทร์เดชาและแม่ทัพนายกองได้ทราบแล้ว ที่ประชุมต่างก็เห็นพ้องด้วยกับแผนการนั้น

พระยามุนินทร์เดชาได้จัดชบวนทัพออกไปตีเมืองต่าง ๆ และเกณฑ์พลให้พร้อมคือให้พระยาราชสุรินทร์และพระยมภิบาลเป็นแม่ทัพใหญ่ เกณฑ์เอาทหารลาวตั้งแต่เมืองบุกดาหารลงไปจนถึงเขมราฐ กระทั่งถึงเมืองอุบล จำนวนพล ๓,๐๐๐ คนเศษ ขึ้นมารวมที่เมืองนคร เพื่อแบ่งไปเสริมกำลังตามหน่วยต่าง ๆ ทุกแห่ง และแบ่งหน้าที่กันออกปฏิบัติการดังนี้

กองทัพกลางให้พระยายมภิบาลเป็นแม่ทัพ ยกเข้าตีทางด้านเมืองมหาชัยและตีให้ได้ เพราะเจ้าเมืองมหาชัยนี้อวดดีนัก ไปเข้ากับฝ่ายญวนบอกว่าเป็นไพร่ของญวนไม่ยอมขึ้นต่อไทยเรา คอยแต่โกหกหลอกเอาญวนขึ้นบังหน้าและคอยข่มขู่ว่าจะเอาญวนมาปราบเรา นึกว่าเราจะกลัวกระมัง อันพวกญวนอัปรีย์นี้เราไม่กลัวเลยแม้เท่าธุลี

กองทัพปีกขวา ให้เจ้าคุณโยธาเป็นแม่ทัพคุมทหารลาวไทย เข้าตีทางด้านเมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพะลาน

กองทัพปีกซ้าย ให้พระยาราชสุรินทร์เป็นแม่ทัพ คุมทหารออกจากนครเวียงจันทร์ขึ้นไปตีเมืองพวน กวาดต้อนเอาครอบครัวลาวข้ามโขงมาให้หมด อย่าได้ปล่อยไว้ แต่ก่อนเจ้าเมืองพวนเคยขึ้นต่อเรา บัดนี้แข็งข้อต่อเรา เจ้าเมืองพวนนี้เป็นคนกลับกลอกเชื่อไม่ได้เลย คอยหลบลี้หนีหน้าเข้าป่าเข้าดง ไม่เอาภาระบ้านเมือง สมควรอย่างยิ่งที่จะกวาดต้อนลงกรุงเทพกองให้หมด อย่าให้เหลือค้างในที่ใด ๆ เลย

อันเจ้าเมืองนครนั้น ไม่คิดกลัวญวนเลย คอยหาโอกาสที่จะแก้แค้นญวนอยู่เสมอ หากพบญวนที่ไหนก็จะฆ่าทันที ไม่ปล่อยหนีเป็นอันขาด เจ้านครโกรธแค้นญวนมาก ที่ฆ่าเจ้าราชบุตรน้องชายของตน คิดถึงความหลังมาครั้งใดมันเจ็บใจยิ่งนัก ยิ่งกว่าไฟเผาตัวเองสิเสียอีก

เมื่อฝ่ายไทยได้วางแผนการรบเรียบร้อยแล้ว ก็ได้เริ่มดำเนินการตามแผนทันที แผนแรกได้จัดทหารลาวปลอมแปลงเป็นพ่อค้าข้ามโขงไปเที่ยวค้าขายตามเมืองต่าง ๆ ในลาว และสั่งกำชับทหารที่ปลอมเป็นพ่อค้าไปนั้น ให้พยายามผูกมิตรกับชาวบ้าน ชาวเมืองที่ไปค้าขายนั้นให้ดีที่สุด พยายามทำความสนิทสนมอย่าให้เขาระแวงสงสัยได้เป็นอันขาดและให้ไปมาหาสู่อยู่เสมอกับให้คิดต่อระหว่างทางโฉนกับทางนี้เป็นประจำ พยายามปกปิดความลับไว้อย่าได้แพร่งพรายให้ฝ่ายศัตรูได้รู้เป็นอันขาด หากทางนี้จะยกทัพไปเมื่อใดแล้ว จะได้เตรียมบอกสัญญาณให้รู้ภายหลัง

กองทัพญวนยกมาตีไทย

ขณะนั้นกองทัพญวนได้ยกไปสมทบกับเขมรฝ่ายใต้ ตั้งใจจะไปตีกรุงบางกอก พระยามุนินทร์เดชาได้ทราบข่าว ก็รีบนำทหารไทยไปชิงค่ายทัพที่เมืองปัตบอง กองทัพไทยได้ต่อสู้กับญวนเขมร อย่างดุเดือด ทหารไทยถูกญวนฆ่าตายเป็นจำนวนมาก พระยามุนินทร์เดชานำทัพเข้าต่อยอย่างสามารถ ญวนได้หลั่งไหลมามิได้ขาด ญวนขนทหารมาทางเรือเต็มลำน้ำโขง พระยามุนินทร์เดชานำทหารเข้าสู้ไม่มีถอย ตามข่าวนั้นบอกว่า พระยามุนินทร์เดชาถูกญวนฆ่าตายในที่รบ ปราบความห้าวหาญของไทยลงได้ และตามข่าวลือนั้นยังบอกว่า ญวนตีกองทัพไทยแตกนานแล้ว แม่ทัพญวนคนสำคัญก็มิใช่ใครอื่นคือลูกเขยเจ้าราชวงศานั่นเอง

อันเจ้าราชวงศานี้เป็นราชโอรสของเจ้าอนุเวียงจันทน์ แต่ก่อนอยู่ในนครเวียงจันทน์ ต่อมาเจ้าอนุเวียงจันทน์ถูกไทยจับได้ เจ้ารนชวงศาได้หลบลี้หนีภัยไปพึ่งเจ้าเมืองภูชุนประเทศญวน เจ้าราชวงศาได้ยกพระธิดาและไพร่พลของตนถวายเป็นบรรณาการแด่เจ้าฟ้าหอคำ เจ้าฟ้าหอคำทรงเสน่หาในพระกุมารีตนนี้มากเสมอด้วยดวงใจ จึงได้ยกขึ้นเป็นพระเทวีตนหนึ่ง

ภายหลังต่อมาเจ้ารนชวงศาชุนเดืองไทยอยู่ไม่รู้ลืม ที่จับเอาเจ้าอนุเวียงจันทน์ผู้ราชบิดาไป จึงได้นำเรื่องราวขึ้นทูลเจ้าฟ้าหอคำให้ทรงทราบ เจ้าฟ้าหอคำจึงได้ยกกองทัพญวนมาทางน้ำขึ้นที่เมืองบันทายมาศตีแดนเขมร เขมรส่วนใดแต่บันทายมาศขึ้นไปถึงโพธิสัตว์, ปัตบอง, พนมเพ็ง, พนมเปญ สุดทะเลสาบเขมรทั้งหมด กระทั่งถึงเมืองไซ่งอน ต่างก็ออนน้อมต่อเจ้าเมืองภูชุนทั้งนั้น ญวนรู้สึกโกรธเดืองไทยไม่รู้ลืม เพราะครั้งหนึ่ง พระยามุนินทร์เดชาได้ยกทัพไทยไปตีไซ่งอน ญวนต้านทานไทยไว้ได้อย่างสามารถ ตีทัพไทยแตกกลับคืนไม่เป็นขบวน กองทัพญวนได้

หมายเหตุ พระยามุนินทร์เดชา ฝ่ายไทยเราเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เดชา

ตามไล่ตีอย่างไม่ลดละ ครั้งนั้นพระยามุนินทร์เดชาได้สั่งทหารสร้างสะพานข้ามแม่น้ำยาวสุดลูกตา เพื่อนำทหารไทยข้ามไปตีญวน เมื่อทัพไทยแตกกลับคืน ญวนได้มาตักตุมโจมตีไทยตอนจะข้ามสะพาน ญวนฆ่าทหารไทยตายเป็นจำนวนมาก พระยามุนินทร์เดชาต้องล่าทัพถอยมาตั้งทัพรับข้าศึกอยู่ที่ปัตบอง ได้รวมเอาลาวและเขมรในเมืองต่าง ๆ ในบริเวณนั้นไว้ทุกเมือง (ต่อมาได้ยกทัพไทยขึ้นไปลาวทางเหนือ เมื่อทราบข่าวว่าญวนยกทัพมาทางใต้จึงนำทัพไทยมาสู้รบกับญวนอีก ถูกญวนฆ่าตายในที่รบ ไม่มีในต้นฉบับ)

เมื่อทางกรุงบางกอกได้ทราบข่าวว่า ญวนตีทัพพระยามุนินทร์แตก พระเจ้ากรุงศรีบางกอกจึงทรงส่งทหารไทยจากบางกอกไปช่วย เมื่อกองทัพไทยจากบางกอกไปถึงปัตบองก็ได้สมทบเข้ากับกองทัพพระมุนินทร์เดชาทันที ตั้งรับข้าศึกอยู่ที่ปัตบองอย่างเข้มแข็ง

เวลานั้นพวกเขมรเมื่อได้ทราบว่าญวนยกทัพมากันมาก ก็หันไปเข้ากับญวนจนหมดสิ้น เพราะกลัวญวนจะมาตีทัพตน และญวนก็หลั่งไหลมามิได้ขาด

เมื่อตีญวนกับไทยทางฝ่ายใต้กำลังรบกันดิดพันอยู่นั้น ทางด้านเหนือได้ทราบว่าญวนยกมากันมาก ทหารไทยที่ปลอมเป็นพ่อค้าไปค้าขายก็ดี ชาวเมืองลาวก็ดี ก็พากันแตกหนีเข้าป่าดงไปเพื่อหนีพวกญวน ฝ่ายไทยก็รีบข้ามโขงมารายงานให้แม่ทัพไทยได้ทราบทันทีว่าเวลานี้ญวนได้ยกทัพมาแทนที่ไทยทางใต้เต็มไปหมดแล้ว

เมื่อแม่ทัพไทยได้ทราบเช่นนั้น ก็บอกทหารว่าไม่ต้องกลัว จงไปมาค้าขายตามปกติเถิด พวกเราเป็นไพร่ฟ้าของพระเจ้ากรุงบางกอกไม่ต้องกลัวใครเลย

ขณะนั้น เมืองไทยกำลังเจริญรุ่งเรืองมากเป็นเมืองเอกราชที่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางทุกด้าน ประเทศใกล้เคียงให้ความไว้วางใจเชื่อถือและเกรงกลัวอำนาจมาก การไปมาค้าขายก็สะดวกสบาย ทหารไทยได้วางกลลวงไว้อย่างแนบเนียน ได้ไปมาค้าขายระหว่างเมืองชุมพรกับเมืองนครคิดต่อกันอยู่เสมอมิได้ขาด ทำให้ชาวเมืองนครคุ้นเคยกับชาวชุมพรเป็นอย่างดี ทำให้ไทยรู้ความลับของเมืองชุมพรทุกอย่าง

เมื่อไทยได้ทราบว่าญวนยกทัพมา จึงได้มีราชสาส์นไปถึงเจ้าเมืองชุมพร ถามว่าท่านยังมีความประสงค์อยากจะปกครองเมืองชุมพรต่อไปหรือไม่ ถ้าท่านประสงค์อยากจะปกครองอยู่อย่างเดิมแล้ว ให้ยอมอ่อนน้อมต่อไทยเสียโดยดี ถ้าท่านขัดขืนไม่ยอมอ่อนน้อมหรือหนีไปที่อื่นเสีย เราจะยกทัพไทยเข้าตีให้พินาศและจะกวาดต้อนเอาครอบครัวข้ามโขงส่งลงบางกอกให้หมด หากใครหลบลี้หนีไปเสียที่อื่นถ้าจับได้จะนำไปเป็นข้าทาสให้หมดเหมือนกัน

เมื่อเจ้าเมืองชุมพรได้รับราชสาส์นของฝ่ายไทยแล้ว ก็ไม่นิ่งนอนใจ จึงได้ไปขอกำลังให้ญวนมาช่วย ขณะเดียวกันเจ้าเมืองชุมพรก็ได้เตรียมทัพคอยรับข้าศึกฝ่ายไทยไว้อย่างเข้มแข็ง

เมื่อญวนได้รับรายงานแล้ว ก็รีบยกทัพมาช่วย พอญวนยกทัพมาถึงเมืองชุมพร กองทัพไทยก็ยกพลไปถึงเหมือนกัน ฝ่ายไทยเห็นญวนมากันมาก ก็แกล้งทำเป็นกลัวญวน รีบยกพลหนีออกจากเมืองชุมพรข้ามโขงกลับคืนทันที ฝ่ายญวนและทัพเมืองชุมพรได้เห็นไทยแตกกลับคืนก็ตามไล่ตีอย่างกระชั้นชิดพร้อมกับตำหนิฝ่ายไทยว่า ไทยมีทหารลาวไทย ตาขาว ไม่ควรคิดสู้

ไอ้พวกหลอกลวง จะเอาจริง ๆ แล้ว พากันกลัวตายไม่กล้าสู้ ไอ้ลาวที่อยู่กับไทยนั้น ก็แต่ทำกลลวงโกหกเท่านั้น ใครอย่าได้เชื่อ ถึงจะมีสัก ๒๐ หู ก็อย่าไปฟังมันเลยสักหูเดียว ทหารไทยไม่ถึง ๓๐๐ คน ด้วยซ้ำ ยังจะมาทำอวดดีสอดีกับเราอีก พอจะเอาจริง ๆ แล้ว พากันกลัวตายรีบหนีเอาตัวรอกไม่ยอมสู้หน้าเลย ลองมาสู้กันสักพักเถอะน่า มาซิ มาสู้กันให้เห็นฝีมือดูสักหน่อยว่าใครจะเก่งกว่าใคร ถ้าดีจริงอย่าวิ่งหนี เห็นว่าตัวเองเลยโกหกได้ก็ย่ามใจ จะโกหกอย่างเดียวอีกหรือ อย่างอื่นไม่มีอีกแล้วหรือ หมดหนทางแล้วหรือ จึงคิดแต่ทำกลลวงอย่างเดียว มาใกล้ทำเป็นกลัวรีบหนี เพื่อให้ทหารเมืองต่าง ๆ หลงเชื่อกลัวตาม ไทยย่ามใจทำอย่างนี้หลายครั้งแล้ว พอเราเอาจริงก็ไม่สู้ ชาวเมืองมหาชัยก็คาชาวเหมือนกัน ดีร้ายอย่างไรไม่รู้รู้เบาเหมือนทหารลาวที่อยู่กับไทย ไอ้คนโง่เอย จะวิ่งหนีไปไหนก็ไม่พ้นแน่แล้วคราวนี้

ไทยยกพลข้ามโขงไปตีลาว

เจ้าวงศ์ที่ปล่อยจากที่คุมขังได้กลับมาหาเจ้าเมืองนครที่เมืองมหาชัยนั้น ได้แนะนำให้เจ้าเมืองนครกลับไปพึ่งไทยที่เมืองนครก่อน ส่วนตนเองได้อยู่รวบรวมครอบครัวที่แตกหนีมาซึ่งยังตกค้างอยู่ในเมืองมหาชัย กลับเมืองนครตามไป .ผู้แปล

เจ้าวงศ์ได้พยายามรวบรวมครอบครัวที่แตกหนีมาไว้ที่หนองหูแห่งเดียวกันเพื่อกลับเมืองนครนั้น เมื่อเจ้าเมืองมหาชัยได้ทราบข่าวเข้าก็รีบไปโกหกต่าง ๆ นานา เพราะกลัวว่าครอบครัวชาวเมืองนครจะกลับคืนไปเข้ากับฝ่ายไทยเสียจึงได้ส่งทหารไปควบคุมครอบครัวทั้งหมดไว้

ฝ่ายครอบครัวชาวเมืองนครได้เห็นเหตุการณ์กำลังวุ่นวายเช่นนั้นก็พากันแตกตื่นเป็นโกลาหล วิ่งหนีเข้าป่าเข้าเขาไปหลบซ่อนในที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก

เจ้าเมืองมหาชัยกลัวอันตรายจะมาถึงตน จึงได้แต่งให้ทหารนำเรื่องราวรีบไปรายงานให้แม่ทัพใหญ่ฝ่ายวนทราบทันที ทหารรับใช้ได้รายงานว่า เวลานี้ชาวเมืองนครได้แตกหนีจากเมืองมหาชัยไปหมดแล้ว ได้นำเอาเรือของท่านลงน้ำแล้วหนีไป ส่วนเรือเจ้าเมืองมหาชัยนั้น เจ้าเมืองนครสั่งให้เผาทิ้งเสียที่นั่นหมดแล้ว ไม่มีใครรู้เลยว่า เจ้าเมืองนครพาไพร่พลของมันหนีไปเมื่อไร เพราะว่าเจ้าเมืองนครนั้น มันเป็นนายด่านด่านนั้นเพียงคนเดียว ตามที่ท่านแม่ทัพฝ่ายวนได้สั่งไว้ตั้งแต่ปากอ่าวจนถึงเมืองมหาชัย เหตุการณ์เลวร้ายอย่างไรเกิดขึ้นจะได้ชวเหลือกัน

แต่บัดนี้ "ใส่ในท้องเกิดเป็นหนอน(๑)เสียแล้ว" เจ้านครได้นำเอาครอบครัวลาวชาวนครกลับไปเข้ากับฝ่ายข้าศึกเมื่อไรไม่มีใครรู้

หมายเหตุ ที่ขีดเส้นไว้ใต้นี้ไม่มีในต้นฉบับ แต่เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องดีขึ้น จึงพยายามค้นคว้าให้รู้บ้างเล็กน้อยในที่นี้.

(๑) เกลือเกิดเป็นหนอน สุภาษิตลาวใส่ในท้องเกิดเป็นหนอน ถ้าไม่รักษาศัพท์แปลว่าหนอนบ่อนไส้ หรือเกลือเกิดเป็นหนอนก็คงไม่ผิด

เมื่อทหารรับใช้รายงานจบ แม่ทัพญวนรู้สึกโกรธเคืองเป็นอันมาก ที่ได้ทราบข่าวว่าเจ้าเมืองนครไปเข้ากับฝ่ายข้าศึกและนำเรือใหญ่ไปด้วย แม่ทัพญวนบอกทหารรับใช้ให้นำเรื่องต่าง ๆ ทั้งหมดมารายงานให้เจ้าจุลนี เจ้าเมืองมหาชัยได้ทราบ และได้ตีราคาค่าเรือไว้เป็นจำนวนเงินกาง ๔ แหน่น (๑) ให้เจ้าจุลนีนำไปชดใช้ค่าเสียหายโดยเร็ว ถ้าเจ้าจุลนีหาเงินไปชำระไม่ได้จะได้รับโทษสถานหนัก เพราะรักษาเรือไว้ไม่ได้ เรือที่เจ้าเมืองนครเอาไปนั้นมันคงไม่ส่งคืนแน่

เมื่อทหารรับใช้ได้รับทราบคำสั่งแม่ทัพญวนเช่นนี้แล้ว ก็รีบเดินทางกลับมารายงานให้เจ้าจุลนีทราบทันที เจ้าเมืองมหาชัยได้ทราบเรื่องแล้ว รู้สึกหนักใจเหลือประมาณไม่ทราบว่าจะหาเงินที่ไหนมาชดใช้ค่าเรือได้ถึง ๔ แหน่น จึงได้วางแผนที่จะสู้รบกับญวนต่อไป เพราะเหลือที่จะปฏิบัติตามคำของแม่ทัพญวนได้ จึงได้จัดทหารไปรักษาด่านทางไว้ทุกด้านอย่างเข้มแข็ง เพื่อรับกับข้าศึกที่จะยกมา ฝ่ายเจ้าจุลนีนั้นเป็นแม่ทัพใหญ่ ได้นำทหารไปตั้งทัพรับข้าศึกอยู่ทางด้านใต้ ได้นำชายฉกรรจ์จำนวนมากไปแอบซ่อนอยู่ในป่าลึก เพื่อฝึกหัดให้จัดเจนในเชิงการรบ จะได้เป็นที่เลื่องลือไปทั่วดินแดนไทย เจ้าเมืองมหาชัยได้ฝึกหัดทหารของตนทุกเช้าเย็นมิได้ขาด

เจ้าจุลนีได้สั่งให้ชาวเมืองมหาชัยขนเอาข้าวที่ชาวเมืองนครทิ้งไว้ไปขึ้นยุ้งฉางให้หมด เพื่อเลี้ยงครอบครัวชาวเมืองมหาชัยต่อไป และสั่งให้รีบทรัพย์พร้อมด้วยข้าวของทุกอย่างของชาวเมืองนครที่ยังตกค้างอยู่ให้หมด แล้วปล่อยให้อดตายเสีย ชาวเมืองนครที่ยังตกค้างอยู่ในเมืองมหาชัย ต่างพากันเดือดร้อนอย่างมาก อันนี้เป็นเพราะเทวดาดลบันดาลให้เป็นไป ทำให้เกิดลางร้าย เจ้าเมืองมหาชัยขาดศีลธรรม เห็นแก่ได้ เป็นคนโลภมาก ไม่นึกถึงความทุกข์ร้อนของคนอื่น ถึงคราวชะตาเมืองจะขาดจึงมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา

กองทัพไทยจากฝั่งขวาแม่น้ำโขง ได้ยกพลข้ามไปฝั่งลาวพร้อมกันทุกจุด ในเดือน ๓ ฤดูหนาว ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๙๕ ไทยได้มีตราสาส์นไปบอกทุกเมืองว่า ถ้าอยากจะอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกันแล้ว ให้ออกมาอ่อนน้อมต่อไทยเสียโดยดี ถ้าไม่ยอมอ่อนน้อม ไทยก็จะยกทัพเข้าตีให้พินาศทุกเมือง ขอให้ทุกเมืองอย่าไปหวังพึ่งญวนเลย หากทุกเมืองไปขึ้นต่อญวนแล้วก็จะได้รับความลำบากในภายหลัง ดังนั้นตั้งแต่เมืองชุมพรขึ้นไป ขอให้มาอ่อนน้อมต่อไทยเสียโดยดี จะได้ไม่เดือดร้อนในภายหลัง

เมื่อเจ้าเมืองมหาชัยแม่ทัพลาวได้รับหนังสือตราสาส์นที่ไทยมีไปถึงทราบเนื้อความโดยตลอดแล้ว จึงแกล้งตอบไทยไปว่า เวลานี้ลาวได้มีหนังสือไปบอกญวนให้ทราบแล้ว และญวนก็จะยกทัพมาช่วยลาวเร็ว ๆ นี้ ให้ลาวรักษาบ้านเมืองไว้ก่อนอย่าได้เดือดร้อน หากไทยจะยกทัพมาดี ก็ให้รีบยกมาเร็วเถรก จะได้รวบรวมครอบครัวลาวที่แตกหนีมาไว้ให้ ให้รีบมาขนย้าย

---

(๑) เงินอาง เงินราง ๔ แหน่น ประมาณเท่าไรไม่ทราบ แหน่นหนึ่งจะกี่ราง ? มาตรานี้ไม่เคยได้ยิน แต่เป็นเงินจำนวนมาก

จุลศักราช ๑๑๙๕ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ของไทย

ครอบครัวลาวไปให้เร็วเถิด เกี่ยวพวกที่รวบรวมไว้ พากันอดอยากอาหารจะหนีกันเสียหมด เรา
กำลังจะมาสร้างบ้านสร้างเมืองรอให้ไทยอยู่ที่นี่แล้ว เวลานี้ก็เท่ากับว่า เรามาเฝ้าบ้านให้ไทย
ก็แล้วกัน ไม่เฉพาะแต่เท่านั้น ยังจะขนข้าวของเสื้อผ้า,นอ,งา และข้ามาให้ไทยอีก ไทย
รีบยกทัพมาเร็ว ๆ เถิด เกี่ยวพวกครอบครัวที่นำมารวมไว้ จะหลบหนีไปเสีย ไทยจะลำบาก
ต้องหอบมาแอบซ่อนคักจับเอาที่ละคนสองคน ไทยก็ไม่ต้องมาตั้งค่ายคูหลวงให้ใหญ่โต มาอยู่เพียง
เวลาเล็กน้อย ก็กวาดต้อนครอบครัวไปได้หมดแล้ว การตั้งค่ายคูให้ใหญ่โตนั้น จะทำให้ไทยลำบาก
ในภายหลัง เกี่ยวเรื่องนี้จะเล่าลือไปเข้าหูเจ้าพ้าหอคำแม่ทัพใหญ่ญวนเข้า เขาก็จะโกรธเอา
เกี่ยวญวนก็จะยกทัพมาฆ่าพวกเราตายหมด หาว่าเอาไทยมาช่วย และเขากลัวว่าพวกเราจะนำไทย
ไปตีบ้านเมืองเขา ไทยก็จะได้รับความเดือดร้อน เพราะเวลานี้ ญวนกับไทยก็กำลังรบติดพันกันอยู่
ศึกไทยกับญวนยังไม่สงบ แม่ทัพญวนได้สั่งให้ลาวรักษาบ้านเมืองไว้ให้ดี กลัวบ้านเมืองเหล่านี้
จะเอาตัวออกห่างญวนไปเข้ากับข้าศึกเสีย เรานี้เป็นพวกที่มีเวรกรรมเพราะญวนนับครั้งไม่ถ้วน
หากบ้านเมืองลาวเหล่านี้ตกไปอยู่กับไทยเสียแล้ว ลาวก็จะได้สบายใจ ไม่ต้องพะวักพะวนเป็น
ห่วงให้ลำบากเวลานี้ ญวนได้บังคับให้ลาวช่วยเขา หากเมืองใดหรือใครไม่ช่วยก็ให้หนีไปอยู่
ที่อื่นเสีย และญวนยังได้ปรับไหมลาวเป็นเงิน ลางเนื้อแท้ชนิดดีถึง ๘๐๐ แหน่น (แปดร้อยแหน่น)

เรื่องระหว่างญวนกับไทยก็เป็นเรื่องสลับซับซ้อน เป็นเล่ห์กลที่รู้ได้ยากมากฝ่ายไทย
ก็ว่าลาวเป็นศัตรูกลัวญวน แต่ไทยนั้นเป็นคนกล้าหาญ เมื่อเห็นญวนมารีบหนีเอาตัวรอด
ใครศัตรูกันแน่ หากไทยยืนช้าอยู่ลาวจะเอาญวนมาขับไล่ เกี่ยวไทยจะพากันวิ่งหนีกลับคืนไปตาย
ในน้ำโขงเสียหมด นี่คือข้อความในหนังสือที่ลาวตอบไปให้ไทยทราบ

เมื่อไทยได้รับคำตอบจากลาวเช่นนั้น ก็โกรธ พูดว่า ไอ้คนลาวนี้มันช่างโกหก
เอาแต่ไม้เก่า จะเอาญวนมาช่วยรบอย่างนั้นอย่างนี้ ไอ้ลาวนี้เราเชื่อไม่ได้ ชอบแต่จะโกหก
อย่างนี้เสมอ เห็นโกหกได้ผลมาแล้วเคยตัว เอาละคราวนี้จะได้เห็นดีกัน ไทยจะได้ทำให้ลาว
ได้เห็นฝีมือยิ่งกว่าแต่ก่อนคราวนี้แหละ ไทยจึงได้ทำทายเจ้าเมืองมหาชัยไปอย่างไม่จดกรงกลัวว่า
ถ้าลาวชอบสนุกก็มาสู้กันเถิด

หมายเหตุ เงินรางชนิดดี ๘๐๐ แหน่น ไม่ทราบว่ามากเท่าไร เงินรางนั้นปัจจุบันมีเก็บไว้
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไทย รูปร่างคล้ายเรือ ยาวประมาณ ๒ – ๓ นิ้ว
แหน่น คงจะเป็นน้ำหนักกระมัง ? แหน่นหนึ่งหนักเท่าไร ผู้แปลพยายามค้นแล้วไม่พบ
ขอผู้อ่านช่วยบ้างเถิด ? หากนักปราชญ์ท่านใดรู้กรุณาบอกด้วย.

ขณะนั้น พระยายมภิบาลแม่ทัพใหญ่ของไทย ได้ส่งทหารไทยเข้าตีลาวพร้อมกันทุกด้าน ในวันเดียวกัน และได้สั่งกำชับแม่ทัพนายกองทุกหน่วย ตีบุกคลุยเข้าไปอย่าได้ถอย บ้านเล็กเมืองน้อยอย่างได้ว่างเว้นแม้แต่แห่งเดียว

ดังนั้น พระยาราชสุรินทร์จึงได้ยกกองทัพทางด้านเวียงจันทน์ ขึ้นไปทางเมืองพวน

พระยายมภิบาลนำทหารชาวเมืองนครตีเข้าทางด้านด้านเมืองมหาชัย สามารถยึดด้านมหาชัยได้ก่อนเมืองอื่น คือพระยายมภิบาลยึดด้านมหาชัยแตกในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ (ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๕ ผู้แปล) (๑)

พระโยธาคุมทัพออกจากบุกดาหาร เข้าตีทางเมืองชุมพร

เจ้าบุญจันเข้าตีเมืองพ่อง เมืองพะลาน

ฝ่ายไทยได้ยิงปืนเข้าใส่ข้าศึกอย่างหนัก เสียงปืนดังสนั่นหวั่นไหว ปานประหนึ่งฟ้าผ่าแล้ง เดือน ๕ เช่นเดียวกัน ฝ่ายลาวได้ยินเสียงปืน พากันแตกตื่นเป็นโกลาหล ไทยสามารถตีเข้าด่านลาวได้อย่างง่ายดาย

ทหารไทยตีเข้าไปทั้งปีกซ้ายและปีกขวาพร้อม ๆ กัน เป็นรูปคดโค้ง เหมือนกักหน่าง (๒) ส่วนตอนกลางว่างเว้นไว้ ไม่ให้อยู่ห่างไกลกันมากนัก

ฝ่ายลาวได้ตั้งทัพรับข้าศึกไทยอยู่ตามเมืองต่าง ๆ และตามด่านที่ข้าศึกไทยจะผ่านเข้าไป การสู้รบระหว่างไทยกับลาวเป็นไปอย่างหนักหน่วง ไทยตีโอบล้อมลาวเข้าไปทุกด้าน เสียงปืนของทั้งสองฝ่ายดังก้องทั่วราวป่าและชุนเขา

พระยายมภิบาลแม่ทัพใหญ่ไทย อยู่ในชุดจอมทัพอย่างองอาจ สายสะอิ้งคาดเอว เสียรสวมมงกุฎประดับทองงามระยับ หูประดับกรรเจียกทองและดอกไม้เป็นพวงมาลัยห้อยย้อยลงมาทั้งสองข้างอย่างสวยงาม มีทหารถือเศวตฉัตรเดินติดตามทั้งสองข้าง เดินตามหลังถือธงทิวปลิวสะบัดยามลมพัดโบกไปมา ทหารกองหน้าอินทโคดและคำวังเป็นนายกอง เพราะท่านทั้งสองเป็นชาวเมืองนครผู้สามารถ เก่งทางยุทธศาสตร์และเวทมนต์คงกระพันไม่กลัวหอกและปืนอาวุธเลยแม้แต่น้อย กองทัพลาวล่าถอยเป็นการใหญ่ กองทัพไทยไล่ตามตีอย่างอุกอาจ ตีตั้งแต่นามลาดขึ้นไปจนถึงนาปลาแตกกองทัพลาวเลยแตกหนีเข้าป่าไปไม่เป็นขบวน เสียงปืนสวนยิงใส่กันไปมามิได้ขาด ฝ่ายไทยมิได้ขยาดข้าศึกเลยแม้เท่ารุ้ ไล่ตามตีทหารลาวไม่ลดละ เสียงปืนดังไม่ขาดระยะเหมือนเสียงเปาะเคาะไล่เนื้อต้อนหมู่วางในคงหลวงเช่นเดียวกัน

หมายเหตุ (๑) เมืองมหาชัยแตก วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๕ (ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๖๗ ของไทย)

(๒) หน่าง · ตาข่ายดักสัตว์ป่า มีกว้างอีเก้งเป็นต้น (ดูพจนานุกรมฉบับ มีรูป)

ขณะนั้น เจ้าราชวงศ์นายด่านเมืองมหาชัย เมื่อเห็นข้าศึกมาจวนตัวเช่นนั้น ก็รีบหนีข้าศึกอย่างกระชั้นชัน ควบม้าหนีโดยมิได้หันกลับไม่ทันตั้งตัวได้ และกล่าวว่า ข้าศึกต่างแดนที่ไหนยกมาไว้อย่างนี้ หรือว่าพวกโจรมาหลอกเราเล่น ตั้งแต่เรามาเป็นนายด่านรักษาเหตุการณ์อยู่นี้ ก็ไม่เคยรู้ข่าวคร้ายอย่างใดจากที่ไหนเลย ทหารไทยรีบไล่ตามไป ๒ – ๓ คน อย่างกระชั้นชิด เจ้าราชวงศ์เห็นทหารไทยไล่ตามติดจึงหยุดม้า ร้องตะโกนถามไปว่าพวกเองเป็นใคร มาจากไหน มาดีหรือมาร้าย ให้บอกมาเสียดี ๆ

เมื่อทหารไทยได้ยินเจ้ารนโวงศ์ตะโกนถามเช่นนั้น ก็มิได้รีรอรีบเข้าล้อมไว้ ทั้งยิงทั้งแทงเข้าใส่กังหาฝนยามเกือนเก้า ลูกปืนเฉียดเจ้ารนโวงศ์ไปอย่างน่าหวาดกลัว รีบหลบตัวควบม้าหนีรอดตายอย่างหวุดหวิดทหารไทยไล่ตามไปไม่ทันเพราะม้าวิ่งเร็วดังจักรผัน ทหารไทยนั้นไปกระจุมตามทางที่พวกลาวจะหนีไปทุกแห่ง

เมื่อทหารลาวชาวเมืองมหาชัย ได้ทราบว่าทหารไทยยกทัพใหญ่เข้ามาใกล้ จึงได้ตีกลองสัญญาณแจ้งเหตุให้ทุกคนรีบหนีเอาตัวรอดพวกลาวเป็นจำนวนมากหนีไปไม่ทัน ถูกไทยจับได้มากกว่าครึ่ง

ทางด้านปีกซ้าย เจ้าราชบุตรนายกองของไทย ได้นำพลเข้าตีฝ่าวงล้อมทหารลาวเข้าไปอย่างไม่คิดชีวิต ตีแต่ปากช่องถึงผาหุง ทหารไทยก็ตีเข้าไปทุกด้าน ทหารลาวแตกหนีกระเจิดกระเจิง

ขณะนั้นเจ้าจุลนี ได้รีบไปขอกำลังให้ญวนมาช่วย ญวนบอกว่ายินดีช่วยเหลือทุกอย่าง แต่ใจจริงของญวนนั้นยังซุนเคืองลาวอยู่ไม่รู้ลืม ที่ลาวไม่ยอมยกใช้คาเรือสิ่งเจ้าเมืองนครลักเอาไป

กองทัพญวนได้ยกมาช่วยลาวเป็นจำนวนมาก ลาวดีใจที่ญวนยกทัพมาช่วย และถือใจว่าญวนจะมาช่วยอย่างจริงใจไม่มีความระแวงสงสัยเลยแม้แต่น้อย เมื่อเข้าต่อสู้กับไทยจริง ๆ ญวนกลับชักปลายปืนขึ้นฟ้ายิงไปในอากาศ คนละสองสามทีแล้วญวนก็ค่อย ๆ ถอยทัพหนีคืนไปที่ละน้อย

เมื่อเจ้าจุลนีเห็นญวนทำเช่นนั้น ก็รู้สึกแปลกใจมาก ตัวเองตกอยู่ในภาวะคับขัน เข้าตาจน ไม่รู้จะทำอย่างไรดี จึงให้สัญญาณนำไพร่พลของตนรีบหลบหนีข้าศึกเข้าไปในเมือง เมื่อเข้าไปถึงในเมืองแล้ว ก็ให้ป่าวประกาศเตือนให้ครอบครัวลาวทั้งหมดในเมืองมหาชัยระวังตัว และให้รีบขนเอาข้าวของซึ่งพอจะติดตัวไปได้หนีออกจากเมืองไปโดยด่วน

ฝ่ายทหารญวนที่มาช่วยลาวรบนั้น ยังตั้งรับข้าศึกไทยอยู่อย่างไม่เต็มใจ พวกทหารไทยก็ไล่ฆ่าฟันญวนตายตามรายทางเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ถ้ำป่ายางไปจนถึงทุ่งนางหลง ทหารไทยฆ่าทหารญวนตายเกือบหมด หนีเล็ดลอดไปได้ไม่กี่คน ฝ่ายลาวไม่มีใครจะสามารถต่อต้านข้าศึกไทยไว้ได้เลย ทหารไทยและทหารลาวชาวเมืองนคร ช่วยกันตีเข้าไปอย่างไม่หยุดหย่อน เข้าเมืองมหาชัยได้ ตีเมืองมหาชัยแตกกวาดต้อนชาวเมืองได้เป็นอันมาก ส่วนเจ้าจุลนีแม่ทัพหลบหนีไปได้

ฝ่ายครอบครัวคนลาวชาวเมืองนครซึ่งยังตกค้างอยู่ในเมืองมหาชัยนั้นก็ได้ยิงปืนแจ้งสัญญาณให้กองทัพไทยทางปีกขวาได้รู้ จะได้รีบยกทัพไปช่วยกันโอบล้อมไว้อีกด้านหนึ่ง

เมื่อพระยายมภิบาลแม่ทัพใหญ่ไทยได้ยินสัญญาณปืนใหญ่ดังขึ้นเช่นนั้น ก็รีบยกพลขึ้นไปโดยเร็ว ตีนาบเข้าข้างสอง กวาดต้อนครอบครัวลาวที่หลบหนีได้อีกมากมาย แล้วกวาดต้อนเข้าไปรวมไว้ในเมืองมหาชัย

ด้านปีกซ้ายตั้งแต่ค่ามูถึงเมืองเซ ไทยก็ได้สร้างค่ายไว้ใหญ่สูงเป็นเมืองคอยระวังข้าศึกอยู่

ทางด้านกองทัพหน้าตีไปจนถึงเมืองกะตาก ทหารไทยเข้าล้อมเมืองไว้ทุกด้านเช่นเดียวกัน พวกชาวบ้าน ชาวเมือง พากันแตกหนีเป็นโกลาหล บางคนกระโดดเรือนหนีเอาตัวรอด ล้มลุกคลุกคลาน พวกชาวบ้านทิ้งข้าวของเงินทองไว้มากมาย ทหารไทยไล่จับเอาผู้คนที่กำลังหลบหนีไปได้มากหลาย ผู้ใดพยายามหลบหนีไทยก็ไปตัดเอาไม้มาทำเป็นคาใส่คอเอาไว้ แล้วใช้เชือกผูกคาคล้องคอไว้ทุกคน

บางคนก็ทิ้งลูกอ่อนไว้ในอู่กระโดดลงเรือนหนีไป ผัวเมียพลัดพรากจากกันอย่างน่าสังเวชมาก ครั้งแรกต่างก็คิดกันว่าคงไม่เป็นไร ไม่ได้เตรียมตัวเอาไว้ นึกว่าฝ่ายตนจะรบชนะข้าศึกอยู่เสมอ จึงมิได้ขนครัวหนี ทำเป็นใจดีจึงพากันเฉย ๆ อยู่ พอรู้ตัวข้าศึกไล่ก็เข้ามาเต็มบ้านเต็มเมืองหมดแล้ว เห็นท่าไม่ดีจึงรีบหนีเอาตัวรอดแต่เพียงคนเดียว

ฝ่ายพวกที่รักษาด่านพากันหายเงียบปานตาย ไม่ได้กลับมาบอกลูกเมียหางบ้านให้รู้เรื่องเลย นึกว่าไม่เป็นไรเหมือนดังแต่ก่อนที่เคยเป็นมา ครั้งนี้รายมากหนีเอาตัวรอดเพียงคนเดียวก็ไม่พ้น เสียงประชาชนร้องไห้กันทั่วทั้งเมือง พวกข้าศึกขึ้นบ้านรื้อเอาข้าวของเงินทองจนหมดสิ้นทุกอย่าง ช้าง ม้า, วัว, ควาย เขาปล่อยทิ้งหมด ข้าศึกตามจับเอาได้มากมาย ด้วยความตกตะลึกชาวบ้านทั้งหลาย จะคว้าจะจับเอาอะไรก็ไม่ทันสักอย่าง ทุกคนต่างกลัวตายเป็นที่สุด พวกหญิงสาวผ้าซิ่นหลุดต่างเปลือยกาย หนีความตายวิ่งโทง ๆ ไปแต่โครงแต่รางที่เปลือยเปล่าเอาตัวรอด มองเห็นสารพัดตลอกงามก้นโคนขาเต่านาคอน วิ่งก้นงอนขาตรงกลมกลึงเกลากลั่งเสาชานบ้านเรือนเรา ทหารไทยลาวยืนมองหัวเราะร่าจองสายตาตามไปไม่กระพริบ หนีไกลลิบหายเข้าป่าเพื่อหลบซ่อนกายในป่าเขา ฝูงคนเฒ่าสาวแก่แม่ร้างแม่หม้ายและสาวรุ่น ต่างวิ่งวุ่นหนีกันอลหม่าน คนนมยานวิ่งไม่ไวเพราะนมไกวแกว่งไปมา จึงวิ่งข้าไม่ได้อย่างใจที่เร่งรีบ สองแขนหนีบนมนางมือสองข้างกุมเอาไว้ ยิ่งหนีบแรงเท่าไรนมยิ่งหย่อนยานเหลวไปใหญ่มากกว่าเดิมขึ้นเท่านั้น สาว ๆ อายุ ๑๔ วิ่งหนีกันให้พลานพลัดพรากบ้านจากพ่อแม่ไปแต่ตัวเข้าป่าดงพงไพรกว้าง ไปอยู่ปะปนกับหมู่กวางหมู่เนื้อในป่าเขา ต้องนอนเหงาเปล่าเอกาในป่าดง ชายพลัดหลงลูกเต้าเมียมิ่งสายสมร ทหารไทยเข้ากวาดต้อนพวกชาวบ้านทุกเรือนชานได้มากมาย เข้ารื้อเอาข้าวของเงินทองได้มากหลาย เก็บไปรวมไว้ในค่ายทหารไทยแห่งเดียวกัน ครอบครัวลาว ชาวไทยกวาดต้อนเอาไปได้สองส่วน อีกส่วนหนึ่งหลบหนีไปได้ ทางด้านเมืองแซ่ถึงชะเงย พอได้ทราบข่าวว่าข้าศึกฝ่ายไทยจะยกไปเท่านั้น แต่ข้าศึกยังไปไม่ถึง แต่ก็พากันแตกหนีกันเป็นโกลาหล ส่วนเจ้าเมืองเห็นท่าไม่ดี จึงรีบพาครอบครัวหลบหนีเสียก่อน ไปเมื่อไรไม่มีใครรู้ พระยาเจ้าเมืองแซ่ได้พาครอบครัวหนีขึ้นไปหลบซ่อนข้าศึกอยู่กับชุนเซที่เมืองเซ และก็ได้แต่งให้พวกทหารรับใช้ไปคอยสอดแนมดูข้าศึกอยู่มิได้ขาด

p 88

พวกชาวเมืองเซรับอาสารักษาด่านไว้อย่างเข้มแข็ง อันผู้คนในเมืองเซนั้นรูปร่างน่าเกลียดน่ากำเหมือนอีกา แต่จิตใจกล้าหาญมาก แม้แต่ผู้หญิงเมืองเซก็พูดจาท้าวหาญมิใช่น้อย เขาพูดว่าเอาเถอะถ้าข้าศึกไทยยกมาเมื่อไรแล้ว ต้องตายหมดไม่มีเหลือ เขาได้พากันเอาขวากหนามไปปักไว้ที่ตรงทางช่องแคบซึ่งทหารไทยจะผ่านเข้าไป และพากันคอยซุ่มอยู่ ถ้ากองทัพไทยไปถึงที่นั่นเมื่อไรเขาก็จะยิงทันที

ไทยกวาดต้อนลาวข้ามโขงไปเมืองนคร

ขณะนั้น พวกทหารลาวชาวเมืองนครและสีสุธร (ศรีโสธร) เขาได้เที่ยวแอบซ่อนแกะรอยติดตามหาพวกลาวในที่ต่างซึ่งหลบหนีไป เมื่อไปถึงหมู่บ้านใด เขาก็จะจัดหาคนในหมู่บ้านนั้นเป็นผู้นำทางออกเที่ยวค้นหาพวกที่ไปหลบลี้ หากมีอยู่ที่ใดบ้าง ก็ให้เขาตามไปบอกและจับเอาตัวมาไว้ในกองทัพ

ส่วนพวกที่ไปหลบซ่อนอยู่ที่เมืองกะปองก็ปล่อยไว้ก่อนเพราะอยู่ใกล้ จึงได้พยายามตามหาจับเอาพวกที่หลบซ่อนตามที่อยู่ใกล้ ๆ ให้หมด พยายมพิบาลได้จัดทหารและนายกองไว้อีกพวกหนึ่งคอยควบคุมดูแลเมืองมหาชัยไว้ เพื่อให้ตามจับเอาผู้คนที่ตกค้างหรือหลบหนีมารวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน แล้วกวาดต้อนส่งไปเมืองนครต่อไป

เมื่อพระยายมพิบาลได้มอบหน้าที่ให้นายกองและทหารเรียบร้อยแล้ว ก็ได้เป็นหัวหน้าใหญ่ควบคุมครอบครัวทั้งเก่าและใหม่ข้ามโขงไปจนหมดสิ้น

พวกทหารที่ได้รับมอบหน้าที่ ถืออกตามค้นหาพวกครอบครัวซึ่งหลบลี้อยู่ใกล้เมือง ตามจับเอาได้ทีละคนสองคนก็นำมารวมไว้ในเมืองแล้วส่งทะยอยข้ามโขงไปเมืองนครอยู่มิได้ขาด ต่อจากนั้นไทยก็ยกทหารไปติดตามจับเอาเจ้าจุลนีอุปราช แต่เจ้าจุลนีได้หลบหนีไปอยู่เมืองเซเสียแล้วทหารไทยจึงได้ติดตามไปจนถึงด่านเมืองเซ นายด่านและทหารเมืองเซป้องกันด่านไว้อย่างเข้มแข็ง ทหารไทยลาวผ่านเข้าไม่ได้ จึงให้ทุกคนไปตัดเอาไม้มาผ่าเป็นซีกทำเป็นแผ่นติดต่อกันตั้งกำบังลูกปืนข้าศึกได้แต่ละแผ่นสูง ๑ วา กว้างพอบังตัวได้ ตอนกลางเจาะเป็นรูพอสอดปืนเข้าไปได้ เมื่อทำแผ่นไม้กำบังเสร็จแล้ว ทหารไทยก็ได้เคลื่อนเข้าไปใกล้ข้าศึก แล้วทุกคนก็ยกแผ่นไม้กำบังขึ้นบังตัวเอง แล้วสอดปืนเข้าช่องที่เจาะไว้ ยิงเข้าใส่ข้าศึกทันที พวกทหารเมืองเซก็ยิงปืนและหน้าไม้เข้าใส่ทหารไทยดังห่าฝน เสียงปืนของทั้งสองฝ่ายยิงสู้กันดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่วราวป่าและภูเขา พวกชาวเมืองเซที่รับอาสาว่าจะสู้กับทหารไทยอย่างไม่คิดชีวิตนั้น ก็ไม่สามารถจะทนสู้กับทหารไทยต่อไปได้ เพราะลูกปืนและหน้าไม้ที่ยิงเข้าใส่ทหารไทยนั้นไม่สามารถจะเจาะไม้ทะลุเข้าไปได้ เห็นท่าจะสู้ไม่ไหว จึงพากันแตกหนี ทิ้งหน้าไม้และปืนไว้เป็นจำนวนมาก ทหารไทยตามไล่ตีเข้าไปอย่างไม่ลดละ ชาวเมืองเซจึงรีบไปรายงานให้เจ้าจุลนีอุปราชได้ทราบโดยด่วนว่า เวลานี้ข้าศึกได้ผ่านด่านเข้ามาแล้ว ให้รีบนำครอบครัวหนีไปเสียถ้าขืนช้าอยู่ทหารไทยจะตามมาทัน

เมื่อเจ้าจุลนีได้รับรายงานแล้วก็รีบนำครอบครัวหนีหลบลี้อยู่เมืองกะปองโดยเร็ว ทหารไทยตามตีไม่ทัน ดังนั้นทหารไทยจึงกลับไปเมืองมหาชัยอย่างเดิม คอยตีจับกวาดต้อนเอาครอบครัวลาวที่แตกหนีแล้วกลับคืนมา

ฝ่ายเจ้าสุโพนายกองเมืองนครได้คอยแอบซ่อนดูข้าศึกและครอบครัวที่แตกหนีกระจัดกระจายไปแล้วกลับคืนมาและเจ้าสุโพก็จับเอา

ส่วนครอบครัวชาวเมืองนครซึ่งตกค้างอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ทหารไทยลาวก็ตามค้นหาทั่วทุกแห่ง เมื่อพบแล้วก็นำมาไว้ในเมืองจนหมด

ขณะนั้นพระราชโอรสพระองค์หนึ่งของเจ้าอนุเวียงจันทน์ซึ่งไปหลบลี้อยู่ที่ค่ายป่ามันเมืองกองแก้ว รู้สึกโกรธแค้น เลือดไทยไม่รู้ลืม ที่จับเอาพระราชบิดาไป ได้พาครอบครัวลาวออกจากค่ายป่ามันเมืองกองแก้วไปหลบลี้อยู่ในภูเขา ข้าศึกไทยติดตามตีอยู่ตลอดเวลา จึงได้พาครอบครัว

เมืองคำเกิด เหลิดไปถึงด่านเมืองญวน ได้ไปขอพึ่งองกายนายด่านเมืองญวนอยู่ ญวนให้
ความรักษาเป็นอย่างดีทุกประการ

ส่วนเจ้าจุลนีก็ได้ออกจากเมืองกะปอง ได้ขอร้องให้ญวนยกทัพลงมาช่วยรบกับไทยด้วย.
ญวนได้ทราบว่าทหารไทยอยู่ที่เมืองมหาชัยเป็นอันมาก ก็รีบยกพลลงมา

ฝ่ายเจ้าจุลนีนั้นได้ยกพลลวงหน้ามาก่อน เพราะกลัวว่าไทยจะกวาดต้อนเอาลาว
กะล่างอยู่กลับเมืองนครเสียหมด เมื่อมาถึงเมืองมหาชัยก็รีบยกทหารเข้าตีไทยทันที ไทย
ก็สู้อย่างสามารถ เจ้าจุลนีนำทหารลาวเข้าต่อสู้กับไทยอย่างไม่คิดชีวิต ทหารไทยจับเอา
เจ้าจุลนีได้ ทหารเจ้าจุลนีแตกหนีกันอลหม่าน ไทยจัดการใส่ขื่อคาเจ้าจุลนีแล้ว จับขังไว้ใน
กรง เจ้าจุลนีเคลื่อนไหวไปมาไม่ได้ รอแต่ความตายเท่านั้น

ขณะนั้น กองทัพญวนก็ได้ยกขบวนมาถึงเมืองมหาชัยพอดี เข้าตีไทยอย่างรวดเร็ว
จนไม่สามารถจะต้านทานญวนได้ จึงแตกหนีข้ามโขงไปจนหมดสิ้น ญวนได้เข้าไปในค่ายของไทย
ก็เจ้าจุลนีติดขื่อคาถูกขังอยู่ในกรง ก็ได้รับปล่อยออกมา เจ้าจุลนีรู้สึกดีใจเป็นอันมาก กล่าว
ขอบคุณแม่ทัพญวนว่า "ท่านมีบุญคุณต่อข้าพเจ้ามาก ที่โปรดปรานให้ข้าพเจ้าพ้นจากภัยอันตรายนี้"
แล้วเจ้าจุลนีก็กลับคืนไปอยู่เมืองกะปองอย่างเดิม.

เมื่อทหารไทยแตกหนีไปหมดแล้ว ทหารญวนเห็นว่าเหตุการณ์ปกติดีแล้ว ก็ยกทัพกลับคืน
บ้านไทยได้ทราบว่าญวนยกทัพกลับไป ก็ได้ยกทัพกลับข้ามโขงคืนมาเมืองมหาชัยอีกอย่างเดิม
กวาดเอาญาติพี่น้องกลับไปเมืองนครอีกจนหมด

ผู้คนที่แตกหนีข้าศึกไปนั้นมีหลายพวกด้วยกัน คือ ลาว, กะเลิง[๑]และข่าพายโซ่น[๒][๓] ทางหงอน[๔]
พวกข่านี้หนีไต่เขาขึ้นไปอยู่บนดอยไปหลบลี้อยู่ที่เขาภูขัน พวกที่แตกหนีเหล่านี้ พวกไทยก็กลับคืน
กวาดต้อนเอาไปเมืองนครอีก คนที่ขัดขืนก็จับผูกมัดไว้แล้วนำกลับไปมหาชัยและกวาดข้ามโขง
เรื่อยไปแดนไทยต่อไป ทุกเช้าเย็นทหารไทยจะเที่ยวค้นหาจับเอาครอบครัวที่แตกหนีไม่มีเว้น
ทหารไทยลาวเดินไขว่กันไปหมดตั้งแต่คำอ้อถึงชะเงยจนถึงเขตสุดเมืองเขกระทั่งถึงเขตเมือง
กะปอง ประชาชนที่แตกหนีต่างก็เป็นทุกข์เศร้าโศก คิดถึงญาติพี่น้องของตนอยู่ตลอดเวลา
จะพูดกันว่าสุขสบายใดที่ยังไม่กลับบ้านเกิดเมืองนอนของตนอย่างเดิมแล้ว อย่านึกเลยว่า
จะมีความสุข เพราะไม่มีบ้านเรือนอยู่อาศัย.

หมายเหตุ ๑ กะเลิง = ผู้ไท ผู้ไทคือลาวอีกเผ่าหนึ่ง ปัจจุบันอยู่ทางฝั่งโขง ตั้งแต่กาฬสินธุ์
ไปจนถึงสกลนคร,และมีประปรายในที่บางแห่ง

๒ ข่า = เป็นคนอีกเผ่าหนึ่ง ชอบอยู่ตามภูเขา ยอดดอยยังป่าเถื่อนอยู่มาก

๓ โซ่น = ตะพายของไว้ข้างหลัง คือเอาผ้าผู้เชิงติดกันใส่ของสะพายไว้บนหลัง

๔ หงอน = ท้ายทอย
แต่มิได้หมายความว่า พวกข่าตะพายของไว้ท้ายทอย แต่กลับแปลเป็นว่าสะพายของใส่
เอาไว้ข้างหลัง

คนลาวพูดเป็นคำติดปากว่า "ข่าพายโซ่นทางหงอน"
ในคำกลอนที่ ๑๑๖๗ หน้า ๑๒๐ บาทที่ ๓ วา "ฝ่งหม ชาวกะเลิงข่าอ้องกะซวน
ทางหงอน" อ้อง = หลัง , กระซวน = โซ่น, ตะพาย

ไทยตีเมืองพวน, ชุมพร

บัดนี้จะกลับกล่าวถึงขุนพวนเจ้าเมืองพวน และการรบทางด้านเมืองชุมพรอีกครั้งหนึ่งก่อน ไทยได้ยกทัพเข้าตีเมืองทั้งสองนี้พร้อมกันกับเมืองมหาชัย เพราะไทยกลัวว่า ถ้ายกเข้าตีคนละครั้ง ลาวก็จะช่วยกันรบไทย ดังนั้นไทยจึงได้นัดหมายเข้าตีลาวในวันเดียวกันทุกจุด การที่ไทยวางแผนเข้าตีลาวอย่างนี้ก็ทำให้ลาวไม่มีโอกาสมาช่วยกันรบได้

เมื่อกองทัพไทยยกไปถึงเมืองพวนนั้น ลาวได้ต่อต้านข้าศึกไว้อย่างแข็งขัน เจ้าคูณโยธาแม่ทัพไทยได้นำทหารเข้าต่อสู้ลาวอย่างอุกอาจ ได้กระจายทหารออกเป็นปีกซ้ายและปีกขวา ส่วนตอนกลางเว้นระยะไว้ให้ห่างกันพอปืนยิงถึงกันได้ ลาวยิงปืนเข้าใส่ทหารไทยลาวอย่างไม่หยุดหย่อน กองทัพไทยจึงวางแผนกลลวงทำเป็นถอยทัพ เพื่อล่อทหารลาวให้ตามไล่ตี ทหารลาวนึกว่าไทยถอยทัพจริง ๆ ไม่ได้คิดหน้าคิดหลัง วิ่งกรูกันออกมาจากค่ายในเมือง ไล่ตามตีไทยไป ไทยได้หลบซักซุ่มอยู่ระหว่างทางเมื่อลาวตามไล่ไปจนถึงตอนกลางที่ข้าศึกซักซุ่มอยู่ ไทยได้โอบล้อมลาวไว้ทุกด้าน แล้วยิงปืนเข้าใส่ทหารลาวทั้งหน้าหน้า ทหารลาวตั้งตัวไม่ทัน ถูกข้าศึกไทยยิงตายเป็นจำนวนมาก เสียงปืนฝ่ายไทยยิงเข้าใส่ทหารลาวไม่ขาดระยะ เพื่อจะข่มขวัญให้ลาวกลัวทั่วทุกแห่งหน ไทยจึงยิงปืนเข้าใส่ไม่หยุดหย่อน เสียงปืนดังเหมือนไฟลามป่า ควันปืนโขมงมืดมัวไปหมดมองไม่เห็นอะไร ทหารไทยได้โห่ร้องเสียงอึงคะนึงกลบกับเสียงปืนดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่ว ใครมีกรรมก็ถูกปืนตายสิ้นกรรมไปเสียที แล้วไทยก็ได้ยกทัพกลับไปทางอื่น.

ส่วนทางด้านเมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพะลานก็เช่นเดียวกัน ไทยได้ยกทัพเข้าตีพร้อมกันทุกแห่ง กองทัพลาวต้านทานไม่ไหว จึงล่าถอยแตกกระจายไม่เป็นขบวน ทหารไทยสะกัดไว้ทุกด้าน ลาวตีฝ่าวงล้อมของไทยออกไปได้ ไทยได้ไปตั้งทัพรักลาวอยู่ที่เชิงเขาภูแถบ ได้วางทหารซักซุ่มล้อมหางที่ลาวจะผ่านไป ได้ให้ทหารม้าคอยตรวจดูข้าศึกฝ่ายลาว จนถึงปากช่องลางแคบที่จะเข้าทง และไทยก็คอยดูทรอบครัวของลาวที่จะออกไปทางนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้ลาวกวาดต้อนหนีไปได้

ฝ่ายไทยได้หลบเข้าไปในเมือง ทหารไทยเข้าเมืองชุมพรได้เต็มไปหมด ฝูงชนชาวเมืองแตกตื่นหนีกันเป็นโกลาหลไปทั่วเมือง จะไปทางไหนก็มีแต่ทหารฝ่ายข้าศึก คนเป็นจำนวนมากกระโดดลงจากบ้านเรือน เพื่อหลบหนีเอาตัวรอดอย่างไม่คิดชีวิต

ลาวบางคนเอาลูกขึ้นขี่หลัง บ้า หาบของกระรุงกระรังลงจากบ้าน ด้วยความรีบร้อนเหยียบบันไดพลาด กลิ้งตกลงมาหัวฟาดพื้น ล้มทับหาบลูกออนกระเด็นล้มสลบไปตั้งนาน

ลาว บางพวกได้เตรียมข้าวของใส่ไว้เต็มหาบ พอเห็นข้าศึกมาก็ทิ้งหาบข้าวของรีบหนีเอาตัวรอด บางคนเมียอยู่บ้าน ผัวออกศึก แตกหนีกันไปคนละทางด้วยความโศกเศร้าละทิ้งข้าวของไว้ในบ้านมากมาย ข้าศึกเข้าค้นเอาข้าวของทุกอย่างได้ตามสบาย.

บางพวกได้เอาช้างบรรทุกข้าวของครอบครัวหนีไป พอไปถึงช่องเขา ก็ไปพบทหารไทยตั้งอยู่ ทหารไทยยิงปืนเข้าใส่เสียงดังสนั่นหวั่นไหว ช้างม้าตื่นตกใจวิ่งหนีกันเป็นอลหม่าน เรือกสายพานยูกกูบช้างขาด กูบช้างคว่ำลงมา ผู้คนข้าวของตกลงกองกันเกลื่อนกลาด ทหารไทยเข้าจับเอาคนเหล่านั้นผูกเชือกไว้ได้มากมาย หนีไปได้แต่เจ้าเมืองชุมพรเท่านั้น ที่เขาไม่สามารถตามจับเอาได้ ทหารไทยได้สร้างค่ายไว้ใหญ่โตและแน่นหนา แล้วกวาดต้อนเอาผู้คนครอบครัวที่จับได้ไปไว้ในค่ายนั้นจนหมด

ทหารไทยได้กระเวนไปทั่วทุกแห่ง เพื่อกวาดต้อนเอาครอบครัวที่เข้าไปหลบซ่อนอยู่ในป่าดงกลับคืนให้หมด พวกใดที่หนีไปพึ่งเจ้าเมืองวังแล้ว ไทยก็ไม่สามารถจะตามจับเอาได้ เพราะกลัวอำนาจของเจ้าเมืองวัง นอกจากนั้นทหารไทยตามจับเอาได้หมด เป็นอันว่า เมืองชุมพร เมืองพะลาน และเมืองพ้องทุกหลังคาเรือนปราศจากผู้คน ช้างม้าวัวควายชาวบ้านปล่อยทิ้งหมด ให้เป็นควายเปลี่ยวสัตว์ป่าไป พวกทหารไทยตามจับเอาช้างม้าวัวควายที่เขาปล่อยทิ้งนั้นได้เป็นจำนวนมาก แล้วส่งข้ามน้ำโขงไปพร้อมด้วยครอบครัว ชาวลาวที่กวาดต้อนมาได้จนหมด ให้เหลืออยู่เฉพาะทหารที่กล้าหาญรักษาเมืองชุมพรอยู่เท่านั้น และไทยตั้งใจว่าจะตีขึ้นไปจนถึงเมืองชะโปน

ญวนยกทัพมาตีไทยแตก

ขณะนั้นเจ้าเมืองชุมพรรู้สึกกลัวไทยเป็นอันมาก จึงได้พาครอบครัวและญาติพี่น้องหนีไปพึ่งพิงอยู่กับพระสิอง ที่กินแดนญวน ได้นำเครื่องบรรณาการไปถวายพระสิอง เพื่อขอกำลังจากญวนมาสู้รบกับไทยต่อไป พระสิองทรงแต่งให้องแจงและโกยยี่เป็นแม่ทัพยกพลมาช่วยลาว

เมือง องแจง และ โกยยี่ ได้รับคำสั่งเช่นนั้นแล้ว ก็ได้นำรี้พลญวน จำนวน ๘,๐๐๐ คนเศษ (แปดพันคนเศษ) ล้วนแต่เป็นทหารที่กล้าหาญทั้งสิ้น ยกทัพลงมา ทหารทุกคนมีอาวุธครบมือ เป็นต้นว่า ง้าว, ล้าและปืนโห ได้เคลื่อนขบวนพลออกเดินทัพอย่างสวยงาม ศีรษะสวมหมวกสีขาวแซมด้วยหางไก่ หลั่งไหลลงมาเหมือนดังสายน้ำ แม่ทัพนายกองพร้อมด้วยทหารอีกเป็นจำนวนมาก ขี่ช้างประดับเครื่องทรงสงคราม เดินออกหน้าอย่างสง่าผ่าเผย ตาชายสรอยและเข็น บรรทุกใส่หลังช้างมามากมาย ช้างที่จัดมานี้ ล้วนแต่เป็นช้างศึกที่ฉลาดในเชิงการรบทั้งสิ้น เมื่อจะเข้าคอสู้กับข้าศึก พอกลองศึกให้สัญญาณเท่านั้น ช้างทุกเชือกจะส่งเสียงร้องแปร๋แปร๋น งวงถือง้อน วิ่งเข้าคอสู้กับศัตรูอย่างไม่มีถอย.

แม่ทัพญวนได้ป่าวประกาศเตือนให้เดินทัพอย่างมีระเบียบ ขบวนทัพได้เคลื่อนพลอย่างเป็นระเบียบสวยงาม เสียงดังสะท้านสะเทือนทั่วธรณี ทหารญวนได้หลั่งไหลลงมาเป็นหมู่ ๆ จนถึงเมืองชุมพร

หมายเหตุ ๑. พระลอง = เข้าใจว่าเป็นเจ้าพระยาลองกษัตริย์ญวนที่เคยหนีเข้ามาพึ่งไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อนั้นชื่อองเชียงสือ ต่อมาได้กลับคืนไปประเทศญวนได้เป็นพระเจ้ายาลอง ชักใจกับไทยในรัชกาลที่ ๒ สวรรคตปี ๒๓๖๓ สงครามไทยกับเวียงจันทน์สมัยเจ้าอนุฯ ปี พ.ศ.๒๓๖๐ จุลศักราช ๑๑๘๘ แต่ที่สงสัยอยู่ตอนหนึ่งก็ไทยตีลาวเมืองชุมพรแตก ปีจุลศักราช ๑๑๘๕ ตรงกับพ.ศ. ๒๓๖๗ แต่ศักราชอาจคลาดเคลื่อนได้

๒. ลา = เค

๓. ปังโห =

๔. ขายสร้อย =

๕. เข็น = เครื่องมือชนิดหนึ่งรูปกลมสำหรับป้องกันอาวุธประเภทหอกและกระบอง

เมื่อกองทัพญวนมาถึงเมืองชุมพรแล้ว ญวนมิได้รอช้าบุกเข้าโจมตีไทยทันที ญวนได้ยิงปืนเข้าไปในเมืองทั่วทุกแห่ง พร้อมกับส่งเสียงโห่ร้องป่าวแผ่นดินจะถล่มทลาย กองทัพไทยลาวต้านทานไม่ไหวต้องล่าถอยลงสู่แม่น้ำโขง เพื่อข้ามโขงหนีไป ญวนได้ตามไล่ต้อยางกระชั้นชิด ได้ปล่อยช้างเมามันไล่แทงข้าศึก พวกทหารไทยลาวพากันวิ่งลงน้ำเพื่อลอยคอหนีเอาตัวรอด ทหารไทยลาวว่ายน้ำหนีหัวคำเต็มไปหมด ยิ่งกว่าทิ้งลูกส้มเกลี้ยงลอยน้ำหลายเท่านัก ช้างเมามันไล่ติดตามลงไปในน้ำด้วยจนถึงกลางแม่น้ำโขง ฝูงช้างจึงพากันกลับคืนฝั่งของตนอย่างเดิม พวกไทยลาวฝั่งขวาได้เอาเรือมารับพวกของตนขึ้นฝั่งหนีไป ญวนได้ยิงปืนเข้าใส่ทหารไทยลาวอย่างไม่ลดละ ลูกปืนใหญ่ญวนตกเฉียดเรือไทยห่างประมาณวาเดียวเท่านั้น ปืนญวนสามารถยิงถึงฝั่งโขงด้านไทยได้ หากไม่มีแม่น้ำโขงกั้นเสียอย่างเดียวแล้ว ญวนฆ่าทหารไทยตายหมดอย่างแน่นอน

เมื่อทหารไทยลาวข้ามโขงไปหมดแล้ว ญวนได้ถอยทัพตั้งรับข้าศึกอยู่ที่ชะควง ทหารญวนอีกหน่อยหนึ่งไปตั้งรักษาด่านอยู่มีปากเซ จัดพวกลาวซึ่งยังตกค้างอยู่คอยตระเวนตรวจตรา เฝ้าดูข้าศึกอยู่ตลอดเวลา

ทางญวนได้จัดพวกชาวเมือง ชะโปน,กิวพิน,ชวงห่ม,ลงมารักษาด่านลาวไว้ทุกด้านอย่างแข็งแรง

เมื่อเห็นว่าสงครามสงบลงแล้ว องแจงแม่ทัพใหญ่ญวนก็ได้เดินทางกลับไปญวนก่อน ได้จัดให้โดยยี่คอยเฝ้าดูเหตุการณ์ต่อไป กลัวว่าไทยจะลอบกลับมาตีตลบหลังอีกอย่างไม่รู้ตัว โดยยี่จึงได้อยู่คอยเฝ้าดูเหตุการณ์ดีร้ายอย่างไรจะได้รู้ ถ้าหากไทยลักลอบกลับมาโจมตีลาวก็จะได้รีบไปรายงานให้เจ้าฟ้าหอคำหราบ เพื่อนำกำลังญวนมาขับไล่ไทยลาวให้หนีไป พวกลาว

พวกลาวซึ่งอยู่ที่นั่นต่างก็พากันอดอยากอาหาร ถ้าหากอยู่นานไป ๓๔ อาหารก็จะร่อยหรอลงทุกวัน เพราะมัวเฝ้าแต่ญวนอยู่ ครอบครัวทางบ้านลูกเมียก็จะอดอาหารยอมโซตายแห้งตายไปเท่านั้น หากว่านำเอาครอบครัวที่ตกค้างอยู่ไปหลบลี้อยู่ในป่าดงเสียก็จะสบายใจ เพราะเวลานี้ก็เหลือข้าวอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ครอบครัวลาวที่ตกค้างอยู่นั้น ได้ผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าเวรยามรักษาค่ายญวนอยู่ทุกเช้าเย็น

บัดนี้จะกล่าวถึงเจ้าบุญจัน เจ้าเมืองเหมะาฐอีกก่อน (เจ้าคนนี้ เดิมเข้ากับฝ่ายเวียงจันทน์ ต่อมาได้เข้ากับฝ่ายไทย) เขาได้เตรียมรี้พลไว้อย่างพร้อมเพรียงเพื่อสู้รบกับญวน

สวนพระยาวิเศษศักดาแม่ทัพใหญ่ของไทย ก็ได้เตรียมทัพรับข้าศึกญวนอยู่ที่มุกดาหาร ได้เกณฑ์เอาทหารทางฝั่งขวาตั้งแต่มุกดาหารไปจนถึงอุบล เมืองหมัน, คำทอง ตลอดถึงสีทะเกษ ได้เกณฑ์เอาชายฉกรรจ์ไปรวมกับทหารเมืองเชียงของด้วยได้ จำนวน ๘,๕๐๐ คนเศษ(แปดพันห้าร้อยคนเศษ)

เมื่อรวมพลพร้อมเพรียงแล้ว ก็นำทหารลงเรือซึ่งรอรับอยู่เต็มแม่น้ำโขงไปหมด ได้ยกพลข้ามโขงไปตั้งค่ายอยู่ที่ กุดลมยวง (หนองลมยวง) ทางด้านหนึ่งใช้กุด (หนองน้ำ) เป็นปราการคอยป้องกันข้าศึกญวนที่จะยกมาได้อย่างมั่นคง พวกครอบครัวลาวที่ตกค้างอยู่ในอาณาบริเวณนั้น เมื่อได้เห็นไทยยกกองทัพไป ก็พากันแตกหนีเข้าป่าไปจนหมดทุกครอบครัว

ขณะนั้น ข่าวเล่าลือว่าไทยไปตั้งค่ายอยู่ที่กุดลมยวง ก็ได้แพร่สะพัดไปเข้าหูแม่ทัพใหญ่ญวน แม่ทัพญวนจึงได้ให้ทหารหน่วยลาดตระเวนไปสืบดูข่าศึก เมื่อเห็นว่าข้าศึกไทยยกมาจริง ทหารหน่วยลาดตระเวนก็ได้รีบกลับไปรายงานให้แม่ทัพญวนทราบทันทีว่า บัดนี้กองทัพไทยลาว ได้เข้ามาเต็มเมืองพ้อง เมืองพะลาน หมดแล้ว ข่าวว่าไทยจะตีเลยขึ้นไปจนถึงเมืองภูขุน และจะตีไปเมืองพิมระนองตลอดถึงชะโปน มิได้วางเว้นเลย

เมื่อแม่ทัพใหญ่ญวนได้รับรายงานเช่นนั้นแล้ว ก็ได้นำทหารยกทัพลงไปโดยเร็ว ได้นำทหารเมืองชะโปนร่วมสมทบไปด้วย ครั้นถึงค่ายใกล้แม่น้ำที่ชะควง ญวนก็ได้แบ่งค่ายออกเป็น ๒ หน่วย แม่ทัพใหญ่ได้สั่งให้ทหารหน่วยลาดตระเวนไป สืบดูข้าศึกไทยอีกครั้งหนึ่ง หน่วยลาดตระเวนไปถึงกุดลมยวง ก็ได้เห็นกองทัพไทยตั้งค่ายอยู่ยาวสุดลูกตา ทหารลาดตระเวนรีบไปรายงานแม่ทัพทราบทันทีว่า บัดนี้ไทยได้มาตั้งทัพอยู่ฝั่งด้านเราจริง.

ฝ่ายเจ้าบุญจันแม่ทัพไทยลาว ก็ได้ให้ทหารไปสืบดูข้าศึกเหมือนกัน ก็ได้เห็นทหารญวนตั้งค่ายอยู่ที่ชะควงเต็มไปหมด จึงได้กลับไปรายงานให้แม่ทัพทราบโดยด่วน เจ้าบุญจันจึงได้ระวยงานให้พระยาวิเศษศักดาได้ทราบว่า บัดนี้ญวนเป็นจำนวนมากมาตั้งค่ายอยู่ที่ชะควง ด้านหลังติดกับห้วยกริมฝั่งเซ เวลานี้ญวนหลั่งไหลกันมาทุกวันมิได้ขาด ทหารฝ่ายเราดูแล้วมีน้อยเบาบางเต็มที่ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงขอกลับคืนไปเกณฑ์ไพร่พลมาเพิ่มเติมอีกก่อน พระยาวิเศษศักดาแม่ทัพใหญ่ของไทย จึงกล่าวว่า ดีแล้ว ให้ท่านรีบไปเกณฑ์มาให้มากและกลับมาให้เร็ว จะช้าอยู่ไม่ได้ เพราะเวลานี้ เหตุการณ์กำลังคับขันตึงเครียดเข้าทุกที เราจะยุติศึกทัพรับข้าศึกญวน

อยู่ที่นี่ไปพลางก่อน จะได้ทดสอบฝีมือ(๑) (ลองฤทธิ์) กับญวนดูก่อนว่า ญวนจะเก่งกล้าสามารถสักแค่ไหน จะได้จดจำฝีมือญวนไว้คอยไปข้างหน้า ความจริงแล้ว เจ้าบุญจันตั้งใจจะหนีญวนมากกว่า เพราะกลัวญวนอยู่มาก จึงแกล้งโกหกพระยาวิเศษศักดาว่าจะไปเกณฑ์ทัพมาเพิ่มเติมอีก เพื่อหลบหลีกการรบเสียแต่เนิ่น ๆ พระยาวิเศษศักดาก็หลงเชื่อคำโกหกของเจ้าบุญจันนึกว่าพูดจริง

อีกประการหนึ่งเจ้าบุญจันตั้งใจจะโกหกให้ไทยรบกับญวนไปก่อน ถ้าเห็นไทยได้ท่ารบชนะญวนก็จะรีบกลับมา ถ้าเห็นไทยเพลี่ยงพล้ำแพ้ญวนแล้วก็จะหนีไปเสียเลย

ขณะนั้นแม่ทัพใหญ่ญวนจึงได้เรียนพลทุกหน่วยให้เตรียมพร้อม และบัญชาให้โกยยี่เป็นแม่ทัพนำทหารออกไปสู้รบกับไทยก่อน และสั่งกำชับว่าถ้าไปถึงกองทัพไทยแล้วให้เข้าตีไทยทันที จะถอยไม่ได้เป็นอันขาด ถ้ายอมแพ้กลับมา เจ้าต้องตายแน่ ๆ เราจะฆ่าอย่างไม่ไว้หน้าเลย หากรบไทยชนะกลับมาเราจะเลื่อนยศให้เจ้าอย่างสูงส่งทีเดียว

เมื่อโกยยี่ได้รับคำสั่งจากแม่ทัพใหญ่แล้วก็ได้ยกทัพญวนออกไปทันที พอถึงกองทัพไทยที่กกลมยวง โกยยี่ก็ได้สั่งให้ทหารเข้าตีค่ายอย่างกระทันหัน ไทยลาวได้ยิงปืนโต้ตอบออกมาจากค่ายอย่างหนักหน่วง กองทัพญวนได้ใช้ช้างเข้าพังค่ายข้าศึกบุกเข้าตีไทยลาวอย่างไม่กลัวตาย ช้างพังค่ายไทยเข้าไปได้ ทหารไทยลาวยิงปืนเข้าใส่ช้างอย่างไม่หยุดหย่อน แต่ปืนไทยลาวก็ไม่สามารถล้มช้างศึกญวนได้เลยแม้แต่เชือกเดียว โกยยี่และทหารญวนได้ชักหอกน้อยเข้าใส่ทหารไทยลาวอย่างไม่ลดละ หอกพุ่งทิ่มแทงทหารไทยลาวได้รับบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก ญวนก็ได้กระจายกันโอบล้อมทหารไทยลาวไว้ทุกด้าน พร้อมทั้งส่งเสียงโห่ร้องไล่จับทหารไทยลาวเป็นพัลวัน ช้างศึกญวนร้องแปร แปร้นไล่แทงไล่ฆ่าทหารไทยลาวเป็นชุลมุน

ฝ่ายทหารไทยลาวพากันวิ่งหนีข้าศึกเต็มทุ่งกว้างกกลมยวงไปหมด เสียงปืนญวนยิงเข้าใส่ลาวไทยสนั่นฟ้า ทหารไทยลาวตายกันเกลื่อนทุ่งไปหมด ญวนจับเอาพระยาวิเศษศักดาแม่ทัพใหญ่ไทยได้ พอไทยลาววิ่งหนี ญวนก็ไล่ฆ่าไล่แทงไทยลาวอย่างกระชั้นชิด

พวกทหารไล่ลาวรีบวิ่งหนีลงน้ำโขงอย่างกระทันหันรีบลงเรือพายหนีข้ามโขงไปโดยเร็ว พวกที่ลงเรือไม่ทันก็พากันวิ่งหนีเข้าหลบซ่อนในป่าดงต่อไป ทหารลาวไทย ทิ้งหอกปืน เสื้อผ้า เงินทองหมดไปแต่ตัวเปล่า ญวนพากันเข้าค้นเอาข้าวของในค่ายตามสบาย พวกญวนรู้สึกชื่นชมยินดีเป็นที่สุดที่จับเอาแม่ทัพใหญ่ไทยได้ ญวนจับพระยาวิเศษศักดาผูกมัดนำไปให้แม่ทัพใหญ่ญวนที่พักหลวง

เมื่อญวนตีไทยแตก เห็นว่าศึกสงบเป็นปกติดีแล้ว แม่ทัพจึงนำทัพเดินทางกลับประเทศญวนต่อไป พวกทหารเมืองชะโปน พิมระนอง ก็ได้ตามส่งทหารกองทัพหลวงด้วย พอไปถึงกลางทางทหารญวนก็ป่วยเป็นไข้ป่าตายตามรายทางเป็นจำนวนมาก ทหารเดินทางกลับตลอดวันตลอดคืนโดยมิได้หยุดพักผ่อนที่ไหนเลย ช้างศึกบรรทุกข้าวของที่รับมาได้เต็มหลังทุกเชือก พอไปถึงเมืองคิงโกยยี่ก็ได้เข้ารายงานเหตุการณ์ให้แม่ทัพใหญ่ญวนทราบทุกประการ แล้วก็นำพระยาวิเศษศักดาเดินทางไปถวายเจ้าฟ้าพอคำที่เมืองภูธุน เจ้าฟ้าพอคำทรงชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงประทานรางวัล ข้าวของเงินทอง เสื้อผ้าเนื้อดีมานานาชนิด แก่ทหารและเจ้าโกยยี่เป็นอันมาก และทรงประทานตำแหน่งให้เจ้าโกยยี่ไปเป็นเจ้าเมืองชมพรปกครองลาวสืบต่อไป เจ้าฟ้าพอคำทรงรับสั่งเจ้าโกยยี่ว่า เจ้าจงไปปกครองลาวแขวงเมืองอยู่ที่ชมพร ไปก่อสร้างบูรณะบ้านเมืองให้ประชาชนลาวได้รับความสุขความเจริญรุ่งเรืองหน้าหน้าต่อไป

เมื่อเจ้าโกยยี่ได้รับมอบหมายหน้าที่แล้ว จึงกราบทูลเจ้าฟ้าหอคำขอรับอาสาไปปกครองลาวตามพระประสงค์ของพระองค์ทุกประการ แล้วจึงถวายบังคมลาเจ้าฟ้าหอคำเดินทางไปเมืองชุมพรโดยด่วน เมื่อไปถึงเมืองชุมพรแล้ว ก็ได้เข้าประจำอยู่ในเมืองนั้น และได้เกณฑ์เอาประชาชนพลเมืองที่ยังตกค้างอยู่ในเมืองใกล้เคียง มาร่วมกันกับชาวชุมพรสร้างบ้าน สร้างเมืองขึ้นใหม่ให้มั่นคงแข็งแรง เพื่อเป็นปราการป้องกันข้าศึกไทยลาวที่จะมาลอบลักโจมตีกวาดต้อนเอาครอบครัวลาวข้ามโขงไป

เจ้าโกยยี่ประกาศให้เจ้าชาวเมืองทุกคนได้ทราบทั่วกันว่า พวกครอบครัวที่เขากวาดต้อนไปแล้วนั้น ก็ปล่อยไว้ก่อน หากบุญวาสนาบารมีของเรายังมีอยู่ พวกเหล่านั้นคงจะได้ถูกกวาดต้อนกลับมาอีกอย่างแน่นอน

ข้อความที่เจ้าโกยยี่พูดนี้ เพียงเป็นคำโกหกให้ชาวเมืองได้อุ่นใจเท่านั้น ที่จริงแล้วเจ้าโกยยี่เองก็กลัวข้าศึกไทยลาวอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน

การสร้างเมืองชุมพรคราวนี้นั้น เท่ากับสร้างเวรสร้างกรรมให้ชาวบ้าน ชาวเมืองอดข้าวกันทั้งเมือง เพราะเหตุว่ามัวมาแต่สร้างบ้านสร้างเมืองไม่ได้ทำไร่ทำนากัน

ส่วนคนที่หนีการกวาดต้อนของไทยลาวไปหลบลี้อยู่ ณ ที่ใดก็ตาม เจ้าญวนก็ไปนำกลับมาช่วยกันสร้างบ้านสร้างเมืองจนหมดสิ้น

เจ้าญวนได้แบ่งหน้าที่ให้ทุกคนทำงานเสมอภาคกันหมด พวกที่ไทยลาวกวาดต้อนไปแล้วก็สบายไป พวกที่อยู่ก็ต้องมาช่วยกันทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำเลยทีเดียว จักให้เฝ้าเวรยาม จักให้สร้างบ้าน สร้างเมืองทั้งวันทั้งคืน ได้แบ่งหน้าที่ให้ทุกคนผลัดเปลี่ยนกันทำงาน มีการขุดคูรอบเมือง ขนดินถมที่ต่ำให้สูง ขุดคลองรอบเมือง ปลูกศาลา สร้างหอบันที่ประทับสำหรับขุนนาง หลังใหญ่น้อยเรียงรายติดต่อกันไป และสร้างที่ประทับสำหรับพักผ่อนต้อนรับเจ้านาย ผู้ที่มาเยี่ยมเยือนดูแลเหตุการณ์บ้านเมือง

พวกชาวเมืองอื่น เช่น เมืองพ้อง เมืองพะลานเป็นต้น ต่างก็พากันอยากเข้ามาอยู่เมืองชุมพรกันทั้งนั้น เพื่อขอพึ่งบุญเจ้าญวน

ส่วนทางด้านเมืองกิวพิน ซะโปนนับว่าโชคดีที่ไม่ถูกข้าศึกทำลายให้เสียหาย

พวกที่มาทำงานนับว่าลำบากมาก เพราะอดอยากยากแค้นไปตาม ๆ กัน ได้พากันกินหัวมันแทนข้าว เพราะญวนบังคับให้ทำแต่งาน ทั้งค่ำ ทั้งดึก และญวนได้เกณฑ์ให้ไปตัดไม้ มาก่องกันไว้พะเนินเทินทึก เพื่อนำมาสร้างค่ายป้องกันข้าศึกไทยลาว ทำงานกันทั้งวันทั้งคืนทีเดียว

เมื่อสร้างบ้าน สร้างเมืองเสร็จแล้ว ประชาชนที่อยู่เมืองใกล้เคียง ก็ลากลับกันหมด เหลือไว้แต่หัวหน้าเพียงไม่กี่คน เพื่ออยู่เฝ้าเวรยามตระเวนรักษาค่าย ได้จัดครอบครัวซึ่งตกค้างอยู่ในเขตเมืองชุมพร มารวมกัน ผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าเวรยาม เฝ้าระวังภัยที่จะเกิดขึ้น ทั้งจัดให้เสียส่วย นอ,งา,เงินทอง,ควาย,ช้าง ผ้าย่อน,เหือง,หวาย ทุกอย่างให้ช้างบรรทุกมาขึ้นท่าเรือ พวกที่เคยมาเฝ้าเวรยามกลับไปถึงเวรของตนในวันข้างหน้าก็ต้องกลับมาเฝ้ายามกันใหม่ ทุกเมืองเป็นเวรผลัดกันส่งส่วยให้ญวน ชนชั้นบนลงอยู่มิได้ขาด ประชาชนพากันอดอยากอาหาร เพราะไม่ได้ทำไร่ไถนากัน

ประชาชนได้รับความเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน เพราะไปช่วยแต่งานญวนอยู่มิได้ขาด

การรอคอยที่จะเป็นสุขพึ่งบุญบารมีญวนกันในวันข้างหน้านั้นหมดหวังเสียแล้ว ประชาชนลาวพากันโกรธเคืองญวนเป็นอันมาก ที่คอยบังคับกดขี่ข่มเหงให้ทำงานและให้ส่งส่วยมิได้ขาด จึงไม่หวังพึ่งญวนอีกต่อไป ได้พากันเอาใจออกห่างจากญวน ขนเอาครอบครัวลักลอบหลบหนีข้ามโขงไปพึ่งไทยวันละสองสามครอบครัว เพราะทุกครอบครัวเสื่อมความนิยมญวน ไม่หวังอยู่กับญวนอีกต่อไป ถึงญวนจะเอาใจปลอบโยนอย่างไร ลาวก็ไม่เชื่อคำพูดของญวนอีกแล้ว ถึงแม้ว่าพวกชาวลาวในเมืองจะพากันลอบหลบหนีไปก็ตามที ญวนผู้ปกครองก็ไม่เห็นเดือดร้อนวิตกกังวลอะไร ถ้าครอบครัวลาวที่หนีไปพึ่งไทยลอบกลับมาอีก ญวนก็ยินดีต้อนรับให้หลบภัยอาศัยอยู่ได้ คือญวนกับไทยต่างฝ่ายต่างก็ใช้ชั้นเชิงเล่ห์เหลี่ยมในทางการเมืองซ่อนความลับของฝ่ายตนเอาไว้

ส่วนประชาชนตามเมืองใกล้เคียง ก็ได้ผลัดกันมาเฝ้าเวรยามที่เมืองชุมพรเป็นประจำมิได้ขาด พวกที่เดินทางมาเข้าเวรยาม บางคนก็เจ็บป่วยตายก็มี บางคนลงท้องตายก็มี

(เนื้อความตอนนี้แทรกเข้ามา)

เป็นอันว่าพงศาวดารเวียงจันทน์กล่าวมายืดยาวกว้างขวางก็จบลงเพียงเท่านี้

อันนี้แหละท่านจึงกล่าวว่าคนเราจะดีจะชั่วก็เพราะปาก ต้องระมัดระวังในการพูด สิ้นมักจะเจ็บเพราะฟัน น้ำตาจะไหลเพราะหนักตาสิ้น ชู้ (คู่รัก) จะเป็นผัวไกลก็เพราะชู้รักมีเงิน ถ้าชู้รักมีเงินเสียอย่างเดียว เดี๋ยวก็หัวเรียงหมอนนอนบนเสื่อด้วยกันเท่านั้น จะได้จับได้เล่นบ้วนน้ำเย็นลงลอยในน้ำแก่ง ถ้าฝนแรงน้ำท่วมบัวเผื่อนที่จมอยู่ในปลักหรือโคลนตม ก็จะผุดโผล่ลอยขึ้นมาเหนือน้ำได้

อันนี้แหละท่านจึงกล่าวว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรแน่นอน หากคนเรายังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารย่อมจะได้พบพานอันตรายนานาประการไม่จบสิ้น ไม่เพียงแต่แน่นอนเหมือนพระนิพพาน จะแน่นอนอยู่ก็แต่บุญกุศลศีลทานเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงสั่งสอนให้สร้างบุญกุศลบริจาคทาน อันนี้จงพากันจดจำไว้ให้แม่นยำ อย่าได้ละเลยหลับไหลหลงลืมบุญกุศลเสีย ทุกคนจงพากันใส่ใจในบุญกุศลทุกอย่างจะได้เป็นที่พึ่งในชาติหน้า

อันพระเทวีของเจ้าอนุเวียงจันทน์เศร้าโศกเสียพระทัย กันแสงกลิ้งเกลือกไปมาในพื้นพสุธาอัสสุชลธารานองเนตร รำพันไปมาว่า "โอ้หนอ ร่มไทรทองของเราเสด็จด่วนพลัดพรากจากพวกเราไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า ทิ้งให้น้องอยู่เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย" ดังนี้ เป็นเพราะความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลกทั้งสิ้น ที่พูดมานี้เอาเฉพาะใจความสำคัญเท่านั้น หากจะพรรณนาไปก็ยิ่งกว้างขวางพิสดารไม่จบลงได้ง่าย ๆ

หมายเหตุ เนื้อความตอนนี้น่าจะเป็นตอนจบมากกว่า ผู้ลอกคงลอกตามใบลานไปเลย ซึ่งใบลานอาจจะตกหล่นจากผูกก็ได้ เวลาเก็บเข้าผูกอาจเรียงผิดได้เหมือนกัน

ญวนฆ่าเจ้าเมืองพวน

บัดนี้จะได้กลับกล่าวถึงขุนทัพทั้งสามของญวนในเมืองภูซุนอีกครั้ง เมื่อทั้งสามได้ทราบข่าวว่า ไทยจับเอาเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปได้ เพราะพระยาน้อยเจ้าเมืองพวนจับส่งให้ไทยไป ขุนทัพญวนทั้งสามจึงสั่งให้ทหารเดินทางไปเมืองพวน จับเอาพระยาน้อยมาลงโทษให้ได้โดยเร็ว เมื่อทหารญวนไปถึงเมืองพวน ก็จับเอาพระยาน้อยได้ ผูกด้วยเครื่องพันธนาการ ๓ อย่าง คือ พวงเหล็ก, ขื่อ และคา นำตัวพระยาน้อยไปให้แม่ทัพญวนทั้งสาม เขาได้ถามพระยาน้อยถึงที่เก็บทรัพย์สมบัติทุกอย่างของเจ้าอนุเวียงจันทน์ว่า พระยาน้อยเอาไปซุกซ่อนไว้ที่ไหนบ้าง เพราะเหตุว่า ครั้งเจ้าอนุเวียงจันทน์ไปพึ่งพระยาน้อยนั้น ได้ขนทรัพย์ไปเป็นอันมาก พระยาน้อยจึงได้บอกที่เก็บทรัพย์ทุกแห่ง เมื่อญวนทราบที่เก็บทรัพย์ของเจ้าอนุเวียงจันทน์หมดแล้ว ก็ได้สั่งให้ทหารเถือหนัง และแล่เนื้อพระยาน้อยออกจนหมดสิ้น พระยาน้อยก็สิ้นชีวิต เป็นการสนองกรรมที่พระยาน้อยได้ทำไว้ หมดห่วงเสียที

ความจริงแล้ว ญวนฆ่าพระยาน้อย มิใช่เพราะพระยาน้อยจับเจ้าอนุเวียงจันทน์ให้ไทยเลย เพราะญวนต้องการทรัพย์สมบัติของเจ้าอนุเวียงจันทน์ต่างหาก เพราะพวกญวนนี้ เป็นคนเห็นแก่ได้ ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไรเลยแม้แต่น้อย

พระยาน้อยจับเจ้าอนุเวียงจันทน์ให้ไทยนั้นเพราะญวนบงการอยู่เบื้องหลัง คือญวนต้องการให้ไทยฆ่าเจ้าอนุฯ แทนตน จึงใช้เล่ห์กลให้พระยาน้อยจับให้ไทยเสีย มาภายหลังพระยาน้อยก็ถูกฆ่า คำโบราณลาวจึงกล่าวไว้ว่า "ลาวล่มจมฉิบหายไปหลายครั้งก็เพราะญวน" ญวนมีสันดานชั่วมาแต่บรรพบุรุษหลายชั่วอายุแล้ว ญวนไม่เคยช่วยอะไรลาวจริงจังเลย สันดานชั่วทั้งประเทศแม้แต่พระพุทธรูปญวนก็ไม่เคารพบูชา นำออกซื้อจ่ายขายกิน พระพุทธศาสนาจึงไม่ตั้งมั่นอยู่ในประเทศญวน ญวนเป็นสัตว์จำพวกหนึ่ง ไม่เคารพยำเกรงพระพุทธศาสนา สมัยเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ทรงท่องเที่ยวโปรดสัตว์โลกอยู่นั้น ญวนก็มิได้เชื่อฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เลย กลับถูกประมาทเสียอีก

เมืองมหาชัยและเมืองนครซึ่งญวนไปตั้งทัพรับช้าศึกไทย คอยปราบไทยอยู่นั้น ก็มิใช่ญวนไปช่วยลาวปราบไทยอะไรเลย เป็นแผนการของญวนที่จะเอาลาวเป็นเมืองชั้นต่างหาก ที่ให้ลาวต่อเรือใหญ่ให้นั้น คำพูดญวนก็บอกว่า จะขนข้าวของและทหารไปรบไทย ถ้าลาวรบชนะร่วมกัน ญวนก็จะแบ่งข้าวของที่รบได้ให้ลาวด้วย ทั้งจะเพิ่มยศศักดิ์แก่ผู้เป็นหัวหน้าและตราตั้งให้เป็นรางวัล พวกญวนได้ขึ้นล่องไปมามิได้ขาด โกหกลาวว่าจะมาช่วยป้องกันบ้านเมือง ชาวลาวก็เชื่อใจ ที่แท้จริงญวนมาสืบเอาความลับต่างหากว่าเหตุการณ์รายต่อย่างไรจะได้รู้ อีกประการหนึ่งหากลาวพวกใดไว้ผมเหมือนคนไทย ญวนก็จะจับปรับไหมลงโทษเฆี่ยนตี บอกว่าผิดประเพณีของญวน พวกญวนทำตนเป็นนายผู้ใหญ่จับไก่หมูมากินกันอย่างสบาย แล้วก็พากันกลับประเทศญวน

เมื่อพวกญวนกลับบ้านไปแล้ว พวกลาวด้วยกันเองก็ไปหลอกพวกนายด่านให้พากันตื่นตกใจวิ่งสับสนอลหม่านให้เกิดความอลเวงขึ้นภายในบ้านเมืองว่า พวกไทยลาวข้ามโขงมาแล้วเป็นอันมาก และโกหกต่อไปว่า พวกข้าพากันหลบไทยลาวที่ข้ามโขงมาจึงพากันวิ่งกลับมานี้เองแหละ

พวกนายด่านลาวได้ยินคำโกหกเช่นนั้น ก็พากันตกใจกลัวไม่ได้นอนไม่หลับนึกว่าศึกเข้ามาใกล้เมืองจริง ๆ ก็พากันรีบเดินทางไปในเวลาค่ำคืน ขึ้นไปรายงานให้นายญวนทราบ เพื่อจะได้มาขับไล่ช้าศึก

ในขณะที่เขาไปก็ได้นำ นอ,งา และขี้ผึ้งไปเป็นบรรณาการแก่ญวนด้วย เมื่อลาวไปถึงขุนนางญวนแล้ว ก็ได้นำขี้ผึ้ง,นอ,งา ไปถวายทุกอย่างพร้อมกับรายงานให้ขุนนางญวนได้ทราบว่า เวลานี้ข้าศึกไทยลาวได้ยกข้ามโขงมากันอีกแล้ว ขอให้ท่านจงได้ยกยี้ยกทัพไปช่วยปราบศึกโดยเร็วด้วยเถิด ขุนนางแม่ทัพญวนทั้งสามจึงได้รีบยกพลมาลาวโดยด่วน ทหารญวนถืออาวุธ หอก,ดาบ,ง้าว,ลา,ปืนและบังโห ครบมือทุกคนมากันสลอน บางพวกถือธงเหลืองธงแดง มากันมากมายเพื่อไปปราบศึกไทย

ไทยกวาดต้อนลาวครั้งยิ่งใหญ่

บัดนี้จะได้กลับกล่าวถึงพระยาราชสุรินทร์แม่ทัพใหญ่ของไทยยกทัพขึ้นไปเมืองพวนก่อน ไทยปราบลาวชนะทุกเมืองคือแต่เมืองพวนขึ้นไปถึงเชียง,ขวาง,เชียงคำ กวาดต้อนชาวหม้อ(๑) จับผู้ผัดไล่ลงมารวมกันที่เมืองพวน,เชียงมี่,เชียงแมน,เมืองกาย,เชียงคี,พวกข่าภูทิงที่สวามเสื้อย้ารุมร่ามกวาดต้อนมากันหมดไม่ให้เหลืออยู่เลย

การกวาดต้อนครั้งนี้ นับว่าเป็นการกวาดต้อนครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของไทย รวมกันแล้วทุกเมืองไม่น้อยกว่าหมื่นคน ขบวนครอบครัวลาวหลั่งไหลข้ามทุ่งเชียงคำยาวเหยียดสุดลูกตา หญิงชาย เฒ่าแก่,หนุ่มสาว ลูกเด็กเล็กแดง ทั้งอุ้ม ทั้งขี่หลัง นั่งบนบ่า บ่าเหาบ บ่าหอบสลอนไปหมด หมู่สาว ๆ ชาวครัวที่ไทยกวาดต้อนไปพากันร้องไห้ระงมตลอดสายทาง เขารำพันไปว่า

ยินทุกข์แท้หนิงหา เมืองเก่า
จักได้ไปอยู่ค้าง หนห้องที่ใก
นับมื้อไกลหนห้องเชียงของ สุกพระเนตร
เลยเล่าทุกข์เวทน์โอ้ คนิงไห้ลุงหลัง
เยื้อนยากแท้ทางแฮง โฮยแฮง
เกินเมือไทยกว่าไกล ฤาใกล้ ฯลฯ

แปลเป็นภาษาไทยได้ความว่า

การจากบ้านเมืองครั้งนี้ นับว่าเป็นทุกข์อย่างแสนสาหัส ทำให้คิดถึงบ้านเก่าเมืองหลังมากไม่ทราบว่าจะไปตกค้างอยู่ ณ ที่แห่งใด นับวันแต่จะห่างไกลถิ่นฐานบ้านเมืองเชียงของออกไปทุกที ห่างไกลออกไปวันเล็กละน้อยในที่สุดก็มองไม่เห็น ต่างเกิดความทุกข์โศกเศร้าคิดถึงแต่บ้านเก่าเมืองหลังจึงได้ร่ำไห้ตลอดคืนยันรุ่ง การเดินทางก็กันดารแสนลำบาก ออนระโหยโรยแรงไปตาม ๆ กัน ไม่ทราบว่าการเดินทางไปเมืองไทยนั้นจะใกล้ไกลสักเพียงไหน

---

(๑) หม้อ เป็นลาวพวกหนึ่ง ปัจจุบันมีอยู่แถบนครพนม

พวกหนุ่มสาวต่างพากันร้องไห้หาบข้าวของเดินขึ้นลงภูเขาเสียงอึงมี่ มองไปทางเมืองเชียงดี เห็นแต่ป่าไม้สีเขียวแก่อ่อนปกคลุมยอดสิงขรอยู่ไกลลิบสุดลูกตา จึงกล่าวกันว่า โอ้หนอ เมืองกัดป่า เมืองดัง เมื่อครั้งก่อนข้าเคยหลับนอนมีความสุขอยู่กับเจ้า ต่อไปก็สูญเปล่าปราศจากซึ่งผู้คนอยู่อาศัย คงเกิดเป็นป่าไม้ไพรกว้างเสือช้างเข้าอยู่แทน แลนอ

บัดนี้ ข้าจะได้พลัดพรากจากเจ้าไปไกลเป็นเวลานาน หากข้าจากบ้านตกถึงถิ่นฐานดินแดนไทยไปไกลเสียลิบลับ คงไม่ได้กลับมาเห็นเจ้าอีกแล้ว ต่อจากนั้นก็พากันเดินทางอย่างริบร้อนไปลิบ ๆ (ย่อง ๆ) ลงจากโขดเขาอันสูงชันหลายชั้นเพื่อลงสู่พื้นราบ บางครั้งก็เลียบเลาะไต่ไปตามไหล่ขาอันลดลั่นซับซ้อนหลายหมื่นชั้น เดินทางผ่านโขดเขาไปหลายวันจนเหนื่อยอ่อน เวลาจะหลับนอนก็ต้องหักกิ่งไม้ใบต่องมารองนอน เอาศีรษะซุกซ่อนใต้พุ่มไม้รวมไม้กำบังหมอกและลมหนาว น้ำค้างพราวหมอกอ่อน ๆ ตกเปาะแปะยามเดือนสามนอนหนาวสั่น หนาวสะบั้นแทบขาดใจต้องผิงไฟเอาไออุ่นพอทนได้ ตอนดึก ๆ จวนใกล้รุ่งสว่างตา ได้ยินเสียงสกุณานกเค้าร้องจะเข้าสู่รังนอน เสียงสะท้อนทั่วแนวไพรวิเวกวังเวงใจยิ่งนัก คิดถึงบ้านอยู่ไปมาตั้งหลายพักหลายตลบน้ำตาไหลลงถาบหน้า ทำให้ตาแข็งค้างนอนไม่หลับหวาดผวายันสว่างสาวสาวอายุเข้าสิบสี่กำลังแรกรุ่นกรุณร่ำพันคิดถึงบ้านอย่างน่าสงสารสังเวชใจ พอถึงดินแดนไทยต่างร้องไห้อยากกลับบ้านกันทุกคน มีหน้าตาหมองหม่นโศกเศร้าตาม ๆ กัน รุ่งอรุณเข้าไพรสัณห์เดินทางต่อตั้งแต่เช้าได้ยินเสียงนกกุเหว่าร้องโตโอย ๆ เรียกหาคู่อยู่ริมทาง บางกระโดดเกาะกิ่งก้านร้องไปมาหลายตลบ พังแล้วใจสลดลงพื้นพิมาใหม่เดินต่อไปไม่หยุดหย่อน บ้างเห็นหมู่ภมรเคล้าปุบผามาลีเอาเกษร บ้างเห็นสกุณาบินร่อนเชยชมดอกไม้อยู่แซ่ซร้องส่งเสียงร้องอ่อนหวานวังเวงใจยิ่งนัก ปลอบเมียรักแบ่งเหยื่อปันป้อนให้เมียกิน สกุณินบินร่อนร้องทั่วแนวไพร หญิงสาวฟังแล้วต่างใจหายดังตนตายไปครึ่งหนึ่ง ต่างรำพึงสารพัดไปนานา บ้างบ่นว่าตายเสียดีกว่าอยู่เป็นไหน ๆ บ้างบ่นไปว่าหากจะกินยาพิษให้ตายก็กลัวบาปตามสนองในชาติหน้า บ้างบ่นว่าเป็นชี้ข้าคนไทยชาติเดียวเหมือนร้อยชาติเสนลำบากมากหนักหนา บ้างบ่นว่าในชาตินี้ข้าทั้งสองกับคู่รักต่างไกลกัน เป็นเพราะเวรกรรมตามทันจึงจากกันไกลช้าง แต่ก่อนเคยอยู่สร้างเชียงดีเมืองเก่า พากันเกาะเกี่ยวก่อยชมเสนแนบใจแท้แล้ว

โอ้หนอ นับวันแต่จะห่างไกลจากบ้าน พี่น้อง เพื่อนฝูงไปทุกที ๆ ข้าวของทุกอย่างของข้าไม่มีเหลือต่างอยู่เลย จะยังคงเหลืออยู่ก็แต่ซอนไม้ยุ ๆ (ซอนดอกฮาย) ซึ่งทิ้งอยู่ตามป่าดงไว้เป็นอนุสรณ์ให้หมู่เบื้องหลังได้เห็นเท่านั้น

เมื่อถูกกวาดต้อนไปนอกจากลาวพวน, ลาวหม้อ แล้วก็ยังมีพวกข่าอีก อันพวกข่านี้ไทยกวาดต้อนมาจากบนเขาภูทึง ข่ามีการแต่งกายแปลกกว่าพวกอื่นมาก คือใช้ผ้าน้อยชิ้น ใช้เชิงผ้าสองข้างผูกติดกัน แล้วเอาข้าวของใส่ตรงกลางซึ่งทำเป็นถุงสะพาย แล้วใช้ผ้าทั้งสองสะพายของนั้นไว้บนหลัง นุ่งเสื้อผ้านิดเดียวปิดหน้าหลัง ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นลายดอกสีขาวดำลาก สวมเสื้อสั้น ๆ ปิดคอไว้หน้าหลัง เสื้อนั้นปักด้วยด้ายสีแดงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มวนผมเกาะกันผูกไว้ท้ายทอยดูชอบกล

ฝูงคนที่ไทยกวาดต้อนมาพากันหลั่งไหลลงกรุงบางกอกเป็นเส้นเป็นสายดูมืดฟ้ามัวดิน เป็นเวลาหลายวันถึงปากทางเข้าของเขาลงใหญ่ ตอนนี้จะเข้าสู่ดินแดนไทยตงหลวงอันกว้างใหญ่มีกองพระยาไพร่ขวางกั้นอยู่

อันดินแดนไทยนี้ทางใต้ติดต่อกับฝั่งทะเล ทางด้านเหนือถึงเมืองหล่มและเมืองเลย ทางระหว่างหล่มและเลยนี้ เป็นทางเดินเริ่มแรกไปมาติดต่อกันระหว่างเวียงจันทน์กับทางกอก แต่ก่อนนั้นไปมาหาสู่กันทุกปี

พระยาดอยดงใหญ่ (ดงพระยาไฟ) นี้ มีเทือกเขาดกโค้งเป็นวงล้อมรอบ พวกครอบครัวที่กวาดต้อนมาได้เดินทางไปแน่นขนัดอยู่ที่เหวห้วยแห่งหนึ่งกลางดง ตรงนี้เป็นห้วยลึกเหวชัน ครอบครัวข้ามไปกันได้ด้วยความยากลำบาก จากนั้นฝูงชนก็เดินทางต่อไป เข้าดงใหญ่ซึ่งมีภูเขาติดต่อกันด้วยความยากลำบากจากนั้นฝูงชนก็เดินทางต่อไป เข้าดงใหญ่ซึ่งมีภูเขาติดต่อกันเป็นพืดมากมายมีป่าทึบอันกว้างใหญ่ไพศาลขวางหน้าอยู่มองดูสุดลูกตา หนทางมาไหยนั้นลาดต่ำลงไปโดยลำดับ ๆ เดินทางรอนแรมมาเป็นเวลาหลายวัน จึงถึงกรุงศรีอินแดนไทย พูดถึงตอนไทยกวาดต้อนชาวเมืองพวนเท่าที่นำมากล่าวนี้ได้กล่าวเอาเฉพาะตอนใจความสำคัญ ๆ เพียงโดยย่อเท่านั้น

เจ้าจุลนีครองเมืองสกลนคร

บัดนี้ จะได้นำเอาเรื่องเมืองมหาชัยมากล่าวอีกครั้งหนึ่งก่อน เพราะเหตุว่าข้าศึกคอยจะมารบกวนเมืองนี้อยู่เสมอ ถึนเจ้าจุลนีอุปราชเมืองมหาชัยนั้น ได้หลบซ่อนข้าศึกอยู่ในป่าดงพงไพรมาเป็นเวลาได้ ๑ ปีเศษแล้ว ข้าวปลาอาหารก็ร่อยหรอลงทุกวัน ๆ จะกินจะอยู่ก็ลำบาก ทุกวันทุกเวลาต้องนอนในป่าดงพงทึบแสนจะลำบาก จึงได้พาครอบครัวและญาติพี่น้องที่ติดตามไปย้ายไปอยู่เมืองกะปอง ชาวเมืองได้ให้ความอารักขาและให้การเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ทั้งได้เฉลิมยศศักดิ์และยกย่องให้เป็นผู้ปกครองดูแลเมืองกะปองสืบต่อไป ตอนได้ส่งทหารรับใช้เดินทางไปสืบดูลาดเลาข้าศึกที่เมืองมหาชัย หากพบเห็นข้าศึกก็จงรีบกลับมารายงานให้ทราบโดยด่วน พวกทหารรับใช้ได้ไปเห็นพวกนายด่านไทยรักษาเมืองมหาชัยอยู่อย่างเข้มแข็ง ตอยสอดส่องดูแลเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น ก็ได้รีบกลับไปรายงานเจ้าจุลนีอุปราชที่เมืองกะปองให้ทราบทันที

ขณะนั้นเจ้าจุลนีเมืองมหาชัยซึ่งไปหลบภัยอยู่ในป่าลึกที่ภูเขาลูกหนึ่ง ก็ได้มาสิ้นพระชนม์ลง เหลือแต่พระญาติวงศ์ของพระองค์ที่ตามไปหลบลี้ภัยอยู่ในป่าและที่หนีไปอยู่เมืองกะปองเท่านั้น จุลนีอุปราชและพระญาติวงศ์, พระเทวีและทาสีทาสารับใช้ ต่างพากันกันแสงร่ำไห้เศร้าโศกเสียพระทัยและเสียใจเป็นที่สุด ต่างร่ำพันไปต่าง ๆ นานาสารพัดว่า โอ้หนอ ! เรามาอยู่ในป่าดงพงไพรเช่นนี้ ยากจนมากไม่มีอะไรเลย เหตุไฉนหนอ พระองค์จึงมาด่วนจากพวกเราไปเสียแต่เพียงพระองค์เดียว ต้องบาทิ้งทรากศพไว้กลางดงกลางป่า ทอดกายาปะปนกับหมู่สัตว์เนื้อกวางทราย ข้าทั้งหลายหวังพึ่งบุญสมภารของพระองค์ในยามยาก เหตุไฉนพระองค์จึงมาด่วนจากไปแต่เพียงพระองค์เดียว ไม่ทรงคิดแลเหลียวถึงผู้อยู่เบื้องหลังบ้างเลยหรืออย่างไร โอ้หนอคิดถึงแต่ครั้งเก่าก่อนที่เคยอยู่ในพระนครมหาชัย จะหยิบจะฉวยอะไรก็ได้ไม่ลำบาก ครานี้พระองค์มาสิ้นพระชนม์ในยามตกยากในป่าเขา จะหยิบจะฉวยอะไรก็ไม่ได้ดังใจหวัง คิดถึงครั้งเมื่อพระองค์ครองราชย์ในเมืองมหาชัย ทรัพย์สมบัติอันใดก็มีแหบหุกอย่างไม่ยากนัก หากพระองค์ยังทรงศักดิ์ไม่ควรสิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน หากพระองค์ยังอยู่ในนครมหาชัย ทรงสิ้นชีพตักษัยในที่นั้น จะจัดสรรพระศพใส่โกศทอง

หมายเหตุ พระนิพนธ์เจ้าจุลนีอุปราชนั้นนามว่าเจ้าจุลนี

สร้างพระเมรุเผาพระศพงามตลอด ตั้งแต่ฐานจนถึงยอดจะเขียนลวดลายให้งามตลอดสมศักดิ์ศรี จะเขียนรูปกินรีกินรอนฟ้อนเคียงคู่สายตาสู่สอดหากัน เบื้องบนนั้นจะเขียนรูปหมู่เทวดาสองพาหาสวมกำไลทองต่างงามระยับ สร้อยสังวาลสวมทับองค์อลงกต ศรีษะสวมมงกุฎยอดแหลมแก้มสองข้างกรรเจียกจรย้อยลงบางองอนแล้วตั้งขึ้น ผมเป็นคลื่นสวมใส่ไม้ยอยหุง (ไม้ยอยหุง) มือถือหุง (ฆ้อง) ฆ้องชัยปลิวสะบัด เขียนรูปสัตว์บังกรเกี่ยวเกี่ยวเกาะกัน ต่อจากนั้นเขียนรูปหาวดอกเกี่ยวเกี่ยวแขนนาง เขียนทั้งรูปกุ้งก้างปนหมูปูปลาเขียนรูปหมู่มัจฉาล่องลอยริมน้ำ เขียนทั้งรูปนกน้อยจิกคอกมาลา เขียนเครือเถาปทุมมาเกาะเกี่ยวกันดอกดูม,บาน,ซ้อน จักปลงพระศพพระภูษรเจ้าตามจารีตโบราณ จักพากันทำบุญสุนทานทุกวันไม่มีเว้น จักทำการฉลองพระศพเจ้ามหาชัยอย่างใหญ่โต จักนิมนต์หมู่สังโฆพร้อมสามเณรทั่วประเทศ มาสวด,เทศน์เพื่ออุทิศส่วนกุศลส่งให้พระองค์ได้ไปสู่สวรรค์วิมานทอง

บัดนี้ พระองค์มาสิ้นพระชนม์ในท้องแถวเถื่อนไพรหนา ไม่มีศาลาที่พักอาศัย ต้องอยู่ใต้ร่มไม้ในไพรปนหมู่เนื้อกวางทราย พระองค์มาสิ้นชีวาวายในยามยาก จึงไม่มีอะไรจะบริจาคให้เป็นทาน เหล่าบริวารและพระเทวีต่างพากันร้องไห้รำพันไปว่า ต่อไปวันข้างหน้ามองไม่เห็น ไม่ทราบว่าจะเป็นตายร้อยกี่อย่างไร ไม่มีใครรู้ แล้วก็ได้ถวายพระเพลิงพระศพเป็นคำรบสุดท้าย ได้พาเก็บพระอัฐิที่ยังกระจัดกระจายอยู่เข้ารวมกัน ต่อจากนั้นก็พากันหลบหนีไปอยู่ที่อื่นต่อไป

เจ้าจุล(๑)อุปราชทรงคิดถึงความลำบากที่ต้องอาศัยเมืองกะปองอยู่ คิดมาครั้งใดทำให้คับแค้นพระทัยเป็นอันมาก ไม่เห็นหนทางขยับขยายไปทางใด นอกจากจะหันหน้าเข้าพึ่งไทยเท่านั้น จึงได้มีตราสาส์นไปถึงเจ้าสิงหอนเจ้าเมืองนครคนใหม่ ให้หาทางช่วยเหลือ ถ้าช่วยเหลือได้ก็จะพาบริวารเดินทางกลับไปเมืองนครโดยด่วน

ขณะนั้นวังหน้าเจ้าสิงหอนผู้ครองเมืองนคร เมื่อได้รับตราสาส์นอ่านดูรู้เรื่องราวตลอดแล้ว ก็ชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับว่าได้เมือง ๆ หนึ่งไว้ในกำมือครึ่งหนึ่งแล้ว จึงได้รวบรวมพลในเมืองนครตัวเตรียมตัวออกเดินทางไปรับตัวเจ้าจุลนีอุปราช เมื่อพร้อมแล้ว ก็ได้จัดไพร่ลงเรือข้ามโขงไปทันที แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองกะปอง หน่วยลาดตระเวนเมืองกะปองได้เห็น ก็พากันตกใจกลัว รีบไปเฝ้าเจ้าจุลนีอุปราชที่ค่ายพักทุ่งนาซึ่งอยู่ในเขตเมืองกระปองนั้นทันที หน่วยลาดตระเวนได้รายงานว่า บัดนี้ข้าศึกได้เข้ามาใกล้เมืองเต็มที่แล้ว

เมื่อเจ้าจุลนีได้รับรายงานเช่นนั้น จึงได้สั่งให้ประชาชนครอบครัวเตรียมม้าเอาไว้เพื่อนำครอบครัวหลบหนีต่อไป

เจ้าจุลนีผู้น้องจึงบอกพี่ชายว่า ข้าพเจ้าจะขี่ม้าพาครอบครัวในเมืองรีบหนีไปก่อน เพราะเวลานี้ข้าศึกมาทางใต้ใกล้เข้ามาจวนจะถึงเมืองอยู่แล้ว ข้าศึกมากันมากมายจนลานตา ถ้าชืนช้าอยู่ต่อไปเกรงจะหนีไม่ทัน

หมายเหตุ

(๑) เจ้าจุลนีผู้พี่อีกชื่อหนึ่งเรียก เจ้าติเจ้าอุปราช หรือเจ้าติเจาจุลนีอุปราช

เมื่อเจ้าจุลนีสองพี่น้องจะหนีไปจริง ๆ แล้ว ไม่ทราบว่าจะไปทางไหน เพราะจวนตัวเต็มที จำเป็นเจ้าจุลนีพี่น้องก็ตองเข้าสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายไทยเมืองนครยอมตนเข้าฝ่ายข้าศึก เจ้าจุลนีอุปราชจึงเข้ารายงานให้เจ้าสิงหอนเมืองนครได้ทราบว่า ข้าพเจ้าจะขอติดตามท่านไปอยู่เมืองนครด้วย พวกไพร่พลของข้าพเจ้า เตรียมพร้อมคอยท่านอยู่ทุกเวลา บัดนี้ ท่านก็ได้เดินทางมาสมประสงค์ดังใจนึกของข้าพเจ้าทุกประการแล้ว

เบื้องต้น ข้าพเจ้าตั้งใจจะพาไพร่พลเดินทางลงไปเมืองนครอยู่แล้ว แต่กลัวว่าพวกญวนจะมาตีชิงในระหว่างทาง กลัวว่าจะไปไม่ถึงเมืองนคร หากมีเฉพาะตัวข้าพเจ้าคนเดียวก็ลงไปเมืองนครนานแล้ว แต่เป็นห่วงพวกครอบครัว คิดอยู่ว่าพวกครอบครัวเดินทางช้า ถ้าญวนจะมาตีกวาดต้อนแย่งชิงเอาไปในระหว่างทาง พวกครอบครัวที่พากันไปจะพากันแตกหนีเสียหมด ข้าพเจ้ามาอยู่ที่เมืองกะปองนี้คอยหาท่านอยู่เสมอทุกวัน บัดนี้ท่านก็ได้มาถึงที่นี่แล้ว ข้าพเจ้าพร้อมด้วยไพร่พลขอติดตามลงไปพร้อมกับท่านเดี๋ยวนี้เลย แล้วก็ชี้มานำครอบครัวเข้าสวามิภักดิ์ต่อเจ้าสิงหอนทันที

เจ้าสิงหอนได้เห็นเช่นนั้น ก็รู้สึกชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงกล่าววาจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานไปว่า ท่านผู้เจริญ ขอเชิญท่านไปพร้อมกันกับข้าพเจ้าเถิด ขอเชิญท่านไปเสวยสุขครองเมืองสกลตะนคร ปกครองประชาราษฎรให้ได้รับความสุขความเจริญทั่วหน้ากันเถิด เราได้กราบทูลเรื่องราวให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบหมดแล้ว ท่านไม่ต้องวิตกกังวลอะไรเลย การบ้านการเมืองทุกอย่างเราไปช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ขณะนั้น เจ้าคิเจาอุปราช เมื่อได้ฟังคำเชิญชวนอันไพเราะอ่อนหวานเช่นนั้น ก็รู้สึกยินดีเป็นอันมากและกล่าวตอบไปว่า ข้าพเจ้ายินดีรับใช้ชาติบ้านเมืองทุกอย่างแล้วแต่ท่านจะโปรดปรานข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าขอพึ่งบุญบารมีของท่านทุกอย่าง อะไรจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองแล้ว ขอให้ท่านบอกข้าพเจ้ามา ข้าพเจ้าไม่ขัดข้อง ยินดีปฏิบัติตามทุกประการ

เมื่อเจ้าคิเจาอุปราชเจรจากับเจ้าสิงหอนเมืองนครเป็นที่ตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ป่าวประกาศให้ครอบครัวลาวชาวมหาชัยและชาวกะปองได้ทราบทั่วกันว่าเวลานี้ ข้าพเจ้าจะได้เดินทางไปเมืองนครแล้ว ชาวมหาชัยทุกคนซึ่งอยู่ที่นี่จงเตรียมตัวออกเดินทางนอกจากนี้ใครจะไปด้วยก็ได้ เมื่อรวมครอบครัวพร้อมแล้ว ก็ได้ออกเดินทางพร้อมด้วยขบวนทัพเจ้าสิงหอน เดินทางไปหลายวันจึงถึงเขตมหาชัย เมื่อผ่านมหาชัยไปแล้ว ก็ถึงแม่น้ำโขง ซึ่งกว้างยาวสุดสายตา ขบวนเรือได้นำครอบครัวและทหารทั้งหมดข้ามโขงไปจอดกันอยู่ที่ท่าจอดเรือด้านใต้เมืองนคร จากนั้นก็ได้เดินทางต่อไป เนื่องจากว่าครอบครัวมีมาก เดินทางช้า เป็นเวลาหลายวัน จึงไปถึงหนองหารอันกว้างใหญ่ อันหนองหารนี้เดิมทีเคยเป็นผืนแผ่นดินธรรมดามีบ้านเมืองที่สวยงามตั้งอยู่ ต่อมาได้เกิดแผ่นดินถล่ม บ้านเมืองส่วนมากจมไปในน้ำหมด เหลืออยู่แต่ตอนแม่หม้ายเป็นหย่อม ๆ มีน้ำล้อมรอบสุดสายตา ครั้นต่อมาท้าวเวียงจันทน์ได้ให้เจ้าสมพะมิตรไปปกครองเมืองหนองหารสร้างนครขึ้นใหม่ชื่อสกลตะนคร เมื่องสกลนี้สร้างมายังไม่ถึงขวบปีก็ถูกข้าศึกทำลายเสีย

เมื่อเจ้าคิเจาจุลนีอุปราชได้นำครอบครัวลาวไปถึงเมืองสกลนครแล้ว เจ้าสิงหอนแม่ทัพไทยก็ได้ยกเมืองสกลตะนครให้เจ้าคิเจาอุปราชปกครองต่อไป เจ้าสิงหอนกล่าวว่า ท่านจงอยู่ปกครอง

เมืองสกลนี้ต่อไปเถิด เพื่อจะให้เป็นบ้านเป็นเมืองสืบต่อเนื่องกันไปภายหน้า แม้ว่าไพร่พลของท่านไปตกค้างอยู่ ณ ที่ใดก็ดี ขอท่านจงไปนำกลับมาอยู่ที่นี่ให้หมดเถิด เราขอมอบอำนาจสิทธิ์ขาดทุกอย่างให้ท่านปกครองแต่เพียงคนเดียวเท่านั้น หากบ้านเมืองใดมีไพร่พลมาก บ้านเมืองนั้นก็มีเมืองอื่น ๆ เกรงขาม ท่านจึงกล่าวว่า บ้านเมืองใดหากมีพลเมืองน้อยเบาบาง บ้านเมืองอื่น ๆ เขาก็ไม่เกรงขาม

เจ้าคุณโยธาแม่ทัพใหญ่ของไทยได้มีความกรุณาเจ้าคิเจาอุปราชเป็นอันมาก ได้นำช่างฝีมือมาสร้างวังขึ้นใหญ่โต เณรเอาคนตั้งแต่เมืองนครถึงกาฬสินธุ์กระทั่งถึงเมืองเหมราฐมาช่วยสร้างเมืองสกลนครเป็นจำนวนมาก

แม่ทัพใหญ่ของไทยจึงได้มอบอำนาจสิทธิ์ขาดแก่เจ้าคิเจาอุปราชทุกอย่าง

นับตั้งแต่เจ้าคิเจาจุลนีอุปราชปกครองเมืองสกลนครเป็นต้นมา พวกเสนาข้าราชการต่างก็เกรงขยำเกรงอย่างมาก แม้เมืองอื่นก็ไม่กล้ามารบกวนเลย หากเจ้าคิเจาจุลนีพูดอะไรออกไปแล้วนับว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ไม่มีใครจะกล้าขัดขืน

เจ้าคิเจาจุลนีอุปราชปกครองเมืองหนองหารให้ชื่อว่าสกลนครที่ไทยมอบให้ เมื่อได้ปกครองเมืองสกลมีอำนาจเต็มที่แล้ว ก็ได้ให้คนไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวซึ่งตกค้างอยู่ในที่ต่าง ๆ กลับมาอยู่ในเมืองสกลให้หมด บางพวกพากันไปหลบลี้อยู่ตามป่าเขาลำเนาไพร ก็ให้ไปนำมาอยู่ในบ้านในเมือง จะได้รวมกันเข้าเป็นบ้านเป็นเมืองต่อไป อย่าให้พวกเขากลัวสิ่งใด ๆ เลย ญาติพี่น้องอยู่ที่ไหนก็ให้บอกต่อ ๆ กันไป อย่าให้เขาไปหลบลี้หนีภัยอด ๆ อยาก ๆ ทนทุกข์ทรมานอยู่ในป่าในดงต่อไปเลย ให้รีบกลับเข้าบ้านเข้าเมืองเสีย อย่าได้ขัดขืนหลบลี้เอาป่าเป็นบ้านเป็นเรือนต่อไป หากว่าเป็นคนยังเกินอยู่บนดินอย่านึกว่าตัวเองจะหนีรอดพ้นภัยไปได้ เว้นแต่มีปีกเหมือนครุฑบินไปในอากาศก็พอจะหนีรอดพ้นได้

อนึ่ง หากยังเกินกินกินข้าวอยู่แล้ว อย่าได้ขัดขืนแข็งข้อต่อเราเลย เว้นแต่กินผลหมากรากไแทนข้าวได้เหมือนลิงก็พอจะหนีรอดพ้นไปได้ แต่ก็ไม่แน่นัก บางทีลิงจับอยู่บนยอดไม้หากินผลไม้อยู่ในป่ายังถูกนายพรานค้นหาเอาหน้าไม้ยิงกลิ้งตกลงมาเลย อันนี้เป็นคนหากินอยู่บนพื้นดินแท้ ๆ มันยาก หากพวกข้าศึกมารบกวนอยู่บ่อย ๆ เช่นนี้ จะหนีรอดไปได้อย่างไร ถ้าจะหนีไปพึ่งพวกข่า ข้าวของที่ตกค้างไปจะถูกพวกข่ารับเอาหมด ถ้าจะหนีไปพึ่งญวนยิ่งร้ายใหญ่ ตัวเองก็จะถูกฆ่าตายไปเสียเลย แม้แต่สัตว์สิงห์, เนื้อในป่าหมูกวาง ก็ยังถูกพวกชาวบ้านนายพรานป่าไป เปาะ (ป่อง, ไล่)ไล่จับเอามาได้

จงฟังคำของเราเถิด จงรีบกลับมากันเสียให้หมด เราจะได้กราบทูลให้พระเจ้าอยู่หัวกรุงบางกอกได้ทรงทราบ เรื่องอะไรที่ไม่พอใจก็ให้เก็บไว้ในใจก่อน การที่จะยกกำลังทัพไปเป็นจำนวนมากนั้น ข้าพเจ้าจะขอให้ทางเมืองสกลรอไว้ก่อน

ขณะนั้นเจ้าคุณโยธาแม่ทัพใหญ่ของไทยได้บอกเจ้าจุลนีว่า เวลานี้กำลังพลจำนวน ๓,๐๐๐ เราได้เตรียมไว้ให้ท่านแล้ว ให้ท่านไปตีกวาดต้อนชาวลาวมาให้หมดทุกเมือง

เจ้าจุลนีจึงกล่าวว่า การที่จะยกทัพไปเป็นจำนวนมากนั้น ขอให้รอไว้ก่อน ข้าพเจ้าจะเดินทางไปเกลี้ยกล่อมลองดู ถ้าหากว่าเราท่าทีลีลาม รีบร้อนนัก กลัวจะไม่ได้ผล พวกครอบครัวที่เราคิดว่าจะกวาดต้อนมาได้นั้นก็จะตื่นตกใจหนีไปเสียหมด

อีกประการหนึ่งทางที่จะไปนั้น ก็เป็นป่าดงพงทึบเป็นดาก. (ลานหินเป็นชั้น ๆ) เต็มไปด้วยอันตรายนานาประการ มีไข้ป่าชุกชุม ผีป่าคุ ถ้าเห็นคนไปเป็นจำนวนมากผีป่าก็จะหักห้วงเอาคนก็จะตายกันมาก และที่นั่นก็เป็นดินแดนของพวกข่าพวกขอม เขาก็จะพากันมาดักซุ่มจับเอาคนของเราไปเสียหมด

เมื่อเจ้าคุณโยชาได้ฟังคำของเจ้าจุลนีกล่าวเช่นนั้น ก็นิ่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วพูดว่า เรื่องที่จะยกพลไปตีกวาดต้อนเอาครอบครัวที่ตกค้างมานั้น ที่ท่านให้รอไว้ก่อนข้าพเจ้าก็ยินดีด้วย ตามแต่ความคิดของท่านเถิด การที่คิดจะไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวกลับมานั้นเป็นความคิดที่ดี ชอบด้วยเหตุผล มันจะช้าหรือเร็วจะกินเวลานานสักหน่อยก็ตาม หากเขายินดีกลับเข้ามาอยู่กับเราแล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นดีด้วย ขอท่านจงทำตามที่ท่านคิดไว้เถิด

ขณะนั้นเจ้าจุลนีพร้อมด้วยอนุชา เมื่อได้ฟังเจ้าคุณโยชากล่าวเช่นนั้น ก็เตรียมตัวลาญาติพี่น้องออกเดินทางจากสกลตะนคร เพื่อไปเกลี้ยกล่อมครอบครัวที่ตกค้างอยู่ในป่าเขากลับมา พวกญาติพี่น้องพากันถามว่าที่หลานทั้งสองจะเดินทางไปนั้น บ้านเมืองเราปลอดภัยดีแล้วหรือ ท่านทั้งสองสุขสบายดีหรือจึงจะไปกัน

ขณะนั้นเจ้าจุลนีจึงตอบว่า เวลานี้บ้านเมืองปกติสุขดีแล้ว ข้าพเจ้าทั้งสองก็สุขสบายดี เป็นเพราะคุณพระศรีรัตนตรัยปกป้องคุ้มครอง พวกที่จะร่วมเดินทางไปด้วยนั้นก็สะดวกสบายดีไม่มีห่วงกังวลอันใดทั้งสิ้น

เมื่อเจ้าจุลนีอำลาญาติพี่น้องแล้วก็ออกเดินทางจากสกลตะนครข้ามโขงขึ้นไปทางเมืองกะปองทันที เมื่อครอบครัวที่ตกค้างอยู่ในป่าได้ทราบข่าวว่า เจ้าจุลนีไปอยู่สกลตะนครแล้ว ก็พากันเดินทางลงไปเมืองสกลตะนครมิได้ขาด และพวกที่ยังตกค้างอยู่ก็ทยอย ๆ พอทราบข่าวก็พากันนำครอบครัวลงไปเมืองสกลนครเรื่อย ๆ พวกที่พากันไปหลบลี้อยู่ในที่ห่างไกลมาก เมื่อได้ทราบข่าวก็อยากกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตนเหมือนกัน ถ้าจะยกครอบครัวไปกันหมดในคราวเดียวกันก็ไม่แน่ใจ กลัวว่าจะไม่ปลอดภัย จึงแต่งให้คนของตนไปสืบดูกันก่อนสองสามคน เห็นว่าปลอดภัยดีแล้วจะยกไปกันจนหมด พวกครอบครัวที่มีญาติพี่น้องอยู่ทางเมืองสกลเขาก็ไปมาหาสู่กันทุกเดือน ขึ้นล่องอยู่เสมอ

ทางด้านเมืองกะปองนั้น เมื่อได้ทราบว่าเจ้าจุลนีมากวาดต้อนเอาครัวกลับสกลตะนครก็พากันแตกหนีเข้าไปหลบลี้อยู่ในป่าเขาลำเนาไพรจนหมดละทิ้งบ้านเรือนให้ว่างเปล่าเศร้าหมองอยู่ทั่วไป พวกชาวกะปองส่วนมากเข้าไปหลบลี้อยู่ที่เชิงเขาภูซัง มีพวกลาวซ้ำตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เชิงเขาสองสามหลังคาเรือน ปลูกเป็นกระท่อมเล็ก ๆ มุงด้วยใบตาว (ไม่ทราบคอปลา ?) (๑) มีห้วยและลำธารอยู่ใกล้หมู่บ้าน ลัดเลาะไปตามลำห้วยไปมาหาสู่กันได้อีกด้านหนึ่ง เป็นเขามีหน้าผาสูงชันติดต่อกันตลอด มีหินแข็งแท่งทึบกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป พวกครอบครัวที่หนีไปพากันไปหลบซ่อนอยู่ที่นั่น ถึงอย่างนั้นก็ยังกลัวข้าศึกมากวาดต้อนกลับไปอยู่เสมอ เพราะพวกข้าศึกคอยติดตามอยู่ตลอดเวลา บางครอบครัวลูกอยู่ป่า พ่ออยู่บ้าน เมื่อข้าศึกจับเอาพ่อได้ พ่อก็ต้องไปตามเอาลูกไปด้วยไม่ให้อยู่ต่อไป

หมายเหตุ (๑) ใบตาวคอปา ? ตรงนี้สงสัยเป็นบ้านลักษณะอย่างไร อาจจะแปลไม่ถูกก็ได้ ขอนักปราชญ์พิจารณาเองเถิด (กลอนที่ ๑๔๓๔) หน้า ๑๔๔)

พวกครอบครัวที่ไปหลบซ่อนอยู่ที่เชิงเขาภูช้าง เห็นว่าไม่ปลอดภัย ก็พากันหนีขึ้นไปเมืองภูขุน เพราะพวกเกียวกันพยายามติดตามเอาพวกของตนกลับไปอยู่มิได้ขาด ถึงแม้ว่าพวกครอบครัวหนีไปภูขุนแล้ว ไทยก็ยังตามจับเอาตัวลงไปเมืองสกลจนได้

อีกด้านหนึ่งทางเมืองเซ เจ้าเชียงเหนือยังแข็งเมืองอยู่ เจ้าจุลนีก็บอกว่าเอาไว้ก่อน วันหนึ่งข้ามหน้าเขาคงมาหาเราเอง

ครั้นต่อมาเจ้าจุลนีจึงส่งทูตไปเจรจาเจ้าเชียงเหนือให้ไปอ่อนน้อมเสียโดยดี ในคำสั่งนั้นบอกว่า ใครจะกินกินเลี้ยงชีวิตอยู่ได้ก็อยู่ไปเถิด ธรรมดาว่า มีข้าวอยู่หอนิดเดียว อย่าคิดไปตั้งยุ้งฉางใส่ให้ลำบากเลย

อีกประการหนึ่ง แม่น้ำเล็ก ๆ เพียงนิดเดียว จะไปแข่งกับน้ำทะเลนั้นไม่ได้ อันมหาสมุทรนั้นก็ต้องมีพื้นที่กว้างขวางสุดขอบฟ้า แม่น้ำเล็กแม่น้ำน้อยทุกแห่งก็ไหลลงสู่ทะเลมหาสมุทรทั้งสิ้น เพราะแม่น้ำเล็กแม่น้ำน้อยนั้นเดี๋ยวน้ำก็แห้ง ปูปลาจะหาที่อาศัยก็ไม่ได้ อันแก้วมรกตนั้น มีก้อนกรวด ก้อนหินปิดบังอยู่เป็นแสนก้อน แก้วมรกตเพียงลูกเดียวนั้นก็ยังมีค่ามากกว่าก้อนกรวดก้อนหินตั้งแสนก้อน

อันนี้ข้าพเจ้าพูดเอาเฉพาะแต่ความดีเท่านั้น อย่าได้ขัดขืนแข็งข้อต่อข้าพเจ้าเลย จะลำบากในวันข้างหน้า พวกเราเป็นญาติพี่น้องกัน ต้องคิดช่วยเหลือกัน มีอะไรไม่ดี ก็ต้องบอกต้องเตือนกัน หากพวกลาวมาแข็งข้อต่อเรา มาแย่งชิงเอาคนของเราไป เราก็จะกวาดต้อนเอาพวกเหล่านั้นไปเป็นข้าให้หมด หากท่านสงสัยอะไรก็ปรึกษาหารือกันก่อนและตกลงกับทูตที่ส่งมานี้ได้

เมื่อเจ้าเชียงเหนือได้ทราบเนื้อความจากทูตที่เจ้าจุลนีส่งไปโดยตลอดแล้ว ก็ตกลงยอมอ่อนน้อมต่อเจ้าจุลนีโดยดี และรับปากกับทูตว่าจะพยายามไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวที่แตกหนีซึ่งยังตกค้างอยู่ที่นี่มาให้ แต่จะช้าหรือเร็วนั้นรอฟังดูก่อนเพราะเหตุว่า พวกผู้คนที่พากันไปหลบลี้หนีภัยอยู่ในป่านั้นต้องตามหากันเสียก่อน พอพวกครอบครัวที่ตกค้างอยู่ได้ทราบข่าวเข้าก็พากันดีใจเป็นอันมาก

เมื่อเจ้าเชียงเหนือตอบตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทูตของเจ้าจุลนีอุปราชก็ได้กวาดต้อนเอาครอบครัวชาวสกลนครและลาวเมืองมหาชัยซึ่งยังตกค้างหลงเหลืออยู่กลับสกลนคร เป็นจำนวนมาก

เมื่อทูตกลับมาถึงเมืองสกลตะนครแล้ว ก็ได้มารายงานให้เจ้าคุณโยชาแม่ทัพใหญ่ได้ทราบทุกประการ เจ้าคุณโยชาได้ฟังแล้ว รู้สึกชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้แจ้งข่าวนั้นให้ทุกคนได้ทราบโดยทั่วกันทุกประการ และเจ้าคุณโยชาก็พูดว่า ครอบครัวที่ยังตกค้างอยู่นั้นก็ให้เขาอยู่ที่นั่นไปก่อน หรือจะมาหาเราทางนี้ก็ไม่ขัดข้องแต่อย่างใด ถ้าเขาอยากจะอยู่ทางโน้นก็ตามแต่ใจเขา แต่ให้เขามารวมกันที่หมู่บ้านจันให้หมด อย่าปล่อยบ้านเมืองทั้งเดิมถูกทอดทิ้งไปเสีย ที่ดิน,บ้านเรือน เรือกสวนไร่นาจะถูกทอดทิ้งไม่มีใครดูแลรักษานั้นเป็นประโยชน์มาก เพื่อใช้เป็นของฝาก,เป็นบรรณาการนำไปถวายพระเจ้าอยู่หัวกรุงบางกอก เป็นสินค้าซื้อจ่ายขายกินได้

ขณะนั้นเจ้าจุลนีกล่าวตอบขอบพระคุณ เจ้าคุณโยชาเป็นอย่างสูงยิ่ง และกล่าวว่า ดีร้ายอย่างไรข้าพเจ้าขอพึ่งบุญสมภารของท่าน หากเห็นว่าถูกต้องแล้ว ดีแล้วก็แล้วแต่ท่านจะกรุณา หากว่าพวกเรากวาดต้อนมาหมด ก็คงไม่ดีแน่ บ้านจันอยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลพอไปมาหาสู่กันได้ จึงให้เขาอยู่กันไปก่อน หากว่ามีการงานหรือเรื่องอะไรเกิดขึ้น ก็ไปมาหากันได้ไม่ยากนัก เอาไว้เป็นด่านป้องกันข้าศึกก็ดีเหมือนกัน

แต่ว่าพอถึงปีเดือนก็ให้มาเฝ้ามารายงานครั้งหนึ่ง

ส่วนพวกครอบครัวที่แตกหนีไปนั้น ข้าพเจ้าจะแต่งกองทัพไปกวาดต้อนมาให้หมด จะปล่อยทิ้งไว้ไม่ได้ ตั้งแต่กะปองถึงเชียงเหนือจะกวาดต้อนเอามาให้หมดทั้งบ่าวไพร่และเจ้านาย นำมาสวามิภักดิ์มาขึ้นต่อเราให้ได้

เจ้าจุลนีสิ้นพระชนม์

ขณะนั้นเจ้าเมืองสกลตะนครซึ่งครองบ้านเมืองมาไม่นานเท่าไรนัก ก็เกิดเจ็บป่วยลงป่วยอยู่เป็นเวลา ๓ ปี อาการป่วยก็เพียบหนัก ได้หาหมอมารักษาว่านยารากไม้ร้อยสิ่งพันอย่าง ทั้งหมอลาว หมอไทย หมอน้ำมนต์ ก็นำมารักษาจนหมดทั่วขอบเขตขัณฑสีมา ก็ไม่มีหมอคนใดรักษาให้หายได้ โรคมีได้ทุเลาลง พร้อมทั้งมีโรคชราแทรกทำให้พระองค์หลง ๆ ลืม ๆ ต่อจากนั้นไม่นานก็สิ้นพระชนม์ได้ทิ้งบ่าวไพร่ไว้เบื้องหลัง พวกเสนาข้าราชการพร้อมด้วยบริวารเหล่าสนมกำนัลในต่างพากันเศร้าโศกเสียใจเป็นอันมาก พากันร่ำไห้รำพันตลอดคืนยันรุ่งด้วยอาลัยถึงพระองค์เป็นอย่างมาก นางสนมกำนัลในต่างตีอกร่ำไห้รำพัน เศร้าโศกศัลย์แสนสาหัสพระญาติวงศ์ต่างก็โทมนัสน้ำเนตรไหลอาบหน้า เหมือนกายาตายไปแล้วครึ่งหนึ่ง พระเทวีเป็นลมล้มตึงถึงสลบหมดกายา ปล่อยเสื้อผ้าหลุดลุ่ยเหลือแต่กาย เหมือนคนกำลังจะตายกายสะบั้นสั้นระริกอยู่ไปมา ต้องร้อนถึงเหล่าสนมกำนัลในเข้าแก้ไขเยียวยาให้กลับฟื้นคืนมาใหม่ เหล่าประชาชื่นชันใจต่างพากันร่ำไห้ทั่วประเทศ พากันปลงสังเวชว่า "โอหนอ / อันความตายนี้ไม่มีใครจะหลีกลี้หนีพ้นได้ แม้นมีเงินทองมากมายหลายหมื่นคอ(๑) ก็ไม่อาจจะซื้อหรือยับยั้งความตายได้ พระยามัจจุราชนั้นไม่มีใครจะบังอาจสู้รบเอาชนะได้ ใครจะหนีความตายไปอยู่ที่ไหน ความตายมันก็จะติดตามไปที่นั่นไม่อาจหนีรอดได้

โอ้หนอ / พระองค์มีกรรมเวรอันใดหนอติดตามมาสนอง จึงได้ทนทุกข์เวทนามาถึงเพียงนี้ หรือชาติปางก่อนเคยเสียดสีสมณชีพราหมณ์หมิ่นประมาท ให้สมณะท่านขาดจากศีลธรรม จึงเป็นเวรเป็นกรรมตามสนองในชาตินี้ อันเวรกรรมนั้นจะมีสักกี่ร้อย ก็จะติดสอยห้อยตามผู้ทำกรรมไปทุกชาติ จนกว่าผู้ทำกรรมไว้นั้นจะสามารถใช้กรรมที่ทำไว้นั้นให้หมดไป

โอ้พระชนม์โลกนี้เอย ไฉนเลยจึงให้คนเกิดมาทนทุกข์ทนลำบากไม่เลือกหน้า พระองค์ต้องมาละทิ้งเหล่าประชาให้หม่นหมอง ประชาชนญาติพี่น้องต่างก็หวังพึ่งพระองค์ให้ทรงปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองมีอายุยืนนานที่สุดที่พระองค์จะอยู่ได้ จะกี่ร้ายอย่างไรก็หวังพึ่งพระองค์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น

หมายเหตุ (๑) ต้อ มาตรานับเท่ากับจำนวน ๑๐๐ ล้าน ถ้าเป็นมาตราชั่ง ๑,๐๐๐ แสน ๒๐๐๐๐ หาหรือ ๑๒,๐๐๐ ก.ก. (๑ ต้อ ๑๐๐ ล้าน)

เป็นอันว่านางสนมกำนัลในพากันร้องไห้ทันระงมทั่วท้องพระโรง ต่อจากนั้นก็ได้นำพระศพของเจ้าจุลนี เข้าใส่โกศ

เจ้าคุณโยธาผู้เป็นประธานก็ได้สั่งให้สร้างพระเมรุยอดแหลมถวายเพลิงพระศพเจ้าจุลนี อย่างสวยงาม ได้สลักบัวคว่ำบัวหงายประดับเมรุตั้งแต่ฐานจนถึงยอดประดูทางเข้าก็ให้ประดับสีต่าง ๆ ส่องแสงเรืองรองสลับกันอย่างงดงาม ได้จัดให้ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน เตรียมข้าวของไว้เป็นทานมากมาย ได้เชิญเจ้านุยและคณะทูตต่างเมืองมาร่วมทำบุญเป็นจำนวนมาก พวกเจ้านายต่างเมืองที่เชิญมาในงาน ก็จัดให้พักที่ศาลารับรองฉนวางขวางใหญ่โต

การบำเพ็ญกุศลได้จัดใหญ่ยิ่ง มีการเฉลิมฉลองอย่างมโหฬารพันลึก อึกทึกด้วยมหรสพมโหรี ปี่แก้วระบำรำฟ้อนตลอดวันตลอดคืน มีโขนเรื่องรามเกียรติ์ละครญวนหลายอย่าง ปี่พาทย์ฆ้องประโคมกลมกลืนกับเสียงปี่กังอึงมี่อยู่ทั่วเมืองเปรียบดังเมืองสวรรค์ก็ปานกัน

พวกหนุ่มสาวชาวทรัพย์ที่กว่าคค้อนมา ต่างพูดว่าไม่เคยเห็นก็ได้มาเห็น ต่างพากันจ้องมองดูอย่างไม่วางตา ด้วยความพอใจยิ่ง บางคนลืมกินข้าวเช้าข้าวเย็น เพราะหลงเพลิดเพลินอยู่กับการละเล่นซึ่งมีหลายอย่างหลายภาษา

บางพวกขับเพลง ย่านโคลง,ฉันท์,กาพย์กลอน เสียงเสนาะเพราะพริ้งยิ่งนัก บางพวกก็เป็นละครไทย เพลงไทย มีการแสดงแปลก ๆ บางคนถกเขมรจับชายโจงกระเบนสองข้างขึ้นเหนือเข่าทางหลังปล่อยให้ตรึงบ้างหย่อนบ้าง ค่อยเดินเหยาะย่างฟ้อนรำไป บางทีทำเป็นกระโดดโลดเต้นค่อยดีมวย บางครั้งก็ทำตาเหลือกหลอกล่อหลอกเหล็ก ๆ หัวร่อต่อกระซิกอยู่ไปมา บางเวลาทำท่ากระทืบเท้ากระโดดโลดเต้นค่อยเตะกัน บางคราวนั้นทำท่ากำหนกเข้าชักค่อยกันจนเซล้ม หากใครชนะ เจ้านายผู้นั่งดูก็ตกรางวัลให้เป็นเงินบาท

อันพระเมรุนั้น ทั้งด้านหน้าด้านหลัง เขียนรูปพรหม ๔ หน้า ประดับสร้อยสังวาลอย่างสวยงาม มีชงชัย,ใบศรี (ใบศรีอาจจะหมายถึงชงระย้า ?) ปักเรียงรายติดต่อกันเป็นแถวมากมาย เวลาถูกลมพัดชงแกว่งไกวอยู่ไปมา

ซุ้มประตู(ชงประตู) เมรุนั้นส่วนบนตามแนวโค้ง ทำเป็นรูปกินรีหางโก่งโค้งกำลังเดินรำฟ้อนเคียงคู่และกรีดกรายเข้าหากัน (มายกัน) ส่วนเหนือขึ้นไปจากแนวโค้งของซุ้มประตูขึ้นไปนั้น ได้ทำเป็นรูปอินทราเทวราช เศียรสวมมงกุฎพระพาหาสวมใส่กำไลทอง องค์อินทร์ลองสังวาลทาบเฉลียงองค์ทั้งสองข้าง สายสะอิ้งคาดสะเอว งามระยับ องค์อินทร์ประทับบนหลังช้างขาวเผือกสามเศียร งาช้างคาดแถบสีทองเปลาะ ๆ (ก่านปล้อง) ต่อสร้อยใส่เพิง (เพิง ?)

อันพระเมรุนั้นวาดภาพนานาชนิด ไม่อาจนำมาพรรณนาให้จบสิ้น ประชาชนและพวกหนุ่มสาวซึ่งมาทำบุญและมาเที่ยวในงานนั้นมากจนลานตา หลั่งไหลมากันทั่วทุกทิศ ไม่เฉพาะแต่สกลนครและเมืองนครเท่านั้น แม้ที่อื่น ๆ ก็มากันมาก นักเลงสกาเล่นสกากันอย่างสนุกสนาน ทั้งหนุ่มทั้งสาวเขย่ากลองกรุกกริก ๆ แล้วก็ทอดลูกสกามาแต้มกัน (พวกสกาโจกเบ็งทุงตั้ง ?)

โจกเบ็งทุงตั้ง ? โจก = หัวหน้าการพนัน ?

เบ็ง = แปลว่าชนะมาก ? เบ็ง = เบญจ์

ทุง = ตก ?

ได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธมนต์ กรวดน้ำแผ่ส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์ทุกวันมิได้ขาด

ต่อมาเจ้าคุณโยชาได้จัดให้ข้าราชการนำเรื่องราวข่าวการถวายเพลิงศพเจ้าจุลนี้ไปกราบทูลถวายรายงานให้พระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบ เมื่อพระเจ้ากรุงบางกอกทรงทราบเรื่องแล้ว ก็ได้พระราชทาน ข้าวของ เงินทองไปทำบุญเป็นอันมาก นอกจากนั้นยังได้ทรงบริจาคทรัพย์เพื่อไปเป็นค่าจ้างรางวัลแก่ผู้แสดงต่าง ๆ ในเวลาจะถวายพระเพลิงด้วย

ก่อนจะถวายเพลิงพระศพก็ได้จัดให้มีการละเล่นต่าง ๆ ในลานกว้าง คือจัดให้มีการแย่งผลมะพร้าวกัน ใครมีกำลังปีนได้ แย่งลูกมะพร้าวจากมือคนอื่นไปได้เป็นชนะ แล้วก็มีการให้รางวัลแก่ผู้ชนะเสมอกันทุกคน อันนี้ถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณ เมื่อมีการพระราชทานเพลิงศพแด่ท้าวพระยามหากษัตริย์ทุกคนทุกองค์ก็ต้องจัดอย่างนี้เสมอมา

ต่อจากนั้นก็มีการบังสุกุล แย่งผ้าซึ่งได้มาจากพระคลังหลวง ได้นิมนต์สงฆ์ทั้งปวงสวดสติปัฏฐาน และมีพระธรรมเทศนา พระท่านเทศนาสั่งสอนบอกทางสวรรค์แก่ผู้วายชนม์ว่า อันว่าเมืองสวรรค์นั้นเป็นสถานที่เต็มไปด้วยความสุขอย่างยิ่ง อย่าได้หลงลงมาเกิดในโลกมนุษย์นี้อีกเลย เพราะโลกียวิสัยนี้ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด หมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่รู้จักจบจักสิ้น เหมือนกงเกวียนหมุนเวียนกลับไปกลับมาเช่นกัน

อันคนเรานั้น บางคนมีศฐานบรรดาศักดิ์สูงส่งกลับตกต่ำลงเป็นคนยากคนจนก็มีไม่น้อย ดังนั้นคนที่เป็นใหญ่เป็นโตแล้ว จงอย่าได้เบียดเบียนผู้น้อยเลย เวรกรรมจะตามสนองตนในภายหลัง

อันวัฏสงสารนี้เป็นอนิจจัง ไม่จีรังยั่งยืน ไม่มีแก่นสารแม้แต่น้อย อันว่านรกนั้นกว้างใหญ่ไพศาลตั้งแสนโยชน์ อยู่ไกลสุดประมาณ แต่พวกคนพาลก็พากันเข้าไปใกล้ . เว้นไว้แต่พระสัพพัญญูผู้องอาจเท่านั้น ซึ่งพระองค์ทรงเทศนาสั่งสอนคนทั้งโลกว่า อย่ามีโมหะความหลง อย่ามีโลภะความมักมาก และอย่าเป็นคนมีโทสะความโกรธครอบงำ จงมีขันติธรรมอดกลั้นอยู่เสมอ บุญกุศลก็จะบังเกิดมีอย่างมากมาย ขอให้คนทั้งหลายจงพากันรักษาศีลภาวนาอย่าได้ขาด แม้นว่าศีลแปดก็อย่าให้คลาดจงหมั่นรักษา ผู้เป็นใหญ่อย่าได้ข่มเหงไพร่ฟ้าประชาชน ผู้ยากจน,ผู้มีความทุกข์ ขอให้มีความเมตตากรุณา ต่อคนผู้ยากไร้ บางทีบุคคลผู้ยากจนเหล่านี้เป็นพระโพธิสัตว์ลงมาสร้างบุญสมภาร ท่องเที่ยวอยู่ในโลกสงสาร เที่ยวใช้ชาติแต่ปางก่อนอยู่เราก็รู้ไม่ได้ ท่านผู้สร้างบุญบารมีนั้น มักจะเป็นคนยากไร้เข็ญใจ อย่าได้ไปดูถูกเอาง่าย ๆ ในสิ่งที่เรามองไม่เห็น กรรมเวรจะตามทันในไม่ช้า แม้นว่าเป็นเศรษฐีมีเงินมากมาย ก็อย่าได้โอ้อวกทรนงตน อาจจะถึงความวิบัติคับแค้นขาดแคลนในภายหลังก็ได้

ดังนั้นคนที่เป็นใหญ่เป็นโตมีฐานะร่ำรวยแล้ว อย่าได้กดขี่ข่มเหงคนยากคนจน กรรมเวรจะตามสนองต้องตกทุกข์ได้ยากลำบากในภายหลัง จะยิ่งกว่าคนตกทุกข์ได้ยากเหล่านั้นเสียอีก ขอให้ทุกคนจงจดจำพระธรรมคำสอนของสัพพัญญูพุทธเจ้าไว้ให้มั่น เพราะคนเรานั้นจะดีจะชั่วอยู่ที่บุญกุศลที่ทำไว้ในชาติปางก่อนและปัจจุบัน ทุกคนจึงอย่าละทิ้งการบุญกุศล จงพากันไตร่ตรองตามพระธรรมที่เทศนาสั่งสอนมานี้ให้เข้าใจแจ่มแจ้งทุกกระบวนความ

อนึ่ง ศีลทานนี้แหละจะเป็นสะพานทอง (ขัวคำ) คอยรองรับเราขึ้นสู่สวรรค์ชั้นฟ้า แม้ลูกแก้วเมียขวัญพ่อแม่ก็ดี เมื่อตายไปแล้ว ก็จะไปแต่ตัวเพียงคนเดียวเท่านั้น อัน ช้าง ม้า เงินทอง ข้าวของทั้งมวล ล้วนแต่ทิ้งไว้ในโลกนี้ทั้งสิ้น จะคิดตามเราไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าไม่ได้เลย ถ้ามาหมกมุ่นมัวเมาในทรัพย์เหล่านี้จนลืมตัว ไม่รู้จักบริจาคทาน เมื่อตายไปแล้ว ก็จะเกิดเป็นเปรตอสุรกายวนเวียนห่วงสมบัติอยู่ในวัฏสงสารนี้ เป็นผีเฝ้าเรือนคอยเบียดเบียนลูกหลาน เฝ้ากิน ควาย,หมู,ไก่ เลยกลายเป็นผีเฝ้าเรือนอยู่ตามมุมตามซอกบ้านเรือน คอยเข้าสิงลูกหลานเจ้าบ้านแม่เรือน ถามกินเหล้าปูปลาอยู่เสมอมิได้ขาด ลูกหลานเจ็บป่วยต้องเซ่นสวางขอขมาตามธรรมเนียมจึงจะหาย อันเปรตวิสัยนี้ อย่าหวังคอยที่จะได้พบเห็นพระศรีอริยเมตไตรเลย มีแต่จะลงจมอยู่ในขุมอเวจีมหานรกเท่านั้น จนกว่ามดแดง (มดงาม) จะเกิดเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมานั่นแหละ จึงจะลอยขึ้นมาจากกนกะทะทองแดงในนรกสักครั้งหนึ่ง เพราะเหตุว่า มูลฏีกา (มูลติกา) มีปรากฏไว้อย่างนี้ เรื่องราวบอกเท่าที่เทศนามานี้มิใช่อุปโลกน์มากล่าวเล่น ๆ แต่ก็เป็นเรื่องจริงทุกประการ สมบัติพัสถานทุกอย่างติดตามตัวเราไปในโลกหน้าไม่ได้เลย นอกจากศีลทานเท่านั้นจึงจะติดตามตนไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าได้ อันพระธรรมเทศนาที่แสดงมานี้เป็นเหมือนดวงประทีปส่องทางไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าแสดงพระธรรมเทศนามาก็ยุติลงคงไว้เพียงเท่านี้ แล

เมื่อแสดงพระธรรมเทศนาจบลงแล้ว เจ้าพนักงานข้าราชการก็ได้นำโกศทองบรรจุพระศพลงจากปราสาทใหญ่ (โฮงขวาง) ไปตั้งบนล้อเลื่อน ประชาชนหลั่งไหลเข้าห้อมล้อมแห่พระศพเสียงดังปานประหนึ่งแผ่นดินจะถล่มทลาย พระเทวีเอกคือกกันแสงร่ำไห้กลิ้งเกลือกไปมา เหล่าประชาร้องไห้กันระงมทั่วทั้งเมือง เสียปี่แถออระแอแห่ขบวนดังอึงมี่ เสียงเภรีอึกทึกครึกโครมกลบนคร ประชากรเสียงเซ็งแซ่แห่พระศพเคลื่อนออกไป บ้างก็ถือธงชัยธงกระดาษหลั่งไหลตามขบวนแห่ไป เหล่าทหารตั้งแถวสองข้างทางไปตลอดถึงพระเมรุ ตอนกลางเว้นเป็นทางกว้างไว้พอควร เพื่อจะให้ขบวนพระศพเคลื่อนผ่านได้สะดวก ประชาชนทั้งหลายจับเชือกดึงล้อเลื่อนพระศพเคลื่อนออกไปอย่างช้า ๆ พระลูกแก้วยืนข้างหน้าพระศพอยู่อย่างสง่างาม พระสงฆ์นำหน้าขบวนสวดพระธรรมสติปัฏฐานอานิสงส์ จนถึงที่พระเมรุหลวงเชิญพระศพขึ้นตั้งเชิงตะกอน ประชาชนขนฟืนใส่กอง/(กองฟอน – เชิงตะกลอน) เต็มดีแล้ว จึงได้เดินตามแนวที่มีมาแต่โบราณ ได้จัดการถวายทานแด่พระสงฆ์ (ฟอน) มีหอกผ้าบังสุกุลครั้งสุดท้าย ก่อนจะถวายพระเพลิงตามธรรมเนียม พนักงานก็ได้เตรียมไฟบา[๔] ไว้บนห้าง[๓] มีสายเชือกระโยงระยางจากบนห้างผูกต่อไปถึงโกศศพ

---

๓) ห้าง – ที่พักชั่วคราว ทำไว้บนต้นคบไม้ ส่วนมากทำเพื่อคักยิงสัตว์

๔) ไฟบ้า – คือไฟที่ทำใส่กันปืนคล้ายดอกไม้ไฟ แต่วิ่งตามสายเวลาจุดจะวิ่งไปตามกำลังกันปืน

บนพระเมรุ เสร็จแล้วเอาไฟจุดไฟม้า ม้าถีบเต้นเผ่นผยองวิ่งตามสายที่โยงไว้ไฟม้าวิ่งเข้าใส่พระศพพระโกศทองลุกโชติช่วยชัชวาล พอประมาณพระเมรุหลวงถูกไฟไหม้ทะลายลง พระโกศทองทั้งพระศพเป็นผุยผงถูกเพลิงเผาเป็นเถ้าถ่านจนหมดสิ้นไม่เหลือหลอ ต่อจากนั้นก็เก็บพระอัฐิเฉลิมฉลองอย่างครึกครื้น มีมหรสพต่อไปอีกหลายคืนเพื่อสมโภชแผ่กุศล มีห่าฝนคำแก้วตกในงานหว่านเงินทองออกแจกทานอย่างใหญ่ยิ่ง เหล่าชายหญิงมาในงานแย่งกันใหญ่แล้วแต่ใครจะแย่งได้อุตลุดกันไปหมด สิ้นกำหนดงดงามครบถ้วนทุกสิ่ง ประชาชนชายหญิงทั้งเจ้านายและบ่าวไพร่ที่มาในงาน ต่าง ก็กลับถิ่นฐานบ้านเมืองของตนทุก ๆ คน แล

วังหน้าเจ้าเมืองสกลยกพลไปตีเมืองคำเกิด

เมื่อถวายพระเพลิงพระศพเจ้าจุลนีอุปราชเรียบร้อยแล้ว ทางฝ่ายไทยก็ได้ยกพระนัดดา (หลานชาย) ของเจ้าจุลนีขึ้นเป็นเจ้า ครองเมืองสกลสืบแทนต่อไป พระญาติวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ก็ได้หลั่งไหลเข้าเฝ้าถวายพระพรกันอย่างคับคั่ง ญาติผู้ใหญ่ได้กล่าวว่า ให้หลานเจ้าปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไปด้วยความยุติธรรมเถิด จงพยายามรวบรวมไพร่พลไว้ให้มาก และจงสร้างมิตรไมตรีกับเพื่อนบ้านไว้ให้ดี แม้ไปที่ใดก็ให้เขานับถือเราและเป็นเมืองขึ้นของเราให้หมด

อนึ่ง ครอบครัวลาวเราซึ่งยังตกค้างอยู่ที่เมืองกะปองนั้น ก็ให้เจ้าไปเกลี้ยกล่อมเอากลับมาให้หมดเสีย แต่ปากช่องริมโขงด้านใต้ไปทั่วดินแดนลาวเป็นอาณาเขตของเราทั้งสิ้น ให้ครอบครัวที่เขาแตกหนีกลับบ้านเมืองเสีย เพื่อเขาจะได้ทำมาหากินกันต่อไป อย่าให้เขาแข็งข้อต่อเรา หมายเอาญวนเป็นที่พึ่งต่อไปเถิด หากเมืองใดอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้นต่อเรา เราก็ควรให้เขาเป็นบ้านเป็นเมืองปกครองตนแต่ให้เป็นเมืองขึ้นของเราสืบต่อไป

ขณะนั้นวังหน้าผู้ซึ่งได้รับสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าเมืองใหม่ ๆ ก็ได้ขออนุญาตต่อเจ้าคุณโยชาแม่ทัพใหญ่ไทย ขอนำรี้พลขึ้นไปตีเมืองคำเกิดเป็นอันดับแรกเพราะเมืองนี้เขาแข็งข้อต่อเราอ้างเอาญวนเป็นที่พึ่ง หากเขาไม่ยอมอ่อนน้อมต่อเราโดยดี ข้าพเจ้าจะไปตีให้พินาศ หากเราตีได้ก็จะได้นำเอาครอบครัวที่กวาดต้อนมาไปถวายพระเจ้าอยู่หัวกรุงบางกอกให้หมด เพื่อพระองค์จะได้ใต่สวนให้รู้ว่าเป็นเพราะอะไรจึงแข็งข้อต่อไทย

เมื่อเจ้าคุณโยชาแม่ทัพใหญ่ของไทยได้ฟังเช่นนั้นก็ไม่ขัดข้อง จึงอนุญาตให้ไปตีเมืองคำเกิดได้ และสั่งกำชับว่าท่านจงไปตีเมืองคำเกิดกวาดต้อนเอาผู้คนมาให้หมดเถิด

เมื่อวังหน้าได้รับบัญชาแล้วจึงกล่าวว่า เมืองคำเกิดนี้เป็นลาวด้วยกันแท้ ๆ ไม่น่าจะมาแข็งเมืองต่อเราเลยและพูดเป็นคำคมคายว่า "ไม้ออข้องน่องช้างมีไปข้องบ่อนใด นั้นเด"

(กลอนที่ ๑๕๓๓ บาทที่ ๔ หน้า ๑๕๔ ต้นฉบับถ่ายถอก)

หมายเหตุ ๑. พูดให้ฟังง่าย ๆ ก็ว่า "ไม้ออดิดน่องช้าง จะไปค้างที่ใดเล่า" มีอธิบายว่า ธรรมดาไม้ออนั้นเกิดอยู่ตามริมน้ำ เมื่อถูกกระแสน้ำพัดแรง ๆ ก็ลอยไปตามน้ำเท่านั้นเอง มีที่ไหนจะเกาะได้ที่ใด ไม้อยก็เกาะอยู่ที่นั่น เจ้าเมืองคำเกิดนี้ก็เปรียบเหมือนไม้ออเช่นกัน

แล้ววังหน้าก็ให้อำลาเจ้าคุณโยชาไปเมืองนครพันที ให้ขอเอากำลังทหารลาวชาวเมืองนครมาให้จำนวน ๒๐๐ คน มาสมทบทหารเมืองสกลนคร

เมื่อรวบพลพร้อมเพรียงแล้ว ก็นำพลลงเรือข้ามโขงเดินทางต่อไป เข้าเขตบวมลุพุ้นเขตเมืองแล้ว ก็เข้าเขตเมืองประแทน เดินทางอย่างเร่งรีบต่อไปอีกเป็นเวลาหลายวัน จึงไปถึงด่านเมืองคำเกิด

ฝ่ายญวนให้เกณฑ์ชาวเมืองคำเกิด, คำมวน, เมืองหาว, เมืองวาง, เมืองพร้าว มารักษาด่านเมืองคำเกิดไว้อย่างเข้มแข็ง ป้องกันครอบครัวชาวเมืองคำเกิดไว้อย่างมั่นคง ชาวเมืองไม่สามารถจะออกหนีไปทางไหนได้เลย ทหารญวนลาว เมืองคำเกิด ป้องกันด่ายอย่างเหนียวแน่น และกล่าวกับทหารลาวชาวสกลนครอย่างทรนงองอาจว่า "ไม่กลัวเลย มาเถิด จะเอาอย่างไรก็เอากัน"

ทหารลาวชาวสกลได้โอบล้อมทหารญวนไว้ถึง ๗ ชั้น ญวนไม่สามารถออกหนีจากด่ายได้จะขี้,จะเยี่ยวก็ขี้เยี่ยวอยู่ในด่ายนั้นเอง ฝ่ายลาวเมืองสกลก็เข้ากวาดต้อนเอาผู้คนในเมืองได้ตามชอบใจ เมื่อกวาดต้อนได้แล้วก็นำกลับสกลนครทันที พอกลับถึงสกลนครแล้ว ก็ได้แบ่งครอบครัวที่กวาดต้อนมาได้ออกเป็นสามส่วน สองส่วนเอาไปถวายเจ้ากรุงบางกอก อีกส่วนหนึ่งแบ่งแก่เจ้านายที่ไปร่วมรบให้ทั่วกันทุกคน

ขณะนั้นญวนรู้สึกโกรธเคืองลาวสกลเป็นอันมาก ที่มาแย่งชิงกวาดต้อนเอาลาวเมืองคำเกิดไป ญวนก็ได้ยกทัพติดตามไล่ลาวลงมาถึงบวมลุพุ มาทันครอบครัวลาวที่ล้าหลังอีกพวกหนึ่ง ญวนก็ได้ล้อมจับเอาลาวพวกนั้นผูกมัดไว้ทุกคน ข่าวญวนจับพวกลาวที่ตามมาข้างหลังผูกมัดไว้นั้น ได้เล่าลือแพร่สะพัดไปถึงเมืองสกลนครอย่างหนาหู เมื่อวังหน้าได้ทราบข่าวนั้นเข้าก็รับอาสาเจ้าคุณโยชาทันทีว่า ท่านไม่ต้องเกือกร้อน แล้ววังหน้าก็รีบยกพลข้ามโขงไปโดยด่วน

เมื่อวังหน้ายกพลไปถึงบวมลุพุที่ญวนอยู่ วังหน้าก็ได้นำทหารลาวเข้าโอบล้อมญวนไว้ทุกด้าน ทหารญวนแตกหนีกันเป็นโกลาหลอลหม่าน ทหารลาวจับทหารญวนได้เป็นจำนวนมาก หนีเล็ดลอดไปได้สามสี่คน นอกนั้นลาวจับได้จนหมดสิ้น ๕๘

ทหารลาวก็ได้ไปตัดเอาไม้มาทำเป็น "คา" ใส่คอพวกญวนไว้ ให้นอนพิงกับต้นไม้ ขอนไม้ บางคนก็ให้นอนบนพื้นราบ ทหารลาวกระทืบซ้ำทั้งขึ้นเหยียบย่ำบนร่างญวน แล้วเยี่ยวราดรดหัวญวนเป็นการข่มขวัญให้ญวนกลัว ลาวรู้สึกโกรธแค้นญวนมาก ที่จับเอาเจ้าราชบุตรแห่งนครเวียงจันทน์ไปฆ่า คิดถึงความหลังขึ้นมาครั้งใด มันทำให้เจ็บใจยิ่งกว่าไฟลุกลวกเสียอีก ลาวไม่หวังพึ่งญวนต่อไปอีกแล้ว และประกาศก้องว่า ถ้าพบเห็นที่ไหนจะฆ่าทันที จะได้สบายใจ ลาวแช่งด่าญวนหลายอย่างเสียงดังลั่นไปหมด ๕๙ และอาฆาตญวนว่า เราชาวลาวนับวันแต่จะฆ่าญวนให้หนักมือยิ่งขึ้น คอยดูฝีมือก็แล้วกัน ไอ้พวกญวนอัปรีย์นี่ก็แต่หลอกเอาของคนอื่นเขาเท่านั้น จะทำอะไรให้เป็นชิ้นเป็นอันให้เราได้นึกถึงบุญคุณไม่มีเลย

เมื่อลาวทำกับญวนอย่างสาใจแล้ว ก็ได้จับตาลากคอญวนเดินต่อไป เมื่อไปถึงเมืองสกลนครแล้ว ก็ได้นำพวกญวนเข้ามอบตัวต่อเจ้าคุณโยชาแม่ทัพไทยทันที

เจ้าเมืองชุมพรกลับครองเมือง

บัดนี้จะได้กลับกล่าวถึงเจ้าเมืองชุมพรอีกก่อน ตอนไทยเข้าตีเมืองชุมพร เจ้าเมืองชุมพรด้วยบริวารญาติพี่น้อง พากันหลบหนีไปได้ เดิมทีเดียวเจ้าองค์นี้ ก็เป็นแม่ทัพสำคัญคนหนึ่งของเจ้าอนุวงจันทน์ ได้หลบหนีไปพร้อมกันกับเจ้าราชบุตร ถูกฝ่ายไทยตามล่าตัวอยู่มิได้ขาด

ต่อมาญวนเข้าปกครองเมืองชุมพร เจ้าชุมพรเข้ากับฝ่ายญวน ญวนก็ได้ตั้งให้เป็นนายด่านแถบ อยู่มาเป็นเวลานาน ข้าวปลาอาหารก็ร่อยหรอลง นายด่านอดีตเจ้าเมืองชุมพรพร้อมด้วยบริวารตกทุกข์ได้ยากลงทุกวัน ๆ การอยู่ภายใต้อิทธิพลของญวนทำให้เจ้าชุมพรรู้สึกโกรธเคืองญวนเป็นอก เปรียบเหมือนกลืนกินขวานลงท้องทั้งด้ามทีเดียว

ขณะนั้นจุฬาบนายด่านชุนนางญวน ก็ได้กดขี่ข่มเหงต่าง ๆ นายด่านอดีตเจ้าเมืองชุมพรก้เว้น จุฬาบได้เกณฑ์เอาชาวกลาวที่ตกค้างในที่ต่าง ๆ มารวมกัน เพื่อให้ทำงานอย่างหนัก จุฬาบสั่งชาวทุกคนไม่ให้กลัวไทยบอกว่า ถ้าเรายังอยู่นี่ไทยไม่กล้าทำอะไรเราได้ กลัวเราก็กว่า

ในเวลาต่อมา นายด่านเมืองชุมพร ก็ได้ตระเวนตรวจตามค่ายต่าง ๆ ได้เห็นญวนเฝ้าก่อยกี่คน นายด่านอดีตเจ้าเมืองชุมพร เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงได้รวบรวมครอบครัวลาวได้จำนวนคน เพื่อลักลอบหลบหนีข้ามโขงไป และตั้งใจไว้ว่าจะกลับมาตีชิงไล่ญวนจากชุมพรในภายหลังอีก

ขณะนั้นจุฬาบนายด่านชุนนางญวน ได้ทราบข่าวว่าเจ้าชุมพรกำลังจะพาครอบครัวลาวหลบมโขงไป จึงได้นำพลญวนจำนวนหนึ่งรีบไปดักหน้าไว้ เมื่อเห็นเจ้าชุมพรและพวกครัวผ่านไป จึงนถามไปด้วยถ้อยคำกร้าวร้าวว่า "เฮ้ย / พวกเองกำลังจะพากันไปไหน หยุดก่อน

เมื่อนายด่านเจ้าชุมพรได้ยินเช่นนั้น ก็มิได้รอช้า จึงสั่งให้พวกครัวทั้งหมดจับดาบเข้าันพวกญวนทันที จุฬาบพร้อมด้วยทหารญวนวิ่งหนีกันเป็นพัลวัน พวกครัวลาวก็ไล่ตามฟาดฟันเป็นการใหญ่ป็นเข้าใส่ดังห่าฝน พวกญวนต่างคนต่างก็วิ่งหนีเอาตัวรอดเป็นจาระหวั่น ดังนั้นนายด่านชุมพร จึงด้วยครอบครัวกลับคืนครองเมืองชุมพรอย่างเดิมสืบต่อไป

เป็นอันว่าพงศาวดารเวียงจันทน์ที่กล่าวมายืดยาวกว้างขวางก็จบลงเพียงเท่านี้ อันนี้ท่านจึงกล่าวว่าคนเราจะดีจะชั่วก็เพราะปาก ต้องระมัดระวังในการพูด ลิ้นมักจะเจ็บเพราะฟันจะไหลเพราะฟันกัดลิ้น ชู้รักจะเป็นผัวได้ก็เพราะชู้รักมีเงิน ถ้าชู้รักมีเงินเสียอย่างเดียว เดียวรียงหมอนนอนบนเสื่อด้วยกันเท่านั้น จะได้จับได้เลนบัวผันบัวเผื่อนลงลอยในน้ำแก่ง ถ้าฝนแรงมบัวเผื่อน (บัวชี้แป้) ที่จมอยู่ในน้ำโคลนตม ก็จะผุดโผล่ลอยขึ้นมาเหนือน้ำได้

เหตุ ตอนจบนี้ถ้าแปลให้ถูกต้องตามสำนวนก็ควรจะว่า
นี้ไม่แน่นอน เมียเราก็อาจจะเป็นเมียคนอื่นได้ บัวในน้ำเวลาน้ำลดบัวจม พอน้ำขึ้นบัวกลับลอยเหมือนคนเราตกอับเหมือนบัวจมน้ำ เวลาชะตาขึ้น ชื่อเสียงโด่งดังเหมือนบัวลอยน้ำ

อันนี้แหละท่านจึงกล่าวว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรแน่นอน หากคนเรายังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร อมจะได้พบพานภัยอันตรายนานาประการไม่จบสิ้น ไม่เที่ยงแท้แน่นอนเหมือนพระนิพพาน จะแน่นอนอยู่แต่บุญกุศลศีลทานเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงสอนให้สร้างบุญกุศลบริจาคทาน อันนี้จงพากันจดจำได้ให้แม่น อย่าได้ละเลยหลับไหลหลงลืมบุญกุศลเสีย ทุกคนจงพากันใส่ใจในบุญกุศลทุกอย่างจะได้เป็นที่พึ่งในชาติหน้า

อันพระเทวีของเจ้าอนุเวียงจันทน์ที่พากันเศร้าโศกเสียพระทัยกันแสงกลิ้งเกลือกอยู่ไปมาในพื้นพสุธาอัสสุชลธารานองเนตรร่ำพันไปมาว่า "โอ้หนอ ร่มไทรทองของเรา เสด็จด่วนพลัดพรากจากพวกเราไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า ทิ้งให้น้องอยู่เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย" ดังนี้ เป็นเพราะความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลกทั้งสิ้น ที่พูดมานี้เอาเฉพาะใจความสำคัญเท่านั้น หากจะพรรณนาไปก็ยิ่งกว้างขวางพิสดารไม่จบลงได้ง่าย ๆ เลย จึงขอจบเรื่องเมืองเวียงจันทน์ลงเพียงเท่านี้.

สังวาลย์ ราศรี ผู้แปล
ศักดา/พิมพ์.